T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHMED BİN EBİ DİYAF'IN İTHAFU EHL İZZAMAN Bİ AHBARİ MULUKİ TUNİS VE AHDİL EMAN İSİMLİ ESERİNE GÖRE TANZİMAT FERMANI'NIN TUNUS'TA TATBİKİ

Tezi Hazırlayan
Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU

Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Şakir BATMAZ

Tarih Anabilim Dalı
Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2008
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHMED BİN EBİ DİYAF'IN İTHAFU EHL İZZAMAN Bİ AHBARİ MULUKİ TUNİS VE AHDİL EMAN İSİMLİ ESERİNE GÖRE TANZİMAT FERMANI'NIN TUNUS'TA TATBİKİ

Tezi Hazırlayan
Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU

Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Şakir BATMAZ

Tarih Anabilim Dalı
Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2008
KAYSERİ

Yrd. Doç. Dr. Şakir BATMAZ danışmanlığında **Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU** tarafından hazırlanan **"Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın İthafu Ehl İzzaman Bi Ahbari Muluki Tunis Ve Ahdil Eman İsimli Eserine Göre Tanzimat Fermanı'nın Tunus'ta Tatbiki"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

27/08/2008

JÜRİ:

Danışman :Yrd. Doç. Dr. Şakir BATMAZ .....

Üye : Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ .....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hava ŞELÇUK .....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 19/09/2008 tarih ve 25 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

19/09/2008

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

Enstitü Müdürü

T.C. ERCİYES ÜNİVERSİTESİ 1923 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ÖNSÖZ

"Ahmed bin Ebi Diyaf'ın İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman' isimli eserine göre Tanzimat'ın Tunus'ta Tatbiki" isimli bu tez çalışmasında Osmanlı yenileşmesinin en önemli dönüm noktası olan tanzimatın doğrudan olarak Osmanlı merkezi yönetimine bağlı olmayan Tunus Eyaletinde uygulanması ve Tanzimat'ın bir neticesi ve İslam dünyasında ilk anayasa çalışması olan "Kanun Al Devle" ve bu anayasanın yürütülmesinden sorumlu olan meclis uygulamaları ele alınmıştır. Tezin temelini, 1827 yılından itibaren Tunus Beyinin sır katibi olarak görev yapmış "Ahdü'l Eman" fermanı ve anayasayı kaleme alan Tunus'lu bakan ve tarihçi Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın büyük bölümü kendi hatıralarından oluşan "İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" isimli eserinden yapılan tercümeler oluşturmuştur.

Tez çalışmasına esas teşkil eden "İthaf-u Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman" isimli eser, İslam fethinden başlayıp 1870'li yıllara kadar Tunus'un umumi bir tarihi şeklinde olduğundan dolayı bu çalışmada öncelikle konumuzla ilgili yerler tespit edilmiştir. Çünkü kitap, özellikle son ciltleri itibariyle bir kronik tarzında olduğundan dolayı tez çalışması ile ilgili bölümler, kitabın değişik ciltlerinde birbirlerinden bağımsız paragraflar halinde bulunmakta idi. Daha sonra içi içe girmiş konuları tarih cetveline göre düzenlenmiştir. Çünkü eserin yazarı daha önce olmuş bir olayı meydana çıkan yeni bir olaydan sonra tekrar anlatımlara yer vermekteydi. İmkân nispetinde tekrardan kaçınmaya ve özellikle fermanların başlarında yer alan övgü cümlelerini tasnif dışı bırakılmaya dikkat edilmiştir.

Söz konusu eserin tercümesinde izlenilen metot ise, daha önceden tespit eden ilgili metinlerin günümüz Türkçesine ve dil yapısına en uygun şekilde genel bir mana vererek yapılmıştır. Metin yapısı itibariyle klasik Arapça formatında olup çoğu zaman yarım sayfaya ulaşan paragraf cümlelerden oluşmaktadır. İmkân nispetinde bu paragraflar, metnin daha kolay anlaşılması için yazarın ifadesinin ruhuna saygılı kalmak şartıyla cümlelere bölünmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada yer alan başlıkların büyük bir kısmı söz konusu eserde yer almayıp dağınık bir yapı arz eden metnin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için tarafımızdan oluşturulmuştur.

Osmanlı yenileşmesinin en önemli dönüm noktası olan Tanzimat fermanın Tunus'ta uygulanma deneyimi "Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman İsimli Eserine Göre Tanzimat'ın Tunus'ta Tatbiki" adlı tez çalışmasında bir süreç içerisinde incelenmiştir. Modern dünyanın en temel vazgeçilmezlerinden birisi temel hak ve özgürlüklerdir. Temel hak ve özgürlüklerin en önemli garantörü ise anayasadır. İslam dünyasında ilk anayasa olarak kabul edilen Ahdül Eman'ın temel hak ve özgürlükleri içermesi bakımından günümüzde büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda söz konusu eserin tercüme edilerek günümüz araştırmacılarının faydalarına sunulması amaçlanmıştır.

Bu tez çalışmasının danışmanlığını yürüten ve benden maddi manevi hiçbir desteği esirgemeyen saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Şakir BATMAZ'a ve tercüme ve kaynak noktasında bana ciddi manada destek olan Tunus'tan arkadaşlarım Yakup Caymazoğlu, İbrahim Buizzi ve Mustafa Sititi'ye kendileriyle dost olmaktan şeref duyduğum değerli arkadaşlarıma ve son olarak ta çalışmalarım esnasında bana destek olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Kayseri, 2008

Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU

AHMED İBN EBİ DİYAF'IN "İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN Bİ AHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN" ADLI ESERİNE GÖRE TANZİMATIN TUNUS'TA UYGULANMASI

Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Osmanlı yenileşmesinin en önemli dönüm noktası olan tanzimatın direkt olarak Osmanlı merkezi yönetimine bağlı olmayan Tunus Eyaletinde uygulanması ve tanzimatın bir neticesi ve İslam dünyasında ilk anayasa çalışması olan "Kanun Al Devle" ve bu anayasanın yürütülmesinden sorumlu olan meclis uygulamaları ele alınmıştır. Tezin temelini, 1827 yılından itibaren Tunus Beyinin sır katibi olarak görev yapmış Ahdül Eman fermanı ve anayasayı kaleme alan Tunus'lu bakan ve tarihçi Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın büyük bölümü kendi hatıralarından oluşan "İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" isimli eserinden yapılan tercümeler oluşturmuştur. Bu tez çalışmasında, tanzimatın ilanı ve 18 yıl boyunca Tunus'ta uygulanmak istenmemesinin sebepleri daha sonra tanzimantın Tunus'ta uygulanmaya başlanması ve Ahdü'l Eman fermanı, bu fermanın neticesi olan Anayasal süreç, bu süreci hazırlayan koşullar, uygulamayla doğan sıkıntılar ve Osmanlı-Tunus ilişkileri devrin en önemli görgü tanıklarından birinin gözlemleri ve tecrübeleriyle değerlendirilmiş ve o dönemde yaşanan hadiselerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sunulan tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1839 Tanzimat fermanının ilanından önceki Tunus ve tanzimatın etkilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Ahdül Eman kavramı ve Ahdül Eman Fermanının değerlendirilmesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Ahmed İbni Ebi Diyaf ve "İthaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" adlı eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde de "İthaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" adlı eserde Ahdül Eman Fermanının ilanından önceki dönem (1839-1857) değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde ise "İthaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" adlı eserde Ahdül Eman Fermanının ilanı ve tatbiki konuları ele alınmış ve sonuç kısmında da tez çalışmasına konu olan sürecin neticeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Tanzimat Fermanı, Ahdül-Eman Fermanı ve Ahmed Bin Ebi Diyaf.

IMPLEMENTATION OF TANZIMAT IN TUNISIA ACCORDING TO THE "ITHAF-U EHLI'Z-ZEMAN BIAHBARI MULUK-I TUNIS AND AHDI'L-EMAN" WRITTEN BY 'AHMED BIN EBI DIYAF'

Mehmet Alauddin İSLAMOĞLU

ABSTRACT

In this dissertation, Implementation of Tanzimat, which was a milestone for the reformation of ottoman empire, in Tunisia State, which were not directly connected to the central administration of ottoman empire , and the applications of parliament responsible for "Kanun Al Devle", a result of Tanzimat and the first constituonal work in the Islamic world , and its applications are studied.

Translations of "Ithaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman", a big part of which consists of the memoirs of Tunisia historian and minister Ahmed Bin Ebi Diyaf, who was the secret clerk of the governor of Tunisia and writer of "Ahdü'l Eman" firman and constitution, constitutes the core part of this dissertation.

In this dissertation, announcement of Tanzimat and the reasons to apply it in Tunisia, beginnings of the implementation of Tanzimat in Tunisia and Ahdu'l Eman firman, constitutional process which were the result of this firman , conditions leading to this process , difficulties caused by this implementation and Ottoman-Tunisian relations are evaluated by the observations and experiences of one of the most important witnesses of this period and a general evaluation of events in this period carried out.

The dissertation presented consists of five sections. In the first section, detailed information about the Tunisia before 1839 Tanzimat Firman and the effects of the Tanzimat are given. In the second section, the concept of the Ahd al Aman and comparison of Ahd al Aman Firman are given. In the third section, detailed information about "Ithaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis and Ahdi'l-Eman" and its writer Ahmed Bin Ebi Diyaf are given. Int he fourth section, the period before the announcement of Ahd al Aman Firman (1839-1857) according to the "Ithaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis and Ahdi'l-Eman" is analyzed. In the fifth section, announcement and the application of the Ahd al Aman Firman according to the "Ithaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis and Ahdi'l-Eman" are analyzed and in the conclusion part, the results of this process studied in this dissertation are evaluated

Keywords: Tunisia, Tanzimat Firman, Ahd al Aman Firman and Ahmed Bin Ebi Diyaf.

İÇİNDEKİLER

ONAY…….. I

ÖNSÖZ …….…… II

ÖZET …… VI

ABSTRACT…….. V

İÇİNDEKİLER…….…… VI

KISALTMALAR …… XII

GİRİŞ……. 1

BİRİNCİ BÖLÜM
1839 TANZİMAT FERMANI'NIN İLANINA KADAR TUNUS VE TANZİMAT FERMANI'NIN BURADAKİ ETKİLERİ

1.1. 1839 Tanzimat Fermanı'na Kadar Tunus 5

1.1.1. Tunus'ta Siyasi Gelişmeler 5

1.1.2. Tunus'un İdari Yapısı 7

1.1.3. Tunus'un Sosyal ve Demografik Yapısı 8

1.1.4. Tunus'un Ekonomisi 10

1.2. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Sonrası 10

1.2.1. Tunus'ta Yenilik Hareketlerinin Başlaması 10

1.2.2 Tanzimat Arafesinde Tunus ve Durumu 12

1.2.3. Ahmed Paşa Bey'in Tanzimat'a Karşı Çıkışı 13

İKİNCİ BÖLÜM
AHDÜLEMAN KAVRAMI VE AHDÜLEMAN FERMANI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2. 1. Ahdüleman Kavramı 14

2.1.1. Ahdüleman Fermanı'nın İlan Süreci 15

2.1.2. Hukuki Biçim Açısından Ahdüleman Fermanı'nın Değerlendirilmesi 18

2.1.3. Özelliği Bakımından Ahdüleman Fermanı'nın Değerlendirilmesi 19

2.1.3.1. Can, Mal ve Irz Güvenliği İlkesi 19

2.1.3.2. Kanunun Üstünlüğü İlkesi 20

2.1.3.3. Temel Haklar İlkesi 20

2.1.3.4. Din ve Vicdan Özgürlüğü İlkesi 20

2.1.3.5. Asker Almada Adalet İlkesi 21

2.1.3.6. Ceza Yargılamasında Adalet İlkesi 21

2.1.3.7. Kanun Önünde Eşitlik İlkesi 22

2.1.3.8. Ticari Eşitlik İlkesi 22

2.1.3.9. Teşebbüs Hürriyeti İlkesi 22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AHMED BİN EBİ DİYAF VE "İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN" ADLI ESER HAKKINDA

3.1. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Hayatı ve Eserleri 24

3.1.1. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Hayatı 24

3.1.2. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Devlet Tecrübesi 25

3.1.3. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Eserleri 28

3.1.4. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın "İthaf-u Ehli'z-zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserinin Mahiyeti 29

3.1.5. "İthaf-u ehli'z-zeman biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserin Tunus Kütüphanelerindeki Mevcut Nüshaları 30

3.1.5.1. Halduniyye Kütüphanesi Nüshası 30

3.1.5.2. Abdeliyye Kütüphanesi Nüshası 31

3.1.5.3. Muhammed el-Karavi Nüshası 31

3.1.5.4. Müsvedde Nüsha 31

3.1.6. "İthaf-u Ehli'z-zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserin Tahkiki ve Neşri 32

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN ADLI ESERDE AHDÜL EMAN FERMANI'NIN İLANINDAN ÖNCEKİ DÖNEM (1839-1857)

4.1. Tanzimat Fermanı'nın Tunus'a Ulaşması 33

4.2.Ahmed Paşa Bey'den Osmanlı Devlet Adamlarının Tanzimat'ı Tunus'ta Uygulamasını İstemeleri 33

4.3.Ahmed Paşa Bey'in Bahaneler İleri Sürerek Tanzimatın Tunus'ta Uygulanmasını Geciktirmesi 35

4.4.Osmanlı Devlet Adamlarının Tanzimatın Tunus'ta Uygulanması Konusundaki Israrları 36

4.5. Tanzimat Fermanı'nın İlanının Tunus'ta Yansımaları 37

4.6. Ahmed Paşa Bey'in Tanzimat Fermanı'na Yaklaşımı 38

4.7. Köleliğin Kaldırılması (1846) 39

4.8. Ebu Abdullah Muhammed Paşa Bey Dönemi (1855–1859) 40

4.8.1.Muhammed Paşa Bey'in Hayatı 40

4.8.2. Yahudi'nin Katli Hadisesi 41

4.8.3. Tunus'a Birinci Yabancı Müdahalesi 44

4.8.4. Meclislerin Kurulmasının Talep Edilmesi 47

BEŞİNCİ BÖLÜM
İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN ADLI ESERDE AHDÜL EMAN FERMANI'NIN İLANI VE TATBİKİ (1857-1864)

5.1. Ahdül Eman Fermanı'nın İlanı (1857) 50

5.2. Ahdul Eman Fermanı'nın Uygulanması 54

5.3. Muhammed Sadık Paşa Bey Dönemi 55

5.3.1. Ahdüleman Fermanı'na Göre Askerlik Kanununun İlanı 56

5.3.2. Meclislerin Tesisi ve İşleyiş Biçimleri 57

5.3.3. Zaptiye Teşkilatı Ve Meclisinin Kurulması 62

5.3.4. Bey'in Napolyon'la Görüşmek İçin Cezayir'e Gitmesi 63

5.3.5. Anayasanın Kabulünün İlanı 63

5.3.6. Anayasanın Yürürlüğe Girmesi ve Meclislerin Çalışma Sistemi 66

5.3.7. Bey'in Yeni Anayasaya Göre Biat Tazeletmesi 71

5.4. Anayasal Dönem ve Meydana Gelen Sıkıntılar 72

5.4.1. Avrupalılarla ve Dışarıdan Gelen Gayri Müslimlerle Eyalet Halkı Arasındaki Sorunlar 72

5.4.2. Tunus'ta Görev Yapan Konsolosların Kendi Milletleri İle Olan İlişkileri 86

5.4.3. Tunus Beyinin İtalyan Konsolosuna Gönderdiği Mektup 87

5.4.4. Yabancılar Sorununun Tarihine Bir Bakış 91

5.5. Ahdüleman Fermanı'nın Tunus'ta Tatbiki ve Halkın Tepkisi 94

5.5.1. Tunus Bürokrasisinde Ahdüleman Fermanı'nın Yansımaları 97

5.5.2. Ahdüleman Fermanı'na Göre Askerlik Kanununun Tatbiki 98

5.5.3. İngiltere İle Yapılan Anlaşma 98

5.5.4. Yabancılar ve Ahdüleman Fermanı'nın Tatbiki 99

5.5.5. Ahdüleman Fermanı'na Tepkiler 101

5.6. Eski Sisteme Dönüş 103

5.7. Tunus'a Fransız Müdahalesi ve Anayasanın İptali Talebi 105

5.8. İngiltere'nin Anayasanın İptaline Tepkisi 108

5.9. Meclislerin Kapatılması 114

SONUÇ…….. 117

BİBLİOGRAFYA……. 120

ÖZGEÇMİŞ…….. 124

KISALTMALAR

a.g.e	**:** Adı geçen eser.
a.g.m	**:** Adı geçen makale.
a.g.md	**:** Adı geçen madde.
A.MKT.MHM	**:** Amedi Mektubi Mühime.
B	**:** Belge.
Bkz	**:** Bakınız.
B.O.A	**:** Basbakanlık Osmanlı Arsivi.
C	**:** Cilt.
D	**:** Dosya.
DH.MKT	**:** Dahiliye Mektubi.
G	**:** Gömlek.
HR.TO	**:** Hariciye Tercüme Odası.
S	**:** Sayı.
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	**:** Türk Tarih Kurumu.

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve 18 yıl boyunca Tunus'ta uygulanmak istenmemesinin sebepleri daha sonra Tanzimat'ın Tunus'ta uygulanmaya başlanması ve Ahdü'l Eman fermanı, bu fermanın neticesi olan anayasal süreç, bu süreci hazırlayan koşullar, uygulamayla doğan sıkıntılar ve Osmanlı-Tunus ilişkileri devrin en önemli görgü tanıklarından birinin gözlemleri ve tecrübeleriyle değerlendirilmiş ve o dönemde yaşanan hadiselerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde tez konusu, tezin amaç ve önemi ile tezin oluşturulmasında izlenen metod aşağıda verilmektedir.

Tezin Konusu:

1574 yılında Osmanlı idaresine giren Tunus, uzun yıllar boyunca Garp Ocakları ismiyle anılan Cezayir ve Trablus'la birlikte Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyetine hizmet etmiş ve önemli bir üs vazifesi görmüştür.

Üç kıtada farklı coğrafyalarda çeşitli milletlerden müteşekkil Osmanlı Devleti kuşatıldığı iç ve dış sıkıntılardan kurtarma adına yapılmış en radikal ıslahat programı olan Tanzimat-ı Hayriye Osmanlı vatanının her tarafında uygulanmak isteniyordu. 1830 yılında Cezayir'in Fransa tarafından işgali Tunus'un önemini daha da artırmıştı. Bu tez çalışmasında Osmanlı yenileşmesinin en köklü reformlarından biri olan Tanzimat'ın Tunus'ta tatbiki konusu ele alınmış ve etkisini günümüze kadar sürdüren bu büyük reformun Osmanlı Devleti'nin uzak ve farklı köşesindeki tatbikini ve yansımalarını bu

tarihi sürecin birinci dereceden şahidi olan Ahmed bin Ebi Diyaf'ın '*İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman*' isimli eserine göre incelenmiştir.

1802 yılında doğan İbni Diyaf, 1822 yılında Bab-ı Ali kaleminin Tunus'taki karşılığı olan Mahzen Teşkilatı'na dahil olmuş, 1827 yılına gelindiği zaman Tunus Bey'i adına devletlerarası en önemli yazışmaları yapmak, menşurları ve devletin kanunlarını yazmakla görevlendirilmiştir.

Ahmet Bey (1837-1855) zamanında Bey'in kendisine güvendiği ve en önemli işlerini istişare ettiği biri haline gelmiş ve 1842 yılında Ahmed Bey tarafından Tanzimat'ın Tunus'taki tatbiki konusundaki ihtilafı gidermek üzere özel elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Burada Tanzimat devrinin önde gelen insanları ile görüşmüş kimileri ile ileriye dönük dostluklar tesis etmiştir. Ahmed bin Ebi Diyaf Tanzimat'ın Tunus'taki karşılığı olan Ahdü'l Eman fermanını 1857 yazmakla görevlendirilmiştir. 1861 yılında İslam tarihindeki ilk anayasayı kaleme almıştır. 1861-1864 yılları arasındaki anayasal dönemde Meclis-i Ekber'e aza olarak seçilmiş ve aynı yıl kendisine Vezir payesi verilmiştir.

İbni Ebi Diyaf klasik saray tarihçilerinden farklı olarak tarafsız ve realist bir gözle yaşadığı hadiseleri yansıtmaya çalışmış Tanzimat'ın Osmanlı ve Mısır haricinde en önemli tatbik sahalarından birisi olan Tunus'ta birinci elden gözlemci Tanzimat ve aktif reformist bir devlet adamı olarak rol almıştır.

Çalışmamızda Tanzimat'ın Tunus'taki tatbiki dönemine tesadüf eden Ahmet Bey(1837-1855) Muhammed Bey ve Sadık Bey dönemlerini inceleyeceğiz.Çalışmamızda esas olan kaynak Tunus Kültür Bakanlığı Komisyonu'nca dip notlandırılan ve 1999 yılında Tunus Kültür Bakanlığı tarafından bastırılan İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman kitabıdır.

Tezin Amaç ve Önemi:

İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman Tanzimat Osmanlı'ya bağlı özerk bir devlette tatbiki ve bunun da bu devrin yüksek dereceli bir memuru tarafından tatbikinin gözlenilmesi ve neticelerinin tarafsız bir şekilde kaleme alınması yenileşme tarihimiz açısından oldukça öneme haizdir. Tunus Osmanlı Devletin'den her ne kadar fiilen bağımsız bir yapıya sahip olsa da temel kurumları Osmanlı Devleti'nin küçük bir numunesi gibiydi.

Tanzimat döneminde Osmanlı sistemi içerisinde bağımsız Müslüman bir devletin Mısır'dan sonraki tek örneği Tunus'tur. Mısır'ın gönülsüz Osmanlı Devleti'ne bağlılığının aksine Tunus küçük bir Türk azınlık tarafından idare edilen küçük bir devlettir.Yenileşme tarihinde tarihsel sorunların ve çözümlerin birbiriyle benzeştiği biri diğeriyle kıyaslanarak incelendiğinde fayda mülahaza edildiği genel bir kabuldür. Osmanlı yenileşmesi içerisinde Mısır'la Osmanlı İmparatorluğu'nu mukayese ederken Tanzimat'ın üçüncü sahnesi olan yarı bağımsız Tunus Beyliği'ni inceleme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Biz bu tezimizde bu büyük reformun Tunus'taki tatbikini ve neticelerin inceleyerek Osmanlı yenileşmesinin farklı bir veçhesine ışık tutmaya çalışılacaktır.

Tezin Çalışma Yöntemi:

Tunus Tanzimat döneminde muhtemelen bir milyon iki yüz elli binlik bir nüfusa sahip olmasına rağmen çağlar boyunca Kuzey Afrika düşüncesini etkileyen bir kanal vazifesi görmüştür. Çalışmamızda esas almış olduğumuz eser İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis kitabının yazarı Ahmed bin Ebi Diyaf Tunus yenileşmesinin en merkezinde hem bir etken olarak rol almış hem de yaşadığı hadiseleri bizim tarihimizde eşine az rastlanır bir şekilde beş ciltlik eseriyle değerli bir miras bırakmıştır.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bu kitap Tunus'tan temin edilmiş olup bundan sonraki dönem içerisinde Tanzimat dönemi ile ilgili kısmı tercüme edildikten sonra değerlendirmesi yapılacaktır.

Tezin Planı:

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanzimat Fermanı'nın ilanından önceki Tunus'dan bahsedilmekte ve daha sonra ise Tanzimat Fermanı'nın etkileri yer almaktadır. ikinci bölüm de ise Ahdüleman kavrami ve Ahdüleman Fermani'nin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Üçüncü bölümde Ahmed Bin Ebi Diyaf ve "ithaf-u ehli'z-zeman biahbari muluk-i tunis ve ahdi'l-eman" isimli eser hakkinda bilgi verilmektedir. "ithaf-u ehli'z-zeman biahbari muluk-i tunis ve ahdi'l-eman" isimli eserde Ahdüleman Fermanı'nın ilanından önceki dönem ise dördüncü bölümü teşkil etmektedir. Son bölüm de ise "ithaf-u ehli'z-zeman biahbari muluk-i tunis ve ahdi'l-eman" adlı eserde Ahdüleman Fermanı'nın ilanı ve tatbikine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1839 TANZİMAT FERMANI'NIN İLANINA KADAR TUNUS VE TANZİMAT FERMANI'NIN BURADAKİ ETKİLERİ

1.1. 1839 Tanzimat Fermanı'na Kadar Tunus

1.1.1. Tunus'ta Siyasi Gelişmeler

Bugünkü Tunus'u batıdan Cezayir, kuzey ve doğudan Akdeniz, güneyden ise Libya sınırlandırmaktadır. Kendisine 140 km uzaklıkta bulunan Sicilya ile beraber, Akdeniz'i doğu ve batı havzalarına bölmekte olup bu konumu ona, büyük stratejik, ekonomik ve siyasi değer kazandırmaktadır. [1]

Osmanlı Devleti 1529'da Barbaros'un Cezayir'i fethinden sonra, Tunus'la da ilgilenmeye başlamıştır. Zira Tunus, Cezayir ile Osmanlı Devleti arasında, başka bir deyişle, Osmanlı Devleti için Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz arasında önemli bir geçit noktasında bulunuyordu. Bu sebeple, 1574 Temmuzunda Sinan Paşa ile Kılıç Ali Paşa'nın kara ve deniz harekâtı neticesinde tamamen Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir[2].

---

[1] Midhat Sertoğlu; Osmanlı Tarih Lügatı, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986, s.346.
[2] İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C. III, S. 2, Ankara 1954, s.295-301.

Tunus, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da "Garp Ocakları" adıyla vasfettiği üç "Mümtaz eyâlet"ten biri olmuş ve Osmanlı devrinde çeşitli dönemler geçirmiştir. Evvela, merkezden gönderilen beylerbeyiler tarafından idare edilirken sonra, muhafız olarak bırakılan Yeniçeriler otoriteyi elde etmişlerdir. 1591'den sonra burada "Dayılar" ortaya çıktmıştır[3]. Böylece beylerbeyi ismen hüküm sürüp, hakiki otorite "dayı"nın elinde kalmıştır. Ayrıca, babadan oğula veya kardeşe geçen "*Emirü'l-evtân*" denilen Tunus sancak beyleri zamanla önem kazandılar. Emirü'l-evtân'a beylerbeylik tevcih olunursa, "Paşa Bey" ünvanını alırdı. Tunus merkeze uzaklığı sebebiyle "*Salyâneli*" ve "*Ocaklık*" eyaletlerden biri haline geldi.[4]

Tunus'ta Türkler ilk olarak idareci ve asker sınıfını teşkil ettiler ayrıca, Hanefi mezhebine mensup seçkin bir ilmi zümre de Türklerden oluşmakta idi. Türk askerlerinin Tunuslu annelerden doğan çocukları, Cezayir ve Trablusgarp'ta olduğu gibi "*Kuloğlu*", adıyla sosyal seçkin bir zümre oluşturdular. Bu yönetici sınıf Tunus'ta, Osmanlı idari sistem ve tarzının yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Beylerbeyi Divanı'ndaki yazışmalar ve idarî kayıtlar Türkçe tutulurken bu sınıf halkın örf adet ve diline müdahalede bulunmadılar aksine mahalli dil olan Arapça yerel yönetimde geçerli idi[5].

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Akdeniz'de yaptığı ticaret ve korsanlık Tunus'u oldukça zenginleştirdi. Bu dönemde Tunus güçlü bir donanmaya sahipti. Bu süreç zarfında İstanbul'dan yapılan savaş çağrılarına Tunus idaresi, askeri ve donanması ile iştirak ediyordu. Tunus XVII. yüzyıldan itibaren birbirini takip eden iki sülâle tarafından yönetildi. Böylece, Osmanlı Devleti'ne bağlı mahallî saltanatlar kurulmuş oldu. XVII. yüzyılda *Muradîler* ve 1705'ten sonra *Hüseynîler* Tunus'u birbiri peşi sıra idare ettiler. Hüseynî hanedanının banisi Hüseyin bin Ali türkî'dir[6]. Hüseyin bin Ali, seçim usulüne dayanan "*Beylik usûlü*"ne son verip kendi ailesi adına *"Veraset usûlü"*ne dayanan

---

[3] Mehmet Maksudoğlu; "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. XIV, 1966, s.190-215.
[4] Aziz Samih İlter; Şimali Afrika'da Türkler, Vakit Kütüphanesi, C. II, İstanbul 1937, s.116-171, Robert Brunschvig; "Tunus", İslâm Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul 1974, s.60, 80.
[5] Mehmet Maksudoğlu; "Tunus'ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XV, 1967, s.175-185.
[6] İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseynî Ailesi", Belleten, C. XVIII, S. 72, 1954, s.545-563.

Beylik devrini başlattı. Osmanlı hükümeti bir oldu bittiye gelen bu olayı tasdik mecburiyetinde kaldı.

1.1.2. Tunus'un İdarî Yapısı

Tunus Eyâletinin başında olan beyler, Tunus'u, Osmanlı sultanı adına yönetirdi. İdarede bulunan beyin vefatından sonra, yerine geçene *Tevcih Fermanı* ile paşalık rütbesi verilirdi. Hükümranlık nişanesi olan paralarda Osmanlı padişahının tuğrası bulunurken, hutbe de Padişah adına okunurdu. Büyük savaşlar olduğu zaman, yardım olarak, Tunus'da bir miktar asker göndermekteydi. Yapısı gereği iç işlerinde ve bazı yabancı devletlerle münasebetlerinde özerk bir konuma haizdi. Görevini layığı ile yerine getirmeyen bazı Beylerden dolayı merkezî hükümet onlara karşı bazı çarelere başvurmak zorunda kaldı[7].

Tunus Beyi, ailesi ile birlikte "*Bardo Sarayı*"nda yaşardı. Bey'in hizmetinde özel görevliler, muhafızlar ve kâtipler mevcuttu. Geniş yetkilere sahip bulunan Beyin vekili olarak, eyâletin iç ve dış işlerini yürüten sorumlu bir yardımcısı bulunmakta idi. Buna "*Vezir-i Ekber*" (Osmanlı belgelerinde *Reis-i Müdirân*) denilirdi ve Paşa rütbesinde haizdi. Osmanlı idaresinin küçük bir modeli olan, "*Divan*"da, askeriye, bahriye, maliye, hariciye, şeri işlere ve vakıflara bakan görevlilerle ve Bey'e bağlı bazı insanlar görevliydiler. "*Sâhib at-Tâbi*^{c}" (mühürdar), "*Başkâtib*", "*Haznedar*", "*Başağa*", "*Tersane Emini*", "*Türk Başhampa*", "*Arab Başhampa*", "*Başmemlûk*" bunlardandı. Yüzyılın ortalarına doğru Tunus kabinesi oluşmaya başladı. Beylik teşkilâtlarında yetişmiş bir kâtib sınıfı olan *"Divan ül-kitaba"* mevcuttu. Âmirine, "*Başhoca*" deniyordu. Resmî yazışmalar ve kayıtlarda Arapçanın kullanımı, XIX. yüzyılda Türkçe'nin aleyhine arttı[8].

Eyâlet idaresinde ağırlığı olan gruplar ise sırası ile Türkler, Tunuslular ve Memlûklerdi. Türkler genellikle yönetim ve askerlik alanında söz sahibi idiler. Zamanla "Türk" tabiri, Anadolu menşeli bazı ailelere, Tunus Bey'i hizmetine gönderilmiş muhtelif Osmanlı

---

[7] Reşad Limam; Siyasetu Hammuda Başa fi Tunis 1782-1814, Tunus 1980, s. 363.
[8] Leon Carl Brown; The Tunisia of Ahmad Bey 1837-1855, Princeton University Press, Princeton 1974, s.93-94.

tebaasına verilmiş umumi bir isim oldu[9]. Tunuslular ise beylik bürokrasinin muhtelif kademelerinde müderris, kadı, ka'id gibi vazifelerde ya da ilmiye sınıfına mensup olarak çalışmaktaydılar. İdarede önemli bir ağırlığı olan üçüncü grup ise Memlûkler'di. Memlûk tabiri, küçük yaşta satın alınıp, belli bir eğitimden geçirilip yetiştirilen, kabiliyet ve fizik yapısına göre uygun hizmette kullanılan beyaz ırka mensup kölelere verilen addır. Bu gibi köle kullanımı, İslâm devletlerinde çok eski devirlerden beri uygulanan bir usuldü. Tunus'ta da birçok önemli şahsiyetler Memlûklar arasından çıkmıştır[10]. XIX. asırda özellikle askerlik, bahriye alanlarında yabancı uzmanlardan yararlanıldı. Tunuslu Yahudi ve İtalyanlardan devlet hizmetlerinde olanlar ise azdı[11].

Hüseynîler devrinde Tunus mahallî yönetimi, 60 vilayete (ka'idliğe) bölünmüş bir yapıya sahipti. "*Kadı*"lar adliyeyi, "*Emin*"ler maliyeyi idare etmekteydiler. "*Cund'at-Turk*" denilen Türk askerlerinin idaresi "*Divan'ül-Cund*" denilen askerî divan tarafından sağlanmaktaydı. İlmiye sınıfının en üst görevlileri Hanefî ve Malikî başmüftüleri idiler. Protokolde Hanefî Başmüftüsü "şeyhülislâm" unvanı ile ilmiye sınıfının başı sayılıyordu. 1830 yılında Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra Fransız tazyiki kendisini Tunus beylerinin üzerinde iyice artırdı. Bazıları müstakillik hevesine kapılır gibi oldularsa da Osmanlı yüksek hâkimiyetini hiçbir zaman açıkça reddettikleri görülmedi[12]. XIX. yüzyılda Tunus, bir asırdan beri hüküm süren, istikrarlı bir gelenek ve tecrübeye sahip Hüseynî hanedanının idaresi altındaydı[13].

1.1.3. Tunus'un Sosyal ve Demografik Yapısı

Tunus, Kartacalılar'dan beri mühim stratejik ve önemli merkezlere sahipti. Başkent Tunus'tan başka, Kuzey Afrika'daki en önemli ve eski merkezlerden Kayrevan da bu ülkedeydi. Bunun yani sıra sahildeki Mehdiye, Susa, Monastir, Sfakus ve Gabes ülkenin kalabalık şehirlerini oluşturmaktaydı. Halkın yaşamında şehirli ve göçebe hayat

---

[9] Brown; a.g.e., s.138-145.
[10] A.J. Wersinck; "Memlûk", İslam Ansiklopedisi, 1988, C. VII, s.688-689.
[11] Jean Ganiage; Les Origines du Protectorat Français en Tunisie (1861-1881), Presses Universitaires de France, Paris 1959, s.29-30.
[12] İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. V, Tunus 1999, s.13-14.
[13] İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C. IV, S. 2, Ankara 1959, s.250-251, Uzunçarşılı; a.g.m., s.545-563.

tarzının etkisi açık bir şekilde kendisini gösteriyor ve yapıları itibarı ile birbirlerinden keskin şekilde ayrılıyorlardı.

Halkın yarısını, kabile ve aşiretlerden müteşekkil bedevîler oluşturuyordu. Bunların başlıca meşguliyetleri hayvan yetiştirme olup, göçebe bir hayat tarzına sahiptiler. Bedevilerin önde gelen kabile ve aşiretleri arasında, Fraşiş, Mogod, Nefza, Evlâd-ı Yakub Krumir, Evlâd-ı ^{c}Ayyâr, Rekba, Unifa, Drîd, Evlâd-ı Sa^{c}îd, Ma^{c}cer, Riyah, Zlas, Hamâmma, Mtelit, Naffât, Vergamma, Beni Zeyd, kabileleri mevcuttu. Bedeviler arasında Hürriyet ve misafirperverlik duygusu, geleneksel aile düzeni, soya bağlılık, geleneklere saygı duyguları çok kuvvetli ve belirleyici unsurlardı[14]. İslamî adet ve geleneklerin güçlü olmasında tarikatler ve tasavvuf düşüncesi önemli rol oynuyordu. Türkler ve Hüseynî hanedanı Hanefi, halkın geri kalan çoğunluğu ise Malikî mezhebine mensuptular[15]

Kabile ve aşiretler arasında kavga ve rekabet eksik olmayıp bir siyasi bölünmede hemen kendisini farklı şekillerde gösteriyordu. Aşiretler arasında Hüseynî hanedanının kuruluş döneminden başlayıp devam eden bir nevi siyasî bölünme mevcut olup halk, Hüseyin bin Ali taraftarı olan Hüseyniler ve yeğeni Ali Paşa taraftarları "ve "*Başi*"ler olmak üzere iki kısma ayrılmıştı.

Tunus'un genel nüfusu, tahminlere göre XIX. yüzyıl ortalarında 1.100.000 civarında idi. Bunun yarım milyonu yerleşik, geri kalan 600-700 bini göçebe halktı.[16] Tunus ile Trablusgarp arasındaki hudutlar belirli olmadığı için nüfus sayısı devamlı değişiyordu. Yerleşik halk ise daha çok tarım ve ticaretle meşguldü. Binzerte, Mecerda, Kap Bon ve Sahil kısımları tarıma elverişliydi. Yerleşik halkın nüfus kesafeti şehirler etrafındaydı. Başkent Tunus XIX. yüzyılda 150 bini aşan nüfusu barındırmakta ve güçlü esnaf teşekkülleri, loncalar, muhtelif meslek erbabının çarşıları ile Tunus şehri küçük bir İstanbul'u andırmadaydı. İslâmi ilimlerin öğretiminde Zeytûne medresesi o devirdeki en önemli eğitim müesseselerinden bir tanesiydi. Bunun yanı sıra diğer Osmanlı vilayetlerinden gelen Müslümanların yanı sıra Fransızlar, İtalyanlar, ispanyadan

---

[14] Robert Brunschvig; "Tunus", İslam Ansiklopedisi 1988, C. XII, S. 2, s.91-92.
[15] Brown; a.g.e., s.112-127.
[16] Ganiage; a.g.e., s.130-131, 173.

kovulan Yahudiler ve Maltalılar gibi gayr-i Müslimler de ayrı birer cemaat oluşturmakta idiler. Tunus'ta azınlıklar ve Avrupa kolonisi, XVIII. yüzyılda pek azdı ve bilhassa tüccarlardan ibaretti. XIX. asırda İtalya'dan, Malta'dan ve diğer ülkelerden gelenler ile bu sayı arttı. Tunus'ta tahminen 20-30 bin arasında Avrupalı bulunuyordu. Yabancılarla ilgili davalara konsolosluk mahkemeleri bakıyordu. Yabancılar, Tunus ticari hayatına hâkimdiler. En fazla mevcudu bulunanlar Fransız, İtalyan, İspanyol ve Malta kolonisi idi[17].

XIX. yüzyılda Tunus'ta fazla bir nüfus artışı görülmediği gibi, bir durgunluktan söz etmek mümkündür. Bu memleket halkı özellikle 1784'ten sonra periyodik salgın hastalıklara maruz kaldı. 1818-19'da baş gösteren veba salgını halkın dörtte birinin ölümüne sebep oldu. 1849-50 ve 1856'daki salgın hastalıklar önemli nüfus kayıplarına yol açtı.[18]

1.1.4. Tunus'un Ekonomisi

Korsanlıktan gelen gelir azaldıktan sonra Tunus ekonomisi bir durağanlığa girmişti. XIX. yüzyılda Tunus ekonomisinde büyük değişiklikler meydana gelmedi. Tunus bu dönemde mamul maddeler ithalatçısı, ham maddeler ihracatçısı bir ülkeydi. Gelişmiş tek sanayi kolu "*Şeşiyye*" denilen Tunus fesi üretimiydi. Ancak sonra ucuz Avrupa mallarına rekabet edemedi. Kapitülasyonlar, ekonomiye ağır darbe vuran bir ehemmiyete sahipti. Avrupa sanayi devriminin getirdiği yenilikler, Tunus ekonomisini sarstı[19].

1.2. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Sonrası

1.2.1. Tunus'ta Yenilik Hareketlerinin Başlaması

Osmanlı Devleti'nde ve bağlı eyaletlerinde, Avrupa'nın ekonomik, askerî, siyasî, teknik ilerlemelerinden istifade etmek, kendi aleyhlerine olabilecek durumların önüne geçmek ve Avrupa uygarlığından kendilerine yararlı olanları alabilmek için yapılan gayretli

---

[17] Ganiage; a.g.e., s.43-61, 152-160
[18] İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. IV, Tunus 1999 s.128.
[19] Marcel Emerit; "La pénétration industrielle et commerciale en Tunisie et les origines du protectorat", Revue Africaine, S. 52, s.196-219.

çalışmalar, genel olarak İslâm dünyasında yenilik ve reform hareketlerinin maksadını teşkil etti. Osmanlı Devleti bünyesinde II. Mahmud'un devlet kurumlarında başlattığı değişiklikler ve Sultan Abdülmecid tarafından yapılan uygulamalar ve düzenlemeler bu türden reformlardı. Bunun yanı sıra Avrupa ülkelerini ziyaret eden Osmanlı ve Arap devlet adamları, öğrenciler, kalem işleri ile meşgul olanlar ve siyasî kaçaklar, büyük bir coşku ile Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü, siyasî müesseselerini, meşrutî rejimini, kültürünü ve oradan alınabilecek yenilikleri memleketlerine büyülenmişçesine aktarmağa çalıştılar. Mustafa Reşit Paşa, Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa gibi kişiler bu işte başı çekmekteydiler. Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı reformlar ve İstanbul'da, Lübnan ve Suriye'de vuku bulan değişiklikler Tunus'ta ilgiyle takip edilmekteydi[20].

Tunus'ta reform hareketleri, Avrupa'nın istilâcı ve iktisadî ilerlemelerine karşı mukavemet, İslâm dininin esaslarına bağlı kalarak mevcut müesseselerin modernleşmesini ve kalkınmasını ifade ediyordu. Tunus'ta kolonilere mensup insanlarla beraber onların fikirleri ve malları, yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hızla bu ülkeye girmeye başlayınca yavaş yavaş anayasa, meşruti rejim, liberalizm, köleliğin kaldırılması, insan hakları, ticaret ve maliye düzeni, bütçe gibi kavramlar zihinlerde yer etmeğe başladı[21].

XIX. asrın başlangıcındaki bazı yenilik girişimleri, 1830 yılında Cezayir'in işgali ile birazda cebren hız kazandı sultan II. Mahmud ve Mehmed Ali Paşa'nın askerî ıslahatları ve bunların başarıları Fransa'nın Cezayir'i işgali neticesi bu kuvvetli işgalci devletle komşu olan Tunus'u derin tesiri altına aldı. O zamana kadar Tunus'ta ki Türk askeri gücünün sayısı çeşitli devirlerde değişmekle beraber 4 binden 15 bine kadar çıkmıştı. Ancak konumları 1811 ve 1816 isyanlarından sonra gitgide zayıfladı ve güven kaybına uğradı. Artık bir sınır eyaleti konumu ihraz eden Tunus ta askeri ıslahata ve düzenlemeye gitmek bir zaruret halini almıştı .Bu durumun neticesi Tunus Bey'i

---

[20] Roderic H. Davison; Reform in The ottoman Empire 1856-1876, Princeton University Press, Princeton 1963, s.3, Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Doç. Dr. Metin Kıratlı, TTK Yayını, Ankara 1970, s.41-127, Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C. V, TTK Yayını, Ankara 1947, s.146-168, 173-199, Stanford J. Shaw; Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, İstanbul 1983, s.25-216.

[21] Ganiage; a.g.e., s.9-23.

Hüseyin Paşa Bey (1824-1835), II. Mahmud'a başvurarak, Tunuslu subay ve askerlerin "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*" sistemine göre talim görmeleri için kanun, talimât ve kıyafet talebinde bulundu. Bu cümleden bir bölük Tunuslu asker İstanbul'da talime tabi tutuldu. 1831'de 5 bin mevcutlu yeni bir nizamî ordu kurma çalışmalarına başlanıldı[22]. Böylece eskiyen ve deforme olan yeniçeri gücü yerine, Tunus doğumluların daha çok istihdam edildiği bir ordu teşkiline gidildi. Bu ordunun bünyesinde Türklerden ve Araplardan ayrı ayrı oluşturulmuş olan "*Hampa*" denilen süvarî birlikleri, "*Zuave*" adlı piyade birlikleri ve "Sipahiler" mevcuttu. Bunun yanı sıra reform talepleri Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, üstten alta, yönetici tabakadan halka doğru yapılıyordu. Reformlar, Tunus'un çeşitli aydınlarının müşterek eseri oldu. "*Mohazni*" gibi büyük ve eski aileler, Bey'in hizmetinde açık fikirli idareciler, dikkatlerini Osmanlı Devleti'nde meydana gelen reformlara, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere çevirmiş olan münevverler, Avrupa tarzında eğitim gören subaylar, bazı Bardo Memlûkleri bu gruplardı. Yenilik ve reform taraftarları Tunus cemiyetinin pek cüz'i bir kısmını teşkil ettiler. Büyük çoğunluk muhafazakâr bir zihniyete mensuptu. Tunus Bey'inin desteği ile reformcular birçok yenilikler başarabildiler[23].

1.2.2. Tanzimat Arafesinde Tunus ve Durumu

Tunus'un, Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde de Cezayir'in işgali neticesi bazı değişiklikler vuku buldu. Fransa bu tarihten itibaren Tunus'ta konsolosluklar kurarak kendine tanınan kapitülasyonlardan istifade ederek, doğrudan münasebetlerini ve kimi zaman örtülü kimi zaman açık tazyikatını artırmıştı. Osmanlılar dâhil, burada kendinden başka bir devletin nüfuz sahibi olmasını istemiyordu. İtalya'da Tunus'a yakınlığı ve mühim sayıda İtalyan kolonisine sahip olması ve ticareti dolayısıyla bu avantajını kullanarak Kuzey Afrika'nın bu stratejik bölgesini elde etmek geç kaldığı sömürgecilik yarışından bu şekilde istifade etmek istiyordu. İngiltere ise, Akdeniz güvenliği için Tunus'un kendi nüfuzu altında olmasını istiyor, rakibi güçlü bir devlete geçmesini ise

---

[22] Robert Mantran; "Documents Turcs relatifs a l'armé Tunisienne", Cahier de Tunisie, S. 15, Tunis 1956, s.359-372.

[23] Leon Carl Brown; The Surest Path: The Polical Treatise of a Nineteenth-Century Muslim Statesman, Harvard University Press, Cambridge 1967, s.20-23, Mongi Smida, Khéréddine Ministre Reformateur 1873-1877, Maison Tuninienne, Tunis 1970, s.29-35.

hiç arzu etmiyordu. Fransa'ya geçecek bir Tunus'a karşı, Tunus'un Osmanlı idaresini tercih ediyordu.

1.2.3. Ahmed Paşa Bey'in Tanzimat'a Karşı Çıkışı

Tanzimat ilan edildiğinde Tunus Beyliği'nin başında Ahmet Paşa Bey bulunmaktaydı. Ahmed Paşa Bey, zeki, enerjik ve ihtiraslı bir kişiliği olup, Tunus'un bağımsızlığı ve modernleşmesi gibi ideallere sahipti. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki yeniliklerini ilgi ile takip etmişti. Siyasetinde, ordu ve donanmanın güçlenmesi, bürokrasinin ıslahı, gayr-i Müslimlere müsamaha önemli yer işgal ettiler. Fransa'nın teşviki ile siyasî ve teknik işbirliği sağladı. Zamanında Tunus ordusu 16 bini buluyordu. 1846'da köleliği resmen ilga ettiği gibi, malî sistemde de yenilikler getirdi. Bu devirde İstanbul ile yazışmalarında artık Arapça kullanılıyordu. Dış siyasette, müstakil bir hükümdar gibi hareket etme temayülleri gösterdi. 1843–46 arasında Tunus'un *Versay'ı* olarak adlandırılan "*Muhammediye Sarayı"*nı inşa ettirdi. Tunus nişan ve madalyalarını ihdas etti. Ticarî temsilcilere siyasî görevler verdi. Ahmed Paşa, yenilik ve reform taraftarı olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin emirlerine rağmen, Tanzimat Fermanı ve esaslarının Tunus'ta tatbiki hususunda ağır davrandı. Hâlbuki 1842'de İstanbul'daki ulema ile Tanzimat'ın şeriata ve İslâm prensiplerine uygunluğunu görüşmek üzere, Osmanlı başkentine Tunuslu din adamlarını göndermişti. Tunus ve İstanbul arasındaki farklar sebebiyle Tanzimat'ın Tunus'ta tatbikinin güç olduğunu savunuyordu. Ancak, yabancı konsolosların, Tanzimat'ın Tunus'ta uygulanması için baskıları sürdü[24].

[24] Ganiage; a.g.e., s.113-121, 177-186, İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. IV, s.111-182, Brown; The Tunisia…, s.209-333.

İKİNCİ BÖLÜM
AHDÜLEMAN KAVRAMI VE AHDÜLEMAN FERMANI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2. 1. Ahdüleman Kavramı

Ahd kelimesi, Arapça'da "Yemîn, mîsâk, söz verme, ittifak, bir seyi korumak, halden hâle onu muhafaza etmek tavsiye etmek" manalarında kullanılan bir terimdir. Ahd, hem Allah'ın insanlara teklif etmis oldugu hükümler ve hem de insanlarin Allah'a karsı veya Allah namına diğerlerine karsı yerine getirmeyi taahhüd etmis olduklari hususlardır[25]. Kur'an-i Kerim'de "Allah'in ahdini yerine getiriniz" (el-En'am, 6/152) buyurulur.

Eman ise, "emn" kökünden gelen bir mastardır ve emanet ile eş anlamlıdır. "Emin olmak, güvenmek, korkmamak, endişeden kurtulmak" manalarına gelir. Zıddı "havf" yani korkmaktır. Bununla birlikte emânet, bir kimsenin güvenilir olması anlamına geldiği gibi, güvenilen kimseye emânet bırakılan şey anlamına da gelir. Bir savaş hukuk terimi olarak emân; düşmana, emniyet altında olduğuna dâir verilen söz veya yapılan işaret demektir. Bu, bir kimseye "sana emân verdim", "siz güvendesiniz", "size bir zarar yoktur" gibi açık ifadelerle olur. Buna "emân-ı sarîh" denir[26]. Yetkili bir kimse tarafından düzenlenecek yazılı bir emânnâme ile verilen emân da "Emân bi'l-kitâbe"

---

[25] Zeki Soyak; İtikadi, Ameli, Ahlaki İslam Ahkamı, İlkadım, Nevşehir 2003, s.510.
[26] Şamil İslam Ansiklopedisi, C. 2, Şamil Yayınları, İstanbul 1990, s.91.

olur. Emân belli bir süre ile sınırlanabileceği yani "Emân-ı muvakkat" olabileceği gibi süresiz olarak da verilebilir. Buna da "eman-ı mutlak" denir[27].

2.1.1. Ahdüleman Fermanı'nın İlan Süreci

Tunus eyaletinin başında Osmanlı devleti tarafından atanan Hüseyni Hanedanına mensup bir bey bulunmaktaydı. Eyaletin başında olan beyler, Tunus'u, Osmanlı sultanı adına yönetirdi. İdarede bulunan beyin vefatından sonra, yerine geçene tevcih fermanı ile paşalık rütbesi verilirdi[28]. Yönetimi elinde bulunduran İktidar kurumsal bir nitelikten ziyade daha çok kişisel bir nitelik taşımaktaydı.[29] Tunus hükümetinin en belirgin özelliği yapısal sadeliğiydi. Bir Avrupa prensi devlet işlerini yürütmek için her seviyeden 100 memura ihtiyaç duyarken, Tunus'da 5-6 katip her şeyi yönetmeye yetiyordu.[30]

Tanzimatın ilan edildiği hengamede Tunus'un yönetimde Ahmet Bey bulunmaktaydı. Tunus'ta artan Fransa, İtalya, İngiltere nüfuz çatışmalarına, konsolosların müdahalelerine karşı, Tunus Beyleri durumlarını koruyabilmek için, bazen Fransa'ya bazen Osmanlı Devleti'ne yakın bir siyaset güttüler[31]. Ahmed bey reformları uygulamanın bir zaruret olduğunu bilmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin 1835'te Trablusgarp'taki "Karamanlı" ailesinin idaresine son vererek onu merkeze bağlaması üzerine hanedanının aynı akıbete uğramaması için merkezden gelen reformaları uygulama taleplerine sonuna kadar direndi ve bu konuda kendisine destek olması için Fransa'ya yaklaştı. Buna karşı, Bâb-ı âli Tunus ile bağları kuvvetlendirmek için, 9 Ağustos 1840'da Ahmed Paşa'ya, Hüseyni hanedanında bir ilk defa olarak, müşir rütbesi ve vezirlik verdi.[32]

---

[27] Servet Armağan; İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1992, s.28.
[28] Limam; a.g.e., s.363.
[29]Tunuslu Hayreddin Paşa; En Emin Yol, Çev. Alev Alatlı-Şehabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 40.
[30] Louis Frank; "Tunis", L'Univers, Paris 1850, s. 41.
[31] Abdurrahman Çaycı; La Question Tunisienne et La Politique Ottoman (1881-1913), TTK Yayını, Ankara 1992, s.23.
[32] Robert Mantran; "La titulature des beys de Tunis au XIX^{c} siècle d'aprés des documents des Archives de turques du Dar el-Bey", Cahier de Tunis, S. 19-20, Tunis 1957, s.341-348.

Ahmed Bey'in reformlara diğer muasırları Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi askeri sahadan başlamıştı. Yapısı itibarıyla enerjik ve hırslı bir insan olup Napolyon'u kendisine ideal olarak görüyordu. Ahmet Bey modern askeri sistem bakımından ilk önemli girişimini 1838 yılında yeni ordusuna subay yetiştirmek için kurduğu mühendishane ile başladı. Bu okula öğretmenlik yapmak için Batılı askeri uzmanlar getirildi. Daha sonra 1842 yılında Ahmet Bey, Fransa ile bir Fransız askeri misyounun gönderilmesini sağlayan bir anlaşma yaptı. Fransız mevzuatını örnek alarak kurulan yeni ordu, kağıt üzerinde 26.000 kişilik bir kuvvet olarak planlanmıştı. Ancak bu sayı, masraflar göz önünde bulundurularak Ahmet Bey'in saltanatı süresince daha gerçekçi bir rakam olan 12.000'de kaldı[33].

Ahmed Bey'in askeri refomlara duyduğu büyük ilgi endüstrileşme planlarıyla sonuçlandı. Yani ordunun yeni silahlara, cephaneye, eğerlere, çadırlara, giyime ve diğer araç-gerece ihtiyacı vardı. Ahmet Bey, temel gereksinimlerini kendi kaynaklarıyla karşılayamayan bir devlet sisteminin dış kaynaklara borçlanmak zorunda kalacağının bilinciydeydi.[34]

Ahmed Bey, özüne hiçbir itirazı olmamasına ve Mustafa Reşit Paşa'nın değişik vesilelerle yaptığı ciddi ısrarlarına rağmen, 1839 Tanzimat Fermanın ilkelerini Tunus'ta uygulamaya yanaşmadı. Aslında reformist bir kişiliğe sahipti ancak, tanizmatın ilkelerini Tunus'ta uygulamnın kendi hanedanın sonu olacağını ve Tunus'unda 1835'te merkeze bağlanan Trablusgarb'ın akibetini payalaşacağından korkuyordu[35].

Ahmet Bey'in reformları, eski idari ve mali bedenin üzerine bir elbise gibi giydirildi. Reformlar belirli esaslara ve sağlam temllere bağlanmadı. Aksine Ahmet Bey, hemen tüm idari iktidarı ve vergi toplama işini, kötü şöhretli veziri Mustafa Haznedar'a devretti. 36 yıl süreyle (1837-73) iktidarda kalan Hanedar, yeni dönemin süslerini kuşanmayı ve görünüşünü kişisel çıkarları doğrultusunda sömürmeyi kolayca beceren kişilerin klasik bir örneğiydi. Giyimde ve davranışlarında Batılıları taklit etti ve bir

---

[33] Tunuslu Hayreddin Paşa; a.g.e., s. 43.
[34] Ganiage; a.g.e., s. 116
[35] TDV İslam Ansiklopedisi, "Ahmed Bey", C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s.48.

taraftan Bey'i hiç durmaksızın reform yapmaya teşvik ederken, diğer taraftan da Avrupalı konsoloslarla beraber dostane ilişkiler sürdürdü.

Ahmet Bey ölümünden önce bir ömür masraf ederek kurduğu ordusunun seçkin birliklerini kırım harbine giren Osmanlı Devleti'ne gönderdi. Ancak bu gelen birlikler savaşa el verişli olmadığı ortaya çıktı. 1855 yılındaki ölümü, onu bu son düş kırıklığı ve alçaltıcı durumu öğrenmekten korudu. Böylece Tunus'un[36] 19. yüzyıldaki ilk belli başlı reform girişimi hemen tamamen başarısızlıkla sonuçlandı.

Kendisinden sonra yönetime Ahmet Bey'in vefatından sonra yerine amcasının oğlu Muhammed Bey geçti. Muhammed Bey, Ahmet Bey'in aksine Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmak istiyor ve Ahmet Bey'in reformlarını isref olarak görüyordu. İktidarı döneminde asker azaltımına ve vergi indirimine gidildi. 1857 yılında Tunus'ta, Batto Sfez adlı bir Yahudi, bir Müslüman çocuğa çarptı. Kalabalığın üzerine yürümesini müteakip çıkan kavgada, Sfez'in İslamiyete küfür ettiği rivayet edildi. Dava ulemaya getirildi, idamına karar verildi ve hüküm 24 saat içinde infaz edildi.[37] Olay, Avrupa'da yaşayan Yahudiler tarafından tepkiyle karşılandı ve bunların çabaları neticesi Fransız donanması Tunus'a gönderildi. Fransız amiralin ve İngiliz büyükeliçisinin notoları ve Bey ile görüşmeleri sonunda Bey, bundan böyle Tunus vatandaşlarının da "açıkça serdedilmiş" haklara sahip olduklarını ispat etmek zorunda kaldı. Sonuç, eski Osmanlı Gülhane Hatt-ı Şerif'inin (1839) pek çok reformist ilkesini içeren 9 Eylül 1858 Ahdüleman Fermanı'ydı.[38]

Ahdüleman fermanın içeriğinde, kısa bir zaman sonra bu fermana esaslanan bir anayasa yapılacağı ve bunun çalışmalarına başlanıldığı ifade ediliyordu. 1859 yılında Muhammed Bey'in vefatı üzerine, yerine kardeşi Muhammed Sadık Bey yönetimi ele aldı. Hazırlatılan anayasa müsveddesini, 15 Eylül 1860'da Cezayir'de buluştuğu III. Napolyon'a takdim edip onayını aldıktan sonra yürürlüğe koydu. 23 Nisan 1861'de

---

[36] Ganiage; a.g.e., s. 185-186, Estournalles de Constant; La Politique française en Tunusie, Paris 1891, s.15-18.
[37] Andre Raymond; "La France, La Grande Bretagne et le probleme de la reforme a Tunis (1855-57)", Etudes Maghrebines: Melanges Charles-Andre Julien, Paris 1964, s.149.
[38] Tunuslu Hayreddin Paşa; a.g.e., s.48.

Bey, yeni anayasa gereği biat tazeledi ve anayasa yürürlüğe girdi.[39] Kabul edilen bu anayasaya göre meclisler oluşturulacaktı. Oluşturulan Meclisi Ekber yirmisi Bey'in tayin ettiği bakanlar ve yüksek idarecilerden kalan kırk kişi ise ayanlardan olmak üzere altmış kişiden oluşacaktı. Bu meclisin görevi, anayasayı korumak ve kanunlar yapmaktı. Bu meclisin üyeleri beş yıllığına seçiliyordu. Bu meclisten bir üye sadece ve sadece üyelerin oyu ile azledilebilirdi. Bu azil ise üyenin hatası kesinleşip onun değişmesi, memleketin ve milletin menfaatine olacağı kanaati kesinleştiği durumlarda olabiliyordu. Bu meclisin yanı sıra Belediye Meclisi, Tahkik Meclisi, Suçlar ve Örfi İşler Meclisi ve Zaptiye Meclisi çalışmaya başladı.

1864 yılında devletin masrafı 4 milyon Frank'ı geçmişti. Sadece Bey'in yıllık masrafı 1.200.000 Frank'ı tutmaktaydı. Memeleketin geliri giderini karşılayamayacak duruma geldiğinden 1863 yılının aralık ayında, kişi başı ödenen vergi 32 Riyal'dan 72 Riyal'a çıkarıldı. Halk, vergi artırımını ciddi bir tepki ile karşıladı. Bunun neticesi ve binlerce insanın canına ve malına malolan çok geniş çaplı isyanlar çıktı, devlet otoritesi sarsıldı ve memleket tam bir anarşi durumuna maruz kaldı. Tunus'a tekrar Fransız donanması müdehalede bulundu. Amiralin ve Fransız büyükelçisinin baskılarıyla 19 Nisan 1864 yılında Ahdül Eman Kanunu yürürlükten kaldırıldı.

2.1.2. Hukuki Biçim Açısından Ahdüleman Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Ahdüleman, adından da anlaşıldığı gibi hukuki biçim itibariyle bir fermandır. Bu ferman Bey'in ağzıyla kaleme alınmıştır. Bey buyruğu olduğundan dolayı ülkedeki herkesi bağlamaktadır[40]. Ferman içerik olarak Tanzimat fermanı gibi olup hükümdar tarafından tek taraflı olarak kendi isteğiyle tebaasına bir takım haklar ihsan etmektedir. Bu duruma Bey fermanda şu şekilde işaret etmiştir: "Allah biliyor ki; benim ortaya koyduğum bu iş Allah'ın benim kalbime koymuş olduğu bir niyetin göstergesidir. Bu nedenle bu tüm detayları ile hayata geçirilmelidir. Bu da benim en büyük temennimdir." Ahdüleman fermanı biçim bakımından ise Tanzimat fermanı gibi olmayıp maddeler

[39] Tunuslu Hayreddin Paşa; a.g.e., s.48.
[40] Mübahat Kütükoğlu; "Ferman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s.400.

halindedir. Bu fermanda Bey bir takım köklü düzenlemelerle Tunus'ta yaşayan yabancılar başta olmak üzere kendi tebaasına birçok güvenceler vermiş diğer yandan da keyfi ve mutlak iktidarı sınırlayan bir takım ilkeler kabul edilmiş ve kısa zamanda Ahdüleman fermanı esasında bir anayasanın hazırlanacağı sözü verilmiştir.

Verilen bu haklar ve kabul edilen ilkeler açık bir dille yazılmış ve 114 madde olarak maddelendirilmiştir.

2.1.3. Özelliği Bakımından Ahdüleman Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Aşağıdaki ilkelerden de açıkça görülebileceği gibi Ahdüleman fermanı tartışmasız bir şekilde devlet iktidarını sınırlamada ve halkına verdiği temel hak ve hürriyetleri tanımlamaktadır. Yapılacak kanunların ve hazırlanacak anayasanın (***Kanun al Devle***) Ahdüleman fermanı esasında hazırlanacağına sıkça vurgu yapılmıştır. Bu itibarla Ahdüleman fermanı tam bir anayasacılık hareketi olarak görülebilir. Ancak bu fermanın devlet iktidarının sınırlandırılması Bey'in kendi kendini sınırlandırması (Auto-limitation) değil daha ziyade yabancı güçlerin baskısı neticesi yapılmış bir sınırlamadır. Bu fermandan sonra Bey kendisine tanınan mutlak hâkim ve ceza verme yetkisinden vazgeçmede ve yargılama yetkisini oluşturulacak meclislere devretmektedir. Bey kendiside bu ferman esasında hazırlanan ve yürürlüğe giren kanunlara uyacağına yemin etmektedir: "Bu iş sadece yeminle tamamlanacaktır katılımcılar ve herkes benim bu sözüme şahittir. Ben bu çok seçkin insanlardan oluşmuş topluluk karşısın da gerek kendi adıma gerekse benden sonrakiler adına bunların uygulayacağına dair Allah'ı şahit kılarım." demiştir.

2.1.3.1. Can, Mal ve Irz Güvenliği İlkesi

"Dinlerinin lisanlarının ve renklerinin farklılığına bakmadan eyaletimizde yaşayan bütün sakinlerinin emniyet ve güvenliğini bedenlerinin kutsallığını mallarının dokunulmazlığını ırzlarının saygı değer olduğunu tekit ve teyit eder." Bu alıntının da gösterdiği gibi Ahdüleman fermanında belirtildiği gibi Tunus'ta yaşayan bütün

tebaanın din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin can, mal ve namus güvenlikleri garanti altına alınmıştır.

2.1.3.2. Kanunun Üstünlüğü İlkesi

Ahdüleman fermanının ikinci maddesinde kanunların üstünlüğü ve bağlayıcılığı net bir şekilde öngörülmektedir. Buna göre çıkan kanunlar sosyal statü farkı gözetmeksizin hem Bey'i hem de idarecileri bağlayıcı bir şekilde olacaktır. Bu ikinci madde şu şekilde başlamaktadır: "Kanuni hak ya da kanunun terettüp ettiği durumlarda insanlar niceliğine bakılmadan kanun önünde eşittirler kanun büyüğün büyüklüğünden küçüğün küçüklüğünden dolayı sakıt olup düşmez." Bu hükümler kanunun üstünlüğü ve kanuna saygı ilkesi benimsenmiş olmaktadır. Çünkü bundan sonra kanunların yapanlar ve onları tatbik edenlerde kanuna, kanunlarla bağlı olacaklardır.

2.1.3.3. Temel Haklar İlkesi

Ahdüleman fermanının üçüncü maddesinde: "İnsaf ölçüsünde eyalet halkımızdan Müslim ve Gayri Müslim herkes kanun önünde eşittir. Dolayısıyla onun hak elde etmesinin ölçütü sadece insan olmasıdır ve bunun dışında herhangi bir ölçü kabul edilmez. Yeryüzünde adalet tek ölçüttür. Bununla Hak sahibi olanın hakkı haksızdan zayıf olanın hakkı kuvvetliden alınır sahibine verilir." denilerek temel haklara sıkı bir vurgu yapılmış olup bu fermanın ilanıyla beraber artık geçerli olan ilkenin insan olma özelliği olduğu belirtilmiştir. Bundan sonra hiç kimsenin dini ya da sosyal statüsü sebebiyle diğer insanlardan bir farkı olmadığı ve tek ölçütünde adalet ve hak duygusu olduğu kabul edilmiştir.

2.1.3.4. Din ve Vicdan Özgürlüğü İlkesi

Fermanın dördüncü maddesiyle Tunus'ta yaşayan Zimmîlere eman verilmiş olup buna göre hiçbir şekilde dinlerini değiştirmeye zorlanmayacaklarına, ibadet haklarının engellenmeyeceğine ve ibadethanelerinin hakir görülmeyeceğine ve taarruza uğramayacağına dair garanti verilmiş olup buna karşılık onlarında üzerlerine düşen

yükümlülükleri yerine getirmelerinin zaruriliğine atıf yapılmıştır. Vatandaşlarımızdan Zimmî olanlar dinlerini değiştirmesi konusunda zorlamaya tabi tutulamaz ve dininin gereklerinde yerine getirmekte özgürdür. Bu (vatandaşlarımızın) toplandığı yerler küçümsenemez ve buralar bir saldırıya ve yahut yanlış bir harekete karşı korunup güven altına alınmıştır. Onların Zimmî olma özellikleri haklarda ve yükümlülüklerde onlarla eşit olmamızı gerektiriyor. Bu maddeyle Tunus'ta yaşayan Zimmiler sisteme entegre edilmeye ve olabilecek yabancı müdahalelerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2.1.3.5. Asker Almada Adalet İlkesi

Fermanın beşinci maddesiyle artık askerlik görevi tanımlanmış hizmet süresi belirli bir kanuna ve usule ve süreye bağlanmış olup bu konuda ki belirsizlik ve daha önceden olduğu gibi ömür boyu askerlik hizmeti kaldırılmıştır. Madde şu şekildedir: "Askerin varlık nedeni ve görevi insan türünü korumaksa bunun getirmiş olduğu yarar da aynı şekilde herkesi kapsamalı. Bir insanın da yaşamını idame ettirme hakkı ve kendi aile ve yuvasına bakma yükümlülüğü vardır. Dolayısıyla biz insanları askere alırken bunu belli sistem içerisinde yaparız. Askerlik kanunda belirttiğimiz gibi bir asker kanunda belirlenmiş müddetten fazla askerlik hizmetinde bulunmaz."

2.1.3.6. Ceza Yargılamasında Adalet İlkesi

Ahdüleman fermanının ilan edilen bu altıncı maddesiyle muhakeme edilmesi gereken Zimmîlerin ya da ülkede yaşayan yabancıların kendi toplumundan ileri gelen birisinin de bulunduğu mahkemede yargılanması hükme bağlanmıştır. Buna göre yargılamada hiçbir şekilde insanların dinlerinden dolayı farklı muamele görmedikleri ve kanun önünde eşit oldukları hissi verilmeye çalışılmıştır. "Hususen ceza konularına bakan meclis eğer gayri Müslim birisi hakkında bir ceza tayin ederse onların dininden ileri gelen büyükleri onlara karşı bir ilgi olması ve ceza uygulanırken küçük düşürücü bir şey yapılmadığını vurgulamak için hükmün infazı zamanı orda hazır bulunurlar. Özellikle İslam Şeriatı her zaman Gayri Müslimlere karşı iyi davranış sergilemeyi tavsiye etmiştir."

2.1.3.7. Kanun Önünde Eşitlik İlkesi

Ahdüleman fermanının yedinci ve sekizinci maddesinde Tunus eyaletinde yaşayan insanların dinlerinin, dillerinin ve renklerinin farklılığına bakılmadan kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Yedinci maddeyle Tunus yönetimi ülkede mevcut bulunan yabancıları Ahdüleman fermanı çerçevesi içinde kendi kanun ve yargılama sisteminin içine dâhil etmeyi düşünüyordu. Buna göre yabancı devletlerle görüşülecek ve onların vatandaşlarının da katılımlarıyla oluşturulacak ticaret mahkemelerinde ticari davalara bakılacaktı. Fermanın bu maddesi şu şekildedir: "Dost ülkelerin vatandaşlarının bu kanunumuz kapsamına girmeleri için dost ülkelerle görüşülüp anlaşma sağlandıktan sonra ticari davalara bakması için bir başkanı ve sekreteri bulunan, üyeleri Müslümanlar ve Tunus'ta yaşayan dost ülke vatandaşlarından oluşan bir ticaret meclisi kurulsun." Kanun önünde eşitlik ilkesinin hükme bağlayan sekizinci madde şu şekildedir: "Müslümanlar ve gayrimüslimlerden oluşan bütün vatandaşlarımız örf adetleri ve kanunlar karşısında tam bir eşitliğe sahip olup kimsenin bu konuda diğerine bir üstünlüğü söz konusu değildir." Bu maddeyle verilen haklardan din ayrımı olmaksızın bütün tebaanın istifade etmesi öngörülmüştür. Yine bu maddeyle birlikte Tunus'ta Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi benimsenmiştir.

2.1.3.8. Ticari Eşitlik İlkesi

Ahdüleman fermanının da kabul edilen dokuzuncu ilkeye göre eyalet yönetimi ülkede ticaret yapan herkesi ticari haklarının garanti altında olduğu ve ticari ayrımcılığa uğramayacakları yardım ve kolaylık görecekleri noktasında temin ediyordu.
"Herkesin kendi isteği ile ticareti yapma hakkı vardır. Devlet ticaret yapmaz yapanı da engellemez. Devlet tüm tüccarlara eşit muamelede bulunur ve onların ticaretlerine engel olan konularda tüccarlara gerekli yardım ve kolaylığı gösterir."

2.1.3.9. Teşebbüs Hürriyeti İlkesi

Kabul edilen bu madde ile dışardan gelen yabancıların istedikleri gibi yasaklı olmayan sahalarda kendi mesleklerini icra edebilecekleri hükme bağlanıyordu madde şu

şekildedir: "Eyaletimize dışarıdan gelen yabancı konuklar vatanımızda olmayan zanaatı ülkemizin mevcut kurallarına uymak şartı ile yapabilirler. Tabi bunu yaparken de diğer burada yaşayan halk gibi muamele görürler. Hiç kimseye ayrıcalıklı davranılmaz. Diğer ülkelerden ülkemize gelen yabancılar istedikleri gibi ev, tarla ve arsa gibi gayrimenkuller satın alabilirler. Bu satın alma işlemleri esnasında ülkenin mevcut kanunları uygulanır kesinlikle bu konuda kimsenin itirazı dinlenmez. Çünkü herkesin eşit olduğu ülke kanunları önünde hiç kimseye ayrıcalık yoktur.

Ahdüleman fermanının müeyyidesi olarak "Bu iş sadece yeminle tamamlanacaktır katılımcılar ve herkes benim bu sözüme şahittir." Bey fermanda ilan edilen ilkelere ve ilerde ferman esasında çıkartılacak olan kanunlara uyacağına yemin etmektedir. Aynı yemini ulema ve vüzera tarafından yapılması da Ahdüleman fermanında öngörülmüştür. Bey Ahdüleman'ı sadece bir yemin olarak görmeyip Allah'a karşıda verilmiş bir söz olarak kabul ediyordu. Fermanda buna işaretle: "Eğer bir insan Allah'a söz veriyorsa bu sözü yerine getirmesi gerekir. Gerçek hak Allah'ın sağlam ipidir. Dünya fani ahiret ise kalıcı ve bakidir. Güvenirli insanların da O'na karşı yemin etmelerini istiyorum. Ben ve koruyucu insanlar bu hayırlı işi uygulama konusunda benimle birlikte tek vücut olmalıdırlar. Kendilerinden bunu istiyorum ve dayanışma içinde onlara diyorum ki; Yeminlerinizi çiğnemeyiniz ve söz verdikten sonra Allah'ı kefil kılınız. Allah sizin yaptıklarınızı bilir." denilmiştir. Mutlakıyetçi bir sistemde hükümdarın uyruklarına birtakım sözler vermesi, bunları yerine getireceğine yemin etmesi önemli bir bağlanmadır.[41]

[41] Kemal Gözler; Hukuka Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Bursa 2003, s 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED BİN EBİ DİYAF VE "İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN" ADLI ESER HAKKINDA

3.1. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Hayatı ve Eserleri

3.1.1. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Hayatı

Ahmed bin Ebi Diyaf'ın ailesi Tunus memleketinin kuzey batısını kendisine yurt edinmiş olan Beni Avn kabilesine mensuptur. Bu kabile derin tarihi kökene sahip olup yöredeki evliya ailelerinden biri olarak bilinmektedir. Zaviye ehli olarak da bilinen bu insanlar mahalli halkın seçkinleri ve onların derin hürmetine mahzar olan kişilerdir. [42]

İbni Ebi Diyafın kitabında belirttiğine göre ecdadından birisi Vadi-i Zerkaa'da vefat etmiş bunun üzerine zamanın Tunus Beyi Hammude Paşa Muradi'nin (1631 -1666) müteveffanın kabrine türbe yapılmasını ve buraya da gelir olsun diye salyaneli geniş toprakların bağlanmasını emrettiğini kitabında zikr etmektedir.

1802 yılında Vadi-i Zerkaa da doğdu.[43] Ahmed Abdüsselam gibi bazı yeni nesil tarihçiler 1804 yılında doğduğunu savunmaktadırlar. İbni Ebi Diyaf'ın babası olan El Hac Ebi Diyaf onun Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmesinden sonra tahsil hayatına devam

---

[42] İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. I, Tunus 1999, s.D.
[43] Raid Tunusi Gazetesi, S. 25, Tunus, 4 Ekim 1874,

etmesi için çölü bırakarak şehre yerleşti[44]. Ahmed tahsil hayatına Havanit-i Aşur'da başladı. Bunu Zeytuniye camiinde kurulu bulunan ders halkaları takip etti. Bu esnada babası mevkiinde yükselerek *Beyt-i Haznedar*'da baş katip ve vezir Yusuf Sahibuttabi'nin güvendiği en önemli adamı halini aldı. Sonra bu vezirin 1815 yılında nerede ise tüm kadrosu ile beraber öldürülmesi hadisesi yazarın derin acılar yaşamasına sebep oldu. Babası görevinden alınarak hapse atıldı, tüm malları müsadere edildi. Bu yaşanan hadiseler dolayısı ile ciddi geçim sıkıntısına duçar olan yazarımız doğduğu yere geri dönmeme azminden dolayı ilim yolunu bırakıp çalışma hayatına atılmaya mecbur kalmıştır. Yazarımızın on üç-on dörtlü yaşlarda yaşadığı bu ıstıraplı ve sıkıntılı durum onun üzerinde hayatı boyunca müessir izler bıraktı onun ıslahçı şahsiyetini ve kanuna dayanmayan keyfi idareye karşı olan yapısını derinden etkiledi ve kuvvetlendirdi.
Babasının hapisten çıkıp belirli bir müddet işsiz kaldığı, ailesine anne tarafından dedesinin baktığı döneme kadar çalışma hayatına devam edip ilim yolundan ayrı kalmaya mecbur kalan İbni Ebi Diyaf babasının Hüseyin bey tarafından affedilip tekrar işe alınması neticesi çalışma hayatını bırakıp tekrar ilmi sahaya döndü. Babası onun sıkıntılarla dolu *Mahzen Teşkilatı'*na girmesi yerine önde gelen bir ilim adamı olmasını temenni ediyordu. Kısa zamanda arkadaşları arasında çalışkanlığı, inşaa'daki olağanüstü kabiliyeti ile seçilmeye başlandı. Tunus'un o devirde sahip olduğu Muhammed Bin Kasım Matuk Nabili gibi büyük ilim adamlarından dersler aldı.[45]

3.1.2. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Devlet Tecrübesi

Ebi Diyafın meslek hayatı onun 12 haziran 1822 tarihinde Hüseyin Bey tarafından Mahzen teşkilatında adalet katipliğine atanması ile başladı. Bu makam zeytuniye mezunlarının seçkinleri için daha sonra atanacakları yasama yürütme ya da eğitim gibi önemli mevkiler için ciddi bir hazırlık safhası manası taşıyordu. İbni Ebi Diyaf buradan ilmî bir makama geçmeyi düşünürken Hüseyin Bey 1827 nisan sonlarında onu inşa divanına aldı[46]

---

[44] İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. II, Tunus 1999, s.110
[45] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. IV, s.H.
[46] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. IV, s.73,100.

Bu atamada şüphesiz ki beyin 1815 olaylarından mağdur olan El Hac Ebi Diyaf'a olan sempatisi de önemli rol oynamakta idi. Ancak kısa zamanda İbni Ebi Diyaf kendisine duyulan güvenin hakkını vererek bu önemli hükümet görevine atanmasındaki kararın ne kadar isabetli olduğunu gösterdi. [47]

Ekimin 1827 sonra İbni Ebi Diyaf önemli menşurları, kanunları ve diplomatik yazışmaları yazmaya başladı. Mesela bu tarihteki vergi reformu ile ilgili kanunu ve Hüseyin beyin 1831 yılında Konstantin halkına Fransız işgaline düşmemeleri , Tunus'a iltihak etmeleri konusunda yapmış olduğu bildiriyi o kaleme almıştı.

Mayıs 1831 yılında Hüseyin Bey'in Onu Fransız-Cezayir sorununda Tunus yönetiminin tutumunu açıklamak ve Osmanlı'nın gönderdiği Tahir Paşanın Tunus'a kabulünden neden imtina edildiğini izah etmek için Babıali nezdinde görevlendirmesi ile İbn Ebi Diyaf'ın konumu daha da güçlendi. [48]

Bu sıralar da İbn Ebi Diyaf henüz otuzlu yaşlarında ve iş tecrübesi de dört seneden az idi Bey buna bakmayarak onu Osmanlı hilafeti ve Tunus eyaleti arasında ki dini -siyasi krizi çözmekle hükümlü elçi olarak tayin etmişti. Bu devirden sonra İbn Ebi Diyaf kısa zamanda yükselerek Hüseyin Bey ve daha sonra kardeşi Mustafa Bey'in devrinde yönetimin en önemli simalarından biri halini almıştı. Kendisi Bey'in meclislerinde hazır bulunuyor ve ondan siyasî ve dinî konularla alakalı fermanlar menşurlar kanunlar ve mektuplar yazması talep ediliyordu. İbn Ebi Diyaf konumunu kendisini "*devletinin iftiharı*" olarak nitelendiren Ahmed Bey devrinde (1837-1855) daha da sağlamlaştırdı. Bey onu meclislerine davet ediyor en önemli mevzularda görüşüne başvuruyor ve bazı olaylarda kendisi ile istişare ediyordu. 1842 yılı mart ayında Ahmed Bey onu Paşa konağından Hayreddin kahya ile beraber Tunus'un hediyelerini takdim etmek Darül Hilafetle Eyalet arasında ki yanlış anlaşılmaların önüne geçmek ve işbirliğine devam etmek gibi konularda elçi olarak Babı Ali nezninde vazifelendirmişti. Sonra Bey onu en önemli adamları ile beraber 1846 yılında ki Fransa seyahatine götürmüş, orada Beyle

[47] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. II, s.160-161.
[48] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. II, s.178-179.

beraber gezmişler ve gördükleri şeyler hakkında karşılıklı fikir alış verişinde bulunmuşlardı. Ahmed Bey'in vefatı ile İbn Ebi Diyaf konumundan bir şeyler kaybetmeyi beklemesine rağmen beklentisinin aksi gerçekleşmiş, Muhammed Bey'den kendi ifadesi ile "*daha önce eşine rastlamadığı ikram ve yakınlık*'" görmüştür. İbn Ebi Diyaf Muhammed Bey'e yaşlılığını ileri sürerek kitabet vazifesinden ayrılmayı istemiş, herhalde o zaman ki durum gereği vazifesinden ayrılmasına izin verilmemiştir. İbn Ebi Diyaf vazifesine Muhammed Bey'in devrinde ve Muhammed Sadık Bey'in idaresinin ilk devirlerinde devam etmiş anayasal ıslahatlar konusunda yapılan görüşmelerde meşhur AhdülEman Fermanı'nı yazmakla görevlendirilmiştir. 1857 yılında İslam aleminde ilk anayasa çalışması olan "*Kanun Al Devle*", 1861 yılında Muhammed Sadık Bey'in devrinde onun emri ile yazmıştır. Bey kendisinden anayasal dönem diye adlandırılan 1861-1864 arasında ki dönemde modern müesseselerde beraber çalışmasını istemiştir. 1861 yılında Büyük Meclis'e aza olarak seçilmiş, 1861 Haziranında Tunuslularla yabancılar arasında meydana gelen davalara bakmak üzere kurulmuş bulunan süreli meclisin başkanlığına atanmış, yine 1861 yılının nisan ayında *Emir'ül-Ümera* rütbesine yükseltilerek vezir olarak isimlendirilmiştir. 1862 yılının ekim ayında Muhammed Sadık bey tarafından Büyük Meclisin ikinci kahyası olarak atanmıştır. 1864 yılında meydana gelen ayaklanmadan sonra özellikle de Mustafa Haznedar'ın yönetim erkini ele geçirmesi ile yıldızı yavaş yavaş sönmeye başlamış ve daha sonra Sadık Bey'den ihtiyarlığını bahane ederek vazifeden affını istemiştir. Yönetim tarafından vefat tarihi olan 29 Ekim 1874 yılına kadar hürmet mevkiinde tutulmuş ve cenazesine Başbakan Hayreddin ve diğer bakanlar katılmıştır. Bey, merhumun evini ziyaret etmiş İbn Ebi Diyaf'a özellikle Mustafa Haznedarın azli ve Hayreddin başkanlığında ki reformcu kanadın 1873-1877 yılları arasında ki iktidarı döneminde bir nebzede olsun eski itibarı tekrar iade edilmiştir. [49]

[49] İbn Ebi Diyâf, a.g.e., C. I, s.Y

3.1.3. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın Eserleri

"İthâf ahl al-zamân bi ahbâr mulûk Tunis va ʿahd al-amân" adlı eseri, İbn Ebi Diyaf'ın ömrünün semeresidir ve onun en meşhur eseridir. Bunun yanında İbn Ebi Diyaf'ın kıymetli diğer eserleri de meşhurdur. Bunlar:

1. İbn Ebid Diyaf'ın kadın hakkında ki risalesidir. 1856 yılında yazılan bu risale Fransız ilim adamları tarafından sorulan 23 soruya verilen cevapları içermektedir. Munsıf Şennufi tarafından 1968 yılında tasnifi yapılan kitaba göre Hayreddinin Paris'te ikameti sırasında kendisine sorulan soruları, İbn Ebid Diyaf'a göndermiş o da bunları cevaplamıştır.
2. İbn Ebid Diyaf'ın 1854-1857 yılları arasında Paris'te ikamet eden Hayreddin'e gönderdiği 23 mektup ve Hayreddin'in 1860 Ocak ayından 1864 Aralık ayına kadar görevli bulunduğu sırada İstanbul'a gönderdiği 2 mektuptan ibarettir. Bu eser Muhammed Salih Mzali tarafından tahkik edilmiştir. Bu mektuplarda İbn Ebi Diyaf, Hayreddin'e onun yokluğunda beylik sarayında yönetim çevrelerinde gelişen bütün hadiseleri haber vermiş ve bu mektuplar bir tarihi günlük özelliği kazanmıştır. İthaf kitabı modern Tunus tarihinin en önemli kaynak kitabıdır. Bu kitap Tunus'un İslam fethinden 1872 yılına kadar ki tarihine şamil bir kitapmış gibi görünse de özellikle eyalet tarihinin Hammude Paşa El-Hüseyni (1782-1804) döneminden Muhammed Sadık Bey'in iş başına geldiği 1859 yılından telifin sonuna kadar ki olan dönem üzerine ihtisaslaşmıştır. Buda kitabı diğer tarihlere gore daha ayrıcalıklı bir hale getirmektedir.İbn Ebi Diyaf özellikle muasırı olduğu sekiz beyin dönemini yazmaya ve bunun neticesi olan Tunus'un Ahdül Eman Devrini kaleme almaya özel bir çaba ve gayret göstermiştir. İbn Ebi Diyaf bu eserini yazarken mukaddimesinde saltanatları kanunla sınırlı olan ve sınırsız mutlak yetkilere sahip olan diye iki kısma ayırmış sonra bunları tarihinde verdiği misallerin sıhhatine dayanak olarak kullanmıştır.

3.1.4. Ahmed Bin Ebi Diyaf'ın "İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserinin Mahiyeti [50]

İbn-i Ebi Diyaf'ın tarihinin adı: "İthaf-u Ehli'z-Zeman Biahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" dır. Dört ciltten oluşmaktadır. Müellifin taksimine göre bir mukaddime, sekiz bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Mukaddime iki bölümden oluşmaktadır.
Birinci bölüm; saltanat ve varlık aleminde –mevcut dünyada- saltanatın çeşitleri hakkındadır.
İkinci bölüm sahabe-i kiram, tabiin ve daha sonraki dönemlerden Afrika'da emirlik –idarecilik- yapanlardan bahsetmektedir. Sekiz bablık (esas) kısım ise haklarında ve dönemleriyle ilgili eser yazılmamış olan emirlerden –sayılarını da vererek- bahsetmektedir

- Mukaddimedeki sekiz bölüm ve sonuçta aşağıdaki konular yer almaktadır.
- Birinci bölüm Hammude paşa devleti
- İkinci bölüm Osman Bey devleti
- Üçüncü bölüm paşa Mahmutbey devleti
- Dördüncü bölüm paşa Hüseyin Bey devleti
- Beşinci bölüm paşa Mustafa bey devleti
- Altıncı bölüm el- müşir paşa Ahmet bey devleti
- Yedinci bölüm el-müşir paşa Muhammed bey devleti
- Sekizinci bölüm el-müşir paşa sadık bey devleti
- Sonuç bölümü ise alimlerden, vezirlerden, katiplerden ve diğerlerinden son dönemde yetişmiş olanlardan bahsetmektedir. Bu da dördüncü cildin konusudur.

İkinci ve üçüncü cildin konusunu içine alan bu sekiz bölümde XIX yüzyıl Tunus'unun siyasi yapısıyla ilgili bilgiler buluruz. Ayrıca idarî yapı, yargı, malî yapı ve vergiyle ilgili düzenlemeler hakkında da bilgiler bulunmakta olup bunlar haricinde şu konular hakkında da bilgiler bulunmaktadır:

---

[50] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. I, s.XVI.

"Ordu düzeni, polis teşkilatı, çiftçilerin durumu, sanayi, ticaret, şehirdeki ve şehir dışında yaşayan halk tabakaları, köleler, kölelerin karşılaştıkları güçlükler ve zulümler, zimmiler, yabancı paralar, din adamları ve onların emirler ve vezirlerle olan münasebetleri, yine din adamlarının Şiiler, Vehhabiler, mutasavvıflar ve evliya nezdindeki itibarları ve onlarla olan ilişkileri, Beylerin, vezirlerin ve çeşitli halk kitlelerinin evlerinde ki hayat tarzları, alimlerden, edebiyatçılardan, isyan ve ihtilal çıkartan eşkıya başlarından ve ıslahat liderlerinden ve onların bir kısmının işleri, Tunus'la Cezayir'in, Trablus'un, Osmanlı'nın, Fransa'nın, İngiltere ve İtalya'nın siyasi ilişkileri; Çeşitli anlaşma belgeleri ve vesikaları. Zaten bu anlaşmaların büyük bir kısmını müellif yazmıştır. Bu konular ve bilgiler kitabın önemini ve özel kıymetini göstermekte ve artırmaktadır.

3.1.5. "İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserin Tunus Kütüphanelerindeki Mevcut Nüshaları

İbn-i Ebi Diyaf'ın tarihi ile alakalı Tunus'ta özel ve umuma ait farklı kütüphanelerde çeşitli nüshalar bulunmaktadır. Bu nüshalara aşağıdaki başlıklarda kısaca değinilmiştir.

3.1.5.1. Halduniyye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Haldüniyye Kütüphanesi 731 numaralı kayıtla korunmaktadır. Üzerinde Haldüniyye Kütüphanesinin mührü bulunan kitap 1951 tarihini taşımaktadır. Yazım tarihi ve yazarı bulunmayan nüsha tamdır ve 4 cilt halindedir. Toplam sayfa sayısı:1139 olup her sayfa, 20x30,5 cm.dir. Yazılı alan ise; 11x22,5 cm.dir. Sayfanın satır sayısı ise 30'dur. Bu nüshanın yaprakları kalın, rengi ise sarıdır. Hattı ise okunabilen açık seçik güzel bir mağrip hattıdır. Kenar kısımlarında farklı (fazladan) notlar, düzeltmeler ve diğer nüshaların metinlerinde ancak bulduğumuz malumatlar bulmakta ve görmekteyiz. Kenar ve dipnotta ki notlar ve yorumlar ise bu kitabın müellifinin kaleminden çıktığı izlenimi vermektedir. Bizi bu düşünceye iten sebep müellifin kendisinden bahsederken kullanılmış olduğu "fakir kul" ibaresidir. Yazısı da devlet hazinesinden alınan arşivlerdeki yazısı ile karşılaştırıldığında müellifin yazısına benzemektedir. Şöyle

olması da mümkündür: müellifin düzeltmeler ve eklemeler yaparak kontrol ettiği ilk nüshadır. Bu nüshaya asıl nüsha dense öyle kabul edilse yeridir.

3.1.5.2. Abdeliyye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüshada tamdır ve 4 cilttir. Abdeliye Kütüphanesinde 6494, 6495, 6496, 6497 numaralarla muhafaza edilmektedir. İlk ciltte ki tarih: 1332, ikinci ciltte ki tarih 1302 dir. üçüncü ve dördüncü ciltlerde yazım tarihi bulunmamaktadır. Bu nüshada farklı tarzlarda Mağrib yazısı ile yazılmıştır. Yazıların açıklığı ve güzellikleri farklı farlıdır.
Birinci cildin baş kısmında müellifin hayatına dair (1291 tarihiyle) 10 sayfalık bir bilgi bulunmaktadır. Üçüncü cildin başında ise 1291 tarihli Muhammed es-senusi'ye ait müellife yazılmış bir mersiye de bulunmaktadır.

3.1.5.3. Muhammed el-Karavi Nüshası

Bu nüshanın sadece 2.,3. ve 4. ciltleri bulunabilmiştir. İkinci cildin yazım tarihi 1308'dir. 3. ve 4. ciltte ise yazım tarihi bulunmamaktır. Üçüncü cildin sayfalarının toplamı 912'dir. Sayfanı alanı 23X33.5 cm. yazılı kısım 15X25.5 cm.dir.
Üçüncü ciltte ise satır sayısı 24'tür. Bu kitabın yaprakları kalın olmakla beraber yumuşaktır. İkinci cildin hattı üçüncü ve dördüncü ciltlerin hattından farklıdır. Bununla beraber hat, mağribi hattı açık ve güzel bir hattır. Bu nüshanın kenarında da düzeltmeler ve artı bilgiler vardır. Bazı vesikalar ve metinler de söz konusudur ki, bu nüshanın Muhammed Karavi'ye ait olduğu tercih edilen bir durumdur.

3.1.5.4. Müsvedde Nüsha

273 sayfadan oluşan bir ciltlik bir eserdir. Ebid-diyaf'ın oğlu Esseyyid Ali vasıtasıyla bugüne ulaşmıştır. Bu zat müellifin torunlarındandır. Bu nüsha (müsvedde) müellifin hattıyla yazılmış müsveddelerin kalan kısmıdır. Bu da şundan anlaşılmaktadır;

1- Bu müsveddenin karşılaştırması (müellifin hattıyla) genel arşivde bulunmuş olması,

2- Dipnottaki açıklamalar kitabın bablara bölümlere ayrılmasına ve başlıklara işaret etmesi,
3- Esas aldığımız nüshada ve elde bulunan diğer nüshalarda birçok düzeltmelerin bulunmasıdır.

3.1.6. "İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" Adlı Eserin Tahkiki ve Neşri

"İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman" adlı eserden basılan ilk kısım, İbni Ebi Diyaf'ın mutlakiyet yönetimini eleştiren, meşrutiyeti savunan kitabın ilk kısmı olup 1901-1902 yıllarında Tunus Resmi Arap Matbaasında basılmıştır.
Amel gazetesi 29 Ekim 1957 tarihinden 23 Ağustos 1958 tarihine kadar Muhammed Sadık Bey'in 1872 yılına kadarki dönemini anlatan 7 ve 8 kısımların özetinden ibaretti bu kısımlar özellikle Ahdu'l Eman Fermanını ve anayasal dönemi içermektedir.[51]
1963 yılında Tunus Kültür Ve Enformasyon Müdürlüğü bünyesinde bu kitapla ilgili bir kurul oluşturuldu. Bu kurul 1966 yılına kadar sürdürdüğü çalışmalarında kitabı sekiz bölüme ayırdı.

1971 yılında Ahmed Abdus Selam kitabın altıncı bölümü olan Ahmed Bey dönemini yayınladı. Fransız tarihçi Andrei Raymond tarafından dördüncü ve beşinci ciltleri düzenlenen ve dipnotlandırılan eserin basımı 1994 yılında tamamlandı. [52]

[51] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. V, s.B.
[52] İbn Ebi Diyâf; a.g.e., C. V, s.C.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN ADLI ESERDE AHDÜL EMAN FERMANI'NIN İLANINDAN ÖNCEKİ DÖNEM (1839-1857)

4.1.Tanzimat Fermanı'nın Tunus'a Ulaşması

1840 yılının Mart ayında Osmanlı Devletinden adalet ve hürriyet üzerine tesis edilmiş Tanzimat Fermanı sadır oldu. Vezirler, âlimler, dayı ve askerî üst düzey yetkililerden oluşan seçkin bir topluluğa Tanzimat Fermanı okundu.

Tunus Devleti bu fermana Türkçe olarak özetle: "Muhakkak ki bu çok arzu edilen bir hedef ve amaçtır. Bunun gerçekleşebilmesi için insan yapılarının ve bölgelerin kendilerine has farklılıklarından dolayı zamana ihtiyaç vardır. Bu göz ardı edilemeyecek zaruri bir unsurdur." şeklinde cevap verdi. Fermanı getiren elçiye bunun uygulanılacağı sözü verilerek elçi gönderildi. [s.37]

4.2. Ahmed Paşa Bey'den Osmanlı Devlet Adamlarının Tanzimatı Tunus'ta Uygulamasını İstemeleri

Yine 1840 yılında Bey, Mustafa Belhevan'ı kendisine Müşir rütbesi verilmesini talep etmek üzere Osmanlı Devleti'ne gönderdi. Çünkü bu esnada Trablus Paşası bu rütbeyi taşıyordu. Kendisinin ve babasının veziri ve devletin tecrübelisi Mustafa Sâhib at-tâbi

kendisini bu işten vazgeçirmek istedi ve dedi ki: "En selametli yol şudur ki; Osmanlı Devleti ile âdetimiz ve durumumuz üzerine aynı ilişki seviyesini muhafaza edelim, daha yüksek bir rütbe için dahi olsa ilişkilerimizi değiştirmeyelim." Ancak Bey'in hevesi galip geldi ve bu işten bir zararının olmayacağını düşündü. Talebi Mustafa Reşit Paşa'ya iletildiği zaman hemen onun bu talebine icabet etti ve elçiye; " Öyle görünüyor ki Ahmed Paşa Osmanlı Devleti ile ilişkileri Müşir seviyesinde daha bir uyumlulaştırmak istiyor. Bu yüzden talebini sevinçle karşıladım ve yerine getirdim." sadedinde bazı sözler söyledikten sonra; "O'na şifahi olarak şu nasihatimi ilet: Bana öyle geliyor ki Ahmed Paşa eğer Tunus sancağını Osmanlı sancağı ile tebdil etse, sanki bir Osmanlı memuru gibi olsa Müslümanlar tek bayrak altında toplanacak. Kendiside buyursun İstanbul'a gelsin İnayet-i Sultaniye'ye mazhar olsun ve her yıl biraz maddî destekte de bulunsun. Bu işin nasıl ve ne kadar olacağına ve ne şekilde yapılacağına kendisi tam yetkilidir. Askerî makamlara kimlerin tayin edileceğini kendisi belirlesin ve kendi belirlediği adamlar bu mevkilere saltanat fermanı ile atansın. Hakikaten valilik kendisinin hakkıdır. Ancak İslam askeri tek düzen ve tek sistemli olsun. Kendisi ile yabancı devletler arasındaki yardımlaşmaya dayalı antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin görüşüne bağlı olsun." Şeklinde nasihatlerde bulunduktan sonra bu nasihatlerin doğal olarak içinden geçen duygular olduğunu elçiye ifade etti. Elçi de; "Bu söylediklerinizi sizden Bey'e ileteceğim." dedi.

Mustafa Belhevan elçilik vazifesini ifa edip müşir rütbesi ile gelince Bey azamet ve şanına yaraşır şekilde bir tören düzenledi. O günden itibaren emirlerinde ve yazışmalarında Müşir rütbesini kullanmaya başladı. Vezirin nasihatlerini yerine getirmemekle birlikte Osmanlı Devlet Ricali'nin kendisi hakkında ne düşünmüş olduğunu da bu şekilde öğrenmiş oldu. Seleflerinden daha fazla bir şekilde Osmanlı Devleti ile iş birliğine gayret etti. Bu şekilde Müslümanların daha kuvvetli olacağını düşünüyordu. Bu şekilde iktidarın ilk döneminde parlak bir başarı elde etti. Kendisine de tecrübelerle denenmiş olduğu şekilde en güvenilir yolun itaat ve bağlılık olduğu zahir oldu. [s.49]

4.3. Ahmed Paşa Bey'in Bahaneler İleri Sürerek Tanzimatın Tunus'ta Uygulanmasını Geciktirmesi

1842 yılı (1258) Mart ayının ortalarında Bey, Osmanlı Devletine topları ve diğer avadanlıkları tamamlanmış şekilde, tamamen Tunus yapımı 50.000 riyal değerinde bir Korvet hediye etti. Bu hediyenin sebebiyse, Tunus Paşa'sının, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın önceki nasihatlerini dinlememesi, birçok bahane uydurarak Tanzimat-ı Hayriye'nin Tunus'ta uygulanmasını engellemesini affettirmektir. Mustafa Reşit Paşa Tanzimat-ı Hayriye'nin Tunus'ta da geçerli olmasını istiyor ve diyordu ki: "Hiç mümkün müdür ki Sultan tasarruflarını Tanzimat'ın kanunları çerçevesinde yapsın da Tunus Paşasının Müslümanlara tasarrufunda ne İslamî ne de siyasî bir kanun bulunmasın Hiç şüphesiz ki bunun neticesi memleketin harap olmasıdır." Allah en iyisini bilir. Deniliyordu ki (Mustafa Reşit Paşa) vezirlik payesini, bundan dolayı Tunus Paşa'sına vermiştir. Bahaneler göstererek Tunus Paşa'sı onun geçmiş öğütlerini dinlemedi. Bey bu gibi haberleri kendine ulaştıran bakanlara danıştı ve bakanlar tavsiyelerinde ona sultana bir hediye sunmasını önerdiler. Gönderilen hediye bu haberi derinlemesine öğrenecek, kendi aleyhindeki fikirlerle mücadelede bulunacak, bunu yaparken de yapılanların kendiliğinden olduğu hissi verilecektir. Tanzimat'ın uygulanmadığı haberlerinin gerçekleşmediğini anlatmak için bu iş için "Dar'ul Paşa"dan (paşa konağı, başbakanlık) Hayrettin Kâhya ile beraber ben aciz kul seçildik. Türkçe mektubunda ikimizin adından da bahsedildi. Sefere çıkacağımız zaman Bey diğer vezirlerin de bulunduğu bir ortamda Hayrettin'in yanında bana dedi ki: "Eğer bu seferinizden dolayı bir menfaat elde edilirse, bu ikinizin çabası neticesi elde edilmiş sayılacak. Eğer bunun zıddı bir durum vaki olursa bunu Hayrettin'den bilmem, kesinlikle bütün sorumluk yalnız senindir" dedi. Yani gençliğinden dolayı onu sorumlu tutmam, sana güvenimizi boşa çıkarma dedi. Bu çok mesuliyetli iş bana ağır gelince Hocam İbrahim Riyahi bana bu zor işimde yardımcı olması için Mustafa Arif Bey'e verilmek üzere bir mektup verdi. [s.58]

4.4. Osmanlı Devlet Adamlarının Tanzimatın Tunus'ta Uygulanması Konusundaki Israrları

11 Mart 1842 cuma günü hediye edilen Korvetle kaptanımız Muhammed Köşk'le beraber yola çıktık. Konstantiniyye'ye ulaştığımız zaman Devlet-i Aliye bizleri misafirperverliğine uygun bir şekilde istikbal etti. Korveti de en güzel şekilde karşıladı. Sultan Abdülmecit Korvete teşrif buyurdu. Kendisi için hazırladığımız yemeklerden yedi. Bizi Mahmudiye olarak bilinen mekânda kabul buyurdu. Hediye (Korvet) çok hoşuna gitti. Hediye edene teşekkür, ona ve vatana (Tunus) dua etti. Duasının özünü de Müslümanların birliğinin temini ve onların faydalarına olacak şeylerde yardımcı olunması vurguları teşkil ediyordu.

O zaman bahriye nazırı Tahir Paşa, Sadrazam ise İzzet Mehmet Paşa idi. Reşit Paşa görevden uzaklaştırılmıştı. Sonra bizi harbiye nazırı Necip Ali Paşa boğazda ki ikametgâhına davet etti. Kendisi ileri gelen vezirlerden biriydi. Arapça konuşuyordu. O akşamımızda bize ikramlarda bulundu. Her yıl biraz mali destekte bulunulması konusunda bizlerle konuştu. Söylediğine göre bu işte takdir ve tedbir tamamen Bey'e bırakılmıştı. Bu bizim getirdiğimiz hediyeden daha az miktarda bile olabilirdi. Bundan maksat sömürme değil birlikteliğin daha sağlam olmasıdır dedi. Bizde O'na dedik ki: [s.59]

Adet olduğu şekilde bu dayanışmanın devamı bile bizim için "Ziyadedir". Durumlar bunu vermemeyi gerektirdiği halde Bey buna rağmen bunu veriyor. Beldenin ahalisinin çoğu bedevi olduğundan dolayı emre itaat edip (vergi) vermezler. Sonra bizi sadrazam İzzet Mehmet Paşa davet etti ve bize dedi ki: "Siz bu İslam memleketinde sancağınızın İslam sancağından farklı olmasına razı mısınız?" Kaptan Köşk Muhammed ileri çıkarak ona dedi ki: "Onlar gemi ahvali hakkında bir şey bilmezler çünkü onlar yolcudurlar. Sancak ise Allah katında benim başımla birlikte bana emanettir. Başımı kaybetmeden onu indirtmem, işte şimdi sizin elinizin altındayız. Eliniz ise uzundur. Haydi, başımı aldır sonra dilediğini yap." Ona dedi ki: "Münasip olan bunu benim zorla değil sizin değiştirmenizdir." Kaptan bunu sahibine bu şekilde iletirim sende gördüğünü yazdır dedi. (Bunu benden şifahi olarak iletin dedi bizde peki dedik). Sonra

Tanzimat meselesinden konuştuk. "Durum Onun (Tanzimat) uygulanmasını mecburî hale getiriyor. Onsuz siz tehlikedesiniz" dedi. Sonra beni topluluktan ayırıp baş başa görüştüğümüzde bana "Seyyid Arif Bey bu konuda seninle konuşacak." dedi.

Sonra Arif Bey bizi davet etti. Burada Tanzimat meselesinden konuşuldu. Meseleyi oldukça uzattı. "Bunun (Tanzimatın) kökleri İslam'ın temel kaynaklarından geliyor. Bu ise sadece Allah'ın sevdiği diğerlerin sevmediği adalettir. Bu Emirler yaptıklarından sorumsuz olmaları ile sanki -hâşâ- Allah'ın işine ortaklık taslıyorlar. [s.60]

Her ne kadar bu işin köklerine ve kendisine ulaşılması ile ilgili manileri söylediğimde kendi ağzından Bey'e şu sözleri tavsiye etmemi söyledi. "Din, Allah, Resulullah ve diğer İslam toplumu için güzellik ve nasihatten ibarettir. Bu iş eğer şimdi olmazsa bir müddet sonra mutlaka olacak ama matlup şudur, akıllı adam o basamakları zorla tırmandırılmadan kendi rızası ile teker teker çıksın." Benimle Tanzimatın dışında başka bir mesele ile alakalı konuşmadı. [s.61]

Sonra Arif Zeki Bey isminde kapı kâhyası rütbesinde kalemden bir zatla Tunus'a döndük. Bey, Osmanlı Elçisini ihsana gark etti. Geliş sebebi olan Tanzimat'ın uygulamayışı eleştirilerine muhatap olmamak için konuşma kapısını elçiye hiç açmadı. Reşit Paşa'nın da görüşü doğrultusunda Osmanlı Devlet Ricalinin Tanzimat'ı uygulamadaki kararlılığını görünce çekincesi daha da arttı. Çünkü O devlete Tanzimatı uygulayacağını söylemişti. Bu iş için bir bahanesi kalmamıştı ve bu iş mutlaka olacaktı. Çünkü Osmanlı Devleti insanın meftun olduğu tahakküm duygusunu frenlemek için kanunî bir yol bulmuştu. [s.62]

4.5. Tanzimat Fermanı'nın İlanının Tunus'ta Yansımaları

İnsanlar bu fermanın temellerini ve detaylarını öğrenmeye başladığı zaman Tanzimat Fermanı ile ilgili söylemler arttı (özellikle de biz İstanbul'dan geldikten, orada gördüklerimizi anlatmaya başladıktan sonra). Şarklı âlim Ahmet Arif Bey'in risalesi ona ulaştıktan sonra Tanzimat Fermanı'nın Arapça metnini ona getirmiştim.

Devlet Başkanı gerçekten düşünen bir insandı. Bir şey kendiliğinden olmadan önce onun çözümünü bularak onu hayata geçiren birisiydi. Tehlikeleri önceden sezip muhataplarını ikaz ederdi. Herkesin istemiş olduğu özgürlüğün sabahı bütün varlığı saracak şekilde doğudan doğdu ve bardodaki Muhammediye Sarayını kuşatmaya başladı. Ama halkımızın çoğu bundan karamsarlıkla bahsederler. [s.69]

4.6. Ahmed Paşa Bey'in Tanzimat Fermanı'na Yaklaşımı

Bey, seleflerinin aksine hüküm vermek için mahkemede oturup hüküm verme işini ihmale başladı. Bu konuda kendisi ile konuşan güvenilir adamı, nasihatçisi ve veziri Mustafa Sâhib at-Tâbi'ye: "Hangi şeyi ihmal ediyorum. Kadılar ve müftüler diğer davaları görüyor. Cinayet dışındaki davalara Dayı, Paşa Konağı Kâhyası ve Kasaba Ağası bakıyor." O devirde Dayı'nın 300 değneğe kadar falaka ve kerrakeye[53] *hapsetmek yetkisi mevcut idi. Şehrin ileri gelenlerinin gece işlenebilecek suçlara karşı gece bekçileri mevcuttur. Bundan başka sadece dava açanların taleplerinden başka ne kaldı geriye? Bu ise eğer tayin edilen kişi işinde acizlik göstermez ise bu meselede de problem çıkmaz. Bununla beraber Hayrettin Kâhya'yı muamelata ait davalara bakması için bardo kapısı meydanında görevlendirdim. Davalıların huzurunda haklı kim tayin ediyor. Katl hadisesinde tazir cezası vermek hariç, Bey ne yapıyorsa onu yapıyor. Had cezaları ortadan kaldırılmış değil. Bunun delilide; bir adama şer-i meclis tarafından öldürülmesi yasak olan cana kasten kıydığından dolayı kısasen ölüm cezası verilmişti. Hüküm yazılarak adamla birlikte gönderildi ve adamın Muhammediye Sarayının kapısının önünde kafası alındı. Buna benzer işlerin ihmal edilmediğine dair çok kuvvetli deliller ileri sürdü. İnsanların çoğuna göre bunun gibi söylemlerden oluşan konuşmalar demagoji olsun diye söylenmiş sözlerdir. Bunları söyleyerek mutlakî idarenin karakterine yardımcı oluyordu. Bu işin hakikatini işin içerisinde bulunan ve siyasetini yapan bilir (Bey değişmeyen düşüncelere sahipti). Derin düşünce ve temkin sahibi olup kendisini tehlikeli neticeli işlerden uzak dururdu. Akli ve şer-i hiçbir delile dayanmadan emirin kendi içtihadına göre hükümler vermesi Tanzimat'ın söylemlerine insanların kulak verdiği bu yeni devrin doğasına aykırıdır. Özellikle memleketin bedevileri de Cezayir bedevilerinin idarecileri ile olan ilişkilerinden haberdarlardı. Orda onların*

---

[53] Kerrake: Tunus'ta bulunan meşhur hapishanenin bulunduğu semt.

davalarına bakarken sadece bilinen kanunlarla hükümler veriliyor ve bu hükümleri de hüküm verenin kendi şahsi durum ve düşünceleri etkilemiyordu. Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat'ın, Tunus'ta acilen tatbik edilmesini istemesine karşılık, (Ahmet Bey'e) hanedanın yıllardır sürdüre geldikleri adetlerini bir anda söküp atmak zor geliyordu. Yavaş yavaş kendisini ve memleketinin ahalisini yeni duruma alıştırmaya çalıştı. [s.72]

Belki de dava açanların şikâyetlerini dinlemek için her gün gelmesi kendisinden sonra gelenin başına problem açtığı gibi bununda başına böyle bir problem getirebilirdi. Sadrazam Reşit Paşa'nın da dediği gibi; "En Yüce Sultanın yetkileri sınırlı olsun ve yasak olduğu halde bir cana kıyan kişinin canını almak konusunda meclisler kurdurup orada bu işi derinlemesine inceletsin de, buna karşılık Tunus paşası yetkileri sınırsız bir şekilde olup bu şekilde hükmetmeye devam etsin. Bu mümkün mü?"

Bey, bazı ihmalkârlıkların kendisine ait olduğunu kabul ederek Tanzimat'ın bir defada kabul edilmesindense bu ihmalkârlıkların kendisine nispet edilmesini daha hafif görüyordu. Bu düşüncesini açıkça ifade etmese de konuşmaları sırasında ki dolaylı anlatımlarından, baş başa kalındığı zamanki ifadelerinden bunu anlıyoruz. Belki de Muhammediye'ye hüküm vermek için gelip bulunmaktan çok memnun olmuyor ve bunu da haliyle de izhar ediyordu. Mağdurlarla bir araya geldiği zaman herkese geçmiş olsun diyor afiyet diliyor bir manada veda ediyordu. [s.73]

4.7. Köleliğin Kaldirilmasi (1846)

Bu yılın ocak ayında bey siyah insanların köle edilmesini yasaklayan bir ferman çıkardı. Zaten Allah ömrünü uzun etsin bu ülkenin halkının çoğu ne şer'i nede buna benzer bir şekilde âdemoğlu kardeşlerinin köle olarak kullanılmasını hoş karşılamıyorlardı. Medenî milletlere olan meylinden ve hürriyet üzerine tesis edilmiş olan Tanzimatın taleplerinden dolayı Bey böyle bir işe başladı. Bunu bir defada emretmeyip tedrici bir yol izledi. 1841 yılı eylül ayında kölelerin hayvan gibi pazarlarda satılmasın yasakladı ve onların satışından devletin aldığı aşağı yukarı 3 milyon riyallik gelirden vazgeçti ve çarşı dışında satışları görmezden gelindi. [s.86]

Daha sonra limanlara yazı yazarak kölelerin satış için naklini yasakladı. 1842 yılı aralık ayında bir kanun çıkartarak Tunus eyaletinde doğanların alınıp satılamayacağını ifade eden bir ferman yayınladı. Bize şüphesiz kesin şekilde sabit oldu ki bu asırda memleketimiz halkının çoğu ellerinden hiçbir şey gelmeyen zavallı zencilerin köle edilmesini hoş karşılamamaktadır. Çünkü onların temliki ulema arasında ihtilaf mevzusudur. Onların memleketlerinde iman güneşi doğalı çok zaman oldu. Nerede Seyyidil Mürselin'in dünyadan son ahiretten ilk vasiyeti olan kardeşlik. [s.87]

Bey bu fermandan sonra 1846 yılı eylül ayında yanında İbni Ebi Diyaf olduğu Halde Fransa gezisine çıktı. 1854 yılında Ahmet Bey 14000 savaşç, 7 savaş gemisi ve kiralanan 65 gemiden oluşan bir yardım kuvvetini Osmanlı Devletine gönderdi. [s.157]

Hasta yatağında bu işle bizzat ilgilendi. İlk Tunus birliği 14 Eylül 1854 yılında İstanbul'a ulaştı. Bu gelen ilk askeri Padişah Hazretleri bir buçuk saat kızgın güneş altında denetleme lütfünde bulundu. [s.162]

Ahmet Bey hasta yatağında askerlerin iaşesi, lojistiği ve gönderilmesi ile ilgileniyordu. 30 mayıs 1855 günü vefat etti. Yerine amcasının oğlu Ebu Abdullah Muhammed Bey geçti. [s.166]

4.8. Ebu Abdullah Muhammed Paşa Bey Dönemi (1855–1859)

4.8.1.Muhammed Paşa Bey'in Hayatı

Muhammed Paşa Bey, 1811 yılı eylül ayında doğdu. Annesi meşhur Osman Dayının neslindendir. Amcası Mustafa Bey zamanında taşra görevine atandı. Ahmed Paşa Bey'in vefatıdan sonra tahta geçti. [s.185]

Vergilerde indirim yaptı amcasının oğlunun (Ahmed Bey'in) borçlanma yetkisini verdiği (Paris'teki) Hayreddin'e mektup yazarak bunu yapmamasını emrett. Bana yazmamı emrettiğinde dedi k; insanlar bize sabr edeceğine bizim kendi nefsimize sabr etmemiz

daha hayırlıdır. Hayredddin'e acele etmediğinden dolayı teşekkür ett. Bununla da memleketi cehenneme düşmekten kurtardı. [s.187]

4.8.2. Yahudi'nin Katli Hadisesi

Bedevilerin avarelerinden işe yaramaz bir adam sırtında kesik bir erkek ve birde kadın başı ile Bey'in huzuruna girdi ve ona dedi ki: "Bu benim karımı bu adamla birlikte yakaladım, ikisinin de kellesini aldım. İşte bende huzurundayım emir senindir." dedi. Bey'de ona doğrudan güzel yaptın dedi ve bu adamın doğru söyleyip söylemediğini ve bu kadının onun eşi olup olmadığını ve bu kişileri bir düşmanlık sebebiyle ya da mallarına sahip olabilmek için böyle bir iddia ile işin örtülebileceği durumunu göz önüne almadı. Sırf adamın iddiasına binaen adama şöyle bir Emanname verilmesini emretti. "Bu adam bunların kanından sorumlu tutulmayacaktır ve bu adamdan diyet istenilmeyecektir." Hâlbuki yaşam hakkının dokunulmazlığının kutsal oluşundan dolayı Bey'in bütün ihtimalleri göz önünde bulundurularak o adamın suçsuz olduğunu yahut suçlu olduğunu ispat yollarını kullanarak hüküm vermesi en doğrusu idi.

Bununla beraber idare makamının bağışlama ve ceza verme hususunda hükmü fetvaya dayandırılarak vakarını koruması gerekirdi. Herkes kafasına göre hadd cezası tatbik edemez. Yoksa karısını başkası ile beraber yakalayıp olayın kendisinden başka şahidinin de olmayışı ile ilgili Kuran'ın hükmü ya da halkın her türlü idaresi ve hüküm işi için tayin edilen İmam hükmü sanki yokmuş gibi olurdu. Bazı nasihatçileri kendisi ile bu meseleyi konuştuğunda, bu işine babasının bu olaya yakın bir meselede verdiği hükmü delil olarak getirdi. Adamın biri bir adamı karısı ile birlikte olduğunu iddia ederek öldürmüştü ve suçunu da itiraf etmişti. "Şayet ikisini de birlikte öldürsen seni bırakırdım ama adamı öldürüp karını bıraktığından dolayı sana kısas gerekir." dedi ve katlini emretti. Kim şunu demeye kadir olabilirdi ki? Hükmüne istinat ettiğim babam yanlış yapmaktan korunmuş "masum" birimi? Gerçek şu ki babası hatadan korunmuş biri değil bununla beraber akla ve nakle aykırı birçok muhakeme hadisesi yaşandı. Bunun halini beyan sadedinde birinci ciltte kitabın mukaddimesinde yer ayırdık.

Sabit olduğu hususunda tarihçilerin üzerinde ittifak ettikleri hadise şöyledir. Bir asker bir Yahudi'yi öldürerek malını aldı. Yahudi'nin yakınları halkın içinden şahitler getirerek olayı ispat etti. Hâkim bu şahitlerle, askere cevap hakkı vermeden onun katline hükmetti. Bey'in dostları ve yakın çevresi insanların bu konuda konuştuğunu Bey'e haber verdi. [s.232]

Bu olaydan, Yahudilerin Reisi Nesim'in yanında çalışan Bato isminde bir Yahudi'nin, Yahudiler çarşısında bir Müslüman'a ve onun dinine küfrettiğine ve bunu yaparken her zaman ki gibi sarhoş olduğuna, bir kısım insanlar şahitlik yaparak şikâyet ettiler.

Evraklar Bey'e iletildiğinde Bey ülkede geçerli olan ve hanedanlarının tatbik ettiği Hanefi Mezhebinin bu işle uygun gördüğü "Tazir" cezasını vermeden imtina edip, olayı yasama meclisine havale etti. Vezir Mustafa Haznedar ona dedi ki: "En münasip olan Majestelerinizin bu konuda ölüm dışında bir hüküm vererek kendisinin halletmesidir. Ecdadınızın yaptığı gibi de siyaseten zamana ihtiyaç duyan bu gibi hassas meseleleri Majestelerinin bizzat ele alarak ölüm dışında Tazir ve bir benzeri ceza vererek geçmişlerinizin yaptığı gibi bunun üzerini örtmeniz en münasip olandır." Bey ona dedi ki: "Daha dün bir Müslüman askeri bir Yahudi öldürdü diye öldürdük." diyerek konuyu Yasama Meclisine gönderdi. Şikâyet Maliki Mezhebinin müntesiplerinden geldi. Hâlbuki bu gibi durumlarda Maliki Mezhebinin hükümleri daha şiddetlidir. Onlar bu durumu işleyeni tövbeye davet edilmeksizin direk öldürülmesi gereken meselelerden saymaktadırlar. Bey'inde tutumundan destek alan Muhtesibinde bu işte eli vardı.

Muhtesip bu konuda yasama meclisinin üyelerini tehdit etti ve meclisin kararından emin olması için Yahudilerin lideri Nesim'e güvence verdi. Yahudi, mahkemeye çıkarılarak iddianame okundu. İsnat edilen suçu inkâr etti ve kendisine şahitlerle; "Bu işi senin yaptığın sabittir." denildi. Israrla inkârının sürdürdü ve kendisine bu şahitlere ne dersin denildi. Yine inkâr da ısrar etti. Hâlbuki Hanefi Mezhebinde bu gibi meselelerde inkâr tövbe sayılırdı. Şeyhülislam Muhammed Bayram bu hususta Maliki Mezhebinin hükmü ile amel etmeye meyil etti. Bu konuda hocamız Muhammed Bel Hoca; "El Bahr kitabı bu mevzuya değinmiştir." dediğinde "Denizde birçok yutucu hayvan vardır" diyerek onu küçümsedi.

Fransızların ileri gelenlerinden ve fasih Arapça konuşan, Russo isminde Fransız konsolosluğunun birinci tercümanı, yasama meclisine gelerek bu olayla ilgili hükmün infazını engellemek istediyse de muradına nail olamadı. Hüküm Hanefi Mezhebinin aksine olarak, [s.233]

Yahudi tövbeye davet edilmeden infaz edildi. Hanefi Mezhebinin bu mevzuda Maliki Mezhebi ile ihtilafı meselesi yaygınlık kazanınca, Şeyhülislam hükmün sıhhatine karar vererek onayladı. 24 Temmuz 1857 tarihinde dava Bey'e iletildi. Kendisi Marsa'daki yazlığında idi. Hakkında mahkemenin hükmü çıkmadan, o gün emrin tenfizini emretti. Yahudi kılıçla katledildi. Emrin bu şekilde acele ile belki de hırsla tatbikinden dolayı Yahudiler ve şehrin ileri gelenleri korktular ve bu işin peşini bırakmadılar. Acele davranmak hiçbir zaman övülecek bir durum değildir. Sahibinin hızlılığı belayı ortadan kaldırmaz. Kuvvetin afeti, hasmını zayıf görmesidir. Bu Bey, amcaoğlunun bu gibi konularda soğukkanlılıkla işin sonunu beklemesinden rahatsız oluyor tahammül edemiyordu ve bu durumu da haddlerin tehiri olarak görüyordu ve diyordu ki: "Hapishaneler kısas bekleyen mahpuslarla dolu" durum artık katlanılmaz bir vaziyet aldığında artık beklenilmesi muhaldir. Fransız konsolosu Jaan Rouche ziyaretine gelerek dedi ki: "Şüphesiz beni buraya getiren saik sana ve memleketine olan sevgimdir." Bu sözü müteakiben, onun hukuka aykırı olarak acele ile verdiği fevri hükümleri saymaya başladı: "Her zamanın kendine uygun bir siyasi hareketi vardır. İşte Osmanlı Devleti zamanın siyasetine uygun davranıyor. Cinayet davalarına senin kendi başına bakıp hüküm vermen seni bu badirelere sürükledi. Sen bu konularda biraz durup düşünüp istişare etseydin, hanedanınızın davranışın ile ters düştüğünü görürdün. Artık bu şekilde davranmaya devam etmen mümkün değildir. Eğer bu iş sana ağır geliyorsa da dünyanın çoğu modernleşirken senin böyle bir milletin başında kalman imkânsızdır." Buna benzer şekilde çokça nasihatlerde bulundu. Bey bunun üzerine ağır suçlarla ilgili bir cinayet mahkemesi kurulmasına karar verdi. Bu konuyla ilgili yasama meclisi, Dayı ve memleketin ileri gelenleri ile bu konuyu yazıştı. 13 Ağustos 1857.

Muhatabın ismini zikrettikten sonra metin şu şekilde idi: "Allah'ın izni ile gördüğümüz faydalar üzerine şuna karar verdik ki; Müslüman reayamızın ileri gelenlerinden teşekkül eden bir divan tertip edeceğiz. Bu divanın görevi, ayrım yapmadan ağır ceza

suçlarının hepsine bakmak, onların delillerini incelemek, sadece kendi aralarında bir ihtilaf vukuunda meseleleri bize iletmektir. Aynı şekilde ticari davalara ve esnaf arasında vukuu bulacak anlaşmazlıklara bakması içinde bir ticaret mahkemesi kurduk. Bu mecliste, bizim Müslüman tebaamızın ileri gelenlerinden teşekkül edecektir. [s.234]

Devlet erkânımızın ileri gelenlerinden bu bahsedilen meclislerin çalışma sistemini belirleyecek kanunlar çıkarmalarını talep edeceğiz. Bunlardan yürürlüğe girecek kanunları seçeceğiz. Şer'i olaylara yine yüce Şer'i Şerif bakacaktır. Konsolos O'na; "Bu kanunu garanti altına alacak bir kanun çıkartman zorunludur." dedi. "Allah'tan devletlerin sana karışmaması için yeterli olmasını temenni ederim." dedi. [s.235]

4.8.3. Tunus'a Birinci Yabancı Müdahalesi

Denildi ki; din kardeşlerinin başına gelen bu olay Paris'te özgürlüğün havasını teneffüs eden Yahudilere ulaştığında bu durumu devlet büyüklerinden birine ilettiler ve dediler ki: "Bizim Tunus'taki kardeşlerimiz bu durumda ve dinlerini yaşama konusunda özgür değiller." Bunun üzerine 9 gemiden oluşan 700 topa sahip bir Fransız donanması Tunus sahillerine yanaştı. Donanma komutanı Trevar adında birisi idi. Donanma Halkulvadi'ye demir attığı zaman Bey kendisinden geçti. Ne yapacağını bilemedi. Gemi komutanı yanındaki ileri gelenlerle beraber Bey'in Marsa'daki yazlığında onunla buluştu. Bu görüşmenin tercümanı Kont Joseph Raf'tı. Kendisinin de politik birikimi olan Donanma Komutanı Bey'e dedi ki: "Ben imparatorun izni ile bu kadar gücü toplayarak halkınıza özgürlük verme konusunda sizlere mani olanlara karşı, halkınızın can, mal, namus ve ırzınızı korumak için geldim. Ben biliyorum ki, hâşâ, siz adaletten uzaklaşasınız. Çünkü bu sizin dininizin temelinde vardır ve biliyorsunuz ki diğer devletler gibi davranmanız gerekmektedir. Osmanlı Devleti bile düzenli devletler gibi davranmaya başlamıştır. Sizinde bu konuda cevap vermeniz gerekmektedir. Eğer benim dediklerimi kabul ederseniz sizin politikanıza ve devletinizin politikasına beraber faydalı olmuş olacağız. Burada konsolos söze fazla karışmıyordu. Ertesi gün Bey'in ziyaretine elinde aynı muhtevada bir mektup olan İngiliz Konsolosu Richard Wood geldi. Elinde bir mektup vardı. Bu mektubun içeriği de aynen donanma komutanının bahsettiği gibiydi. Bey'le görüşmek talebinde bulundu ve Bey'in yanında devlet

adamları olduğu halde onunla görüştü. Bey bana dini meselelerle alakalı konularda sen konuş dedi. Bu gelen İngiliz Konsolosu âli himmet sahibi, açık sözlü, fasih lisanlı, ileri görüş sahibi, delilleri iyi sunan ve aynı zamanda insaflı davranan, deneyimleriyle ve aynı zamanda yolculuklarıyla bilinen ve devletinde tanınıp itibar gören bir insandı. Arapça konuşuyordu. Şam'da birçok âlimle bir arada bulunmuştu. [s.235]

Ve Bey'le nasihat konusunda hiçbir şey bırakmazsızın serbestçe konuşmuştu. Bu arada, orada bulunanlarda tabi sessizce dinliyorlardı. O'na dedim ki: "Sizin istemiş olduğunuz bu yeni düzenleme belki de bizim dinimize zarar verebilir." Bana "bedihi" olarak aniden cevap verdi: "Eğer dininizden kastın sizin selefinizin inanmış olduğu dinse ki; o dinle beraber Romalıların sekiz yüzyılda yapıp inşa ettikleri, seksen yılda yıkılmıştır. İstenilen O'dur ama eğer sizde sadece Sultanın isteklerine göre heva ve hevesine göre fetvaları değiştiriyorsanız, biz böyle bir dini kabul etmeyiz. Maazallah sizden istenilen dininizin gereklerini, temellerini yerine getirmeniz. Bir toplum da, bir yabancının gelip de o toplumun dinini gasp etmeye çalışması, bizce de hoş karşılanacak bir şey değildir." Bu durum gerçekten beni mahcup edip, utandırdı ve söyleyecek söz bulamadım. Hakkın gerçekleri karşısında insan her zaman mağluptur denildi ki, kişinin sözü aklını ifade eder. Sözleri de gizlediklerini ortaya çıkartır. Daha sonra benimle konuşmayı bir araya bırakıp Bey'e dedi ki: "Eğer benim nasihatimi dinlersen dediğimi yap çünkü şu an bizim donanmamız, Malta'da demir atmış, benim cevabımı bekliyor ve bu cevabı iletmek için bir vapur hazır bekletiliyor. Eğer Fransız Donanması burada daha fazla kalırsa benim devletimin de kendi donanmasını göndermesi büyük bir olasılıktır. Ayrıca Osmanlı Donanması'nın gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Bundan sonra ne olur bilemeyiz. Belki de delik yamayı geçer. Çünkü senin için gelen üç devlete karşı koymaya gücün yetmez. Sizin devletiniz de Osmanlı Padişahı'nın emrettiği şeyleri uygulamakla mükelleftir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin fermanı Tanzimat'la beraber elinize ulaşmış ve sizde uygulayacağınıza dair söz vermişsiniz. Bu söylediğim de hakikattir. Yani hem aklen hem de naklen sizin dininizin şeriatınıza uygun bir sözdür. Eğer öyle olmasaydı Osmanlı İmparatorluğu da böyle bir talepte bulunmazdı ve yahut ta böyle bir değişiklik yapmazdı." Daha sonra Bey'e dedi ki: "Bu fermanın faydasını senden sonra gelecekler görecektir. Farz edelim ki 500 yıl yaşadın ya da istediğin kadar yaşadın, bundan sonra ölmeyecek misin? Eninde sonunda öleceksin ve senden sonra

gelende senin nesline istediğini yapar ve onu da bundan men edecek hiçbir kanun yoktur. Amca çocuklarından bir adam vardı ve baban onu hapse tıkmıştı, O henüz ergenlik çağına gelmemişti. Daha sonra sen onu serbest bıraktın ve dedin ki ve şu anda gerçekten şuan aklını yitirmek üzere idi. Kendi çocuklarını da güven içerisinde bırak" dedi ve konuşması bunun gibi açık delillerle sürüp devam etti. Bakanlarınla ve danışmanlarınla görüşmen için sana bir süre veriyorum. Senden isteğimde şüphesiz gerçekleşecektir. Bunun üzerinden belli bir zaman geçse bile, bunu kendi arzunla yap. Böylece hem devletlerin rızasını kazanırsın hem de halkının sevgisini elde edersin." Daha sonra oradan ayrıldı. Bir sonra ki gün Fransız Konsolos Leon Rouche, kendisi İslam dininin kurallarını bilen bir insandı; "Ben donanma komutanının yanında iken onu dinlemeniz için konuşmadım ve zannedersem [s.236]

ne dediğini duydunuz, İngiliz konsolosun da ne dediğini duydunuz ve şu an ben size öğüt vermek üzere geldim. Konuşmamın sonunda bu isteğimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Özellikle Müslümanların Sultanı bunu yapmışken sayın bakandan benim yazıma cevaben bir mektup aldım ve kendim de bunu Arapça'ya çevirdim." dedi ve daha sonra onu Bey'e uzattı. İngiliz ve Fransız konsoloslukları, almış oldukları mektupları özetlediler ve Bey'e gönderdiler. İçeriği aynıydı, değişen bir şey yoktu. Bakanın yazısının Arapça metni şu şekildedir: "Bu nüsha Kont Faliski'nin yazmış olduğu mektubun bir örneğidir. Fransa Dış İşleri Bakanı'ndan, Fransa'nın Tunus'taki işleri ile görevli Konsolos Mösyö Roj'a giden bu mektup, 1857 yılının, Haziranın 20'si tarihini taşıyordu. Mektupta genellikle Bey'in yaptığı kötülüklerden bahsediliyor, özellikle Yahudi'nin öldürülmesi konusunda Konsolosun öğütlerini dinlemediğinden dolayı onu kınayan konuları içeriyordu. Bir insanı azarlamaya çağırırsanız, hak ya da batıl kınanırsınız. Bu mektup içerisinde bu olay ile ilgili bölümü harfiyen veriyoruz. Şunu söyleyebilirim, kısaca eğer bir devlet tüm bölgelerde olduğu gibi kendi geleneklerine bağlı hareket etmezse, bu devleti hiçbir kimse tanımaz. Aynı şekilde büyük devletlerde bunu korumazlar. Muhakkak ki Bey bunu çok iyi biliyordur. Eğer kendisi bu olay ile beraber Avrupa'ya ne kadar zarar verdiğini bilseydi bunu daha iyi anlardı ve şayet kendisi bazı cahillerin ona verdiği öğütten vazgeçip de dünyevi işleri, siyaseti bıraksaydı onun için daha iyi olurdu. Yapmış olduğu bu hatadan dolayı halen kınanmaktadır. Bu uygulaması Osmanlı Devleti'nin Sultanı Abdülmecit'in yaptığı

politikayla çelişmektedir ki, Bey ona itaat etmekle sorumludur. Tunus'ta öldürülen Yahudi eğer İstanbul'da olsaydı İslam âlimlerinin ittifakı ve uyguladıkları kanunlar çerçevesinde öldürülmezdi. Bunların hepsi Tanzimatın, İslam'ın esaslarına aykırı olmadığı yönünde ittifak etmişlerdir. Bu nedenle Tunus Bey'i bu Yahudi'nin katl hükmünü imzaladığı vakit Avrupa'nın bakış açısını değiştirdi. İkinci olarak ta İslam Sultanı olan Osmanlı Devleti'ne karşı gelmiş oldu. Biz sadece bundan dolayı Tunus'u kınamıyoruz. [s.237]. *Aslında Tunus'un yapmış olduğu dengesiz davranışlarından dolayı Tunus'u kınıyoruz. Bu muhalefet aslında sadece bu olaydan dolayı değil. Biz 30 yıldan beri İstanbul'da Osmanlı Sultanı'nın bazı adetlerinden vazgeçmesi için çaba gösteriyoruz. Kendisinden bu adetlerin yerine zamanımıza uygun bazı uygulamaları getirmesini istedik. Şimdi nasıl oluyor da Tunus Bey'ini bir kenara bırakabiliriz. Öyle bir Bey ki; Fransa'nın yardımı olmadan İstanbul'dan bağımsızlığını alamazdı. Ve nasıl oluyor da İslam Devleti'nin en büyük Padişahını ikna ettiğimiz bu yeniliklere karşı gelmesine müsamaha gösteririz. Şimdiye kadar konuştuklarım olan olaylar hakkındaydı ama şimdi bahsedeceğim mesele ise gelecekte olacak olanlarla ilgilidir. Sana şimdi emrimiz, Bey'e gidiyorsunuz bu cevabımızı okuyorsunuz.* [s.239]

4.8.4. Meclislerin Kurulmasının Talep Edilmesi

İslam Sultanının yapmış olduğu düzenlemenin aynısını da kendi devleti içerisinde yapmalı. Muhammed Bey bunu yapacağına dair daha önceden bize söz vermişti. Bu uygulama ile bu kabul edilemez durum ortadan kalkmış olacak ve zaten bizde durumun bu minval üzere devamını kesinlikle kabul etmeyiz. Sana Tunus'ta yapılması gereken düzenlemeler hakkında bir takım bilgiler vereceğim. Bunların birincisi "Tribünlerdir" yani meclisler. Bir tanesi ticaretle ilgili olacak, diğeri ise diğer bütün suçlara bakacak. Sultan Abdülmecit bu yeni sistemi yürürlüğe koymak istediği zaman bütün bakanları ile bir araya gelerek onlardan destek aldı, onlara danıştı. İlim ve din adamları ile görüşerek bu meclisleri tesis etti. Bu meclislerin başına diğer dinlerden insanlarında gelebilmesine izin vermiş ve buna da özen göstermiştir.

Bu meclisleri Müslümanlarla diğer dinlere mensup olan insanların arasındaki meselelere bakmakla görevlendirmiştir. Tabi ki Tunus Beyi de Osmanlı Sultanı'nın

yaptığı bu uygulamayı hayata geçirme konusunda yetki sahibi bir insandır. Kendi ülkesinde de bunu uygulamaya geçebilir. Bundan dolayı kimseden çekinmesine gerek yoktur. Bu uygulamanın başlıca iki faydası vardır. Birincisi, daha önce öldürülen Yahudi'nin başına gelen olayın bir daha tekrar etmemesi, ikincisi de Tunus beyi kendi halkına karşı göstermiş olduğu müsamahadan dolayı imparatorluk içerisinde en yüksek itibara nail olacak ve en yüksek mevkii kazanacaktır. Ayrıca geçilecek bu yeni düzenlemenin bir diğer faydası da umuma şamil olup bütün halkı kapsamasıdır. Bu da şu an mahkemelerde, sadece Müslümanların şahitliği kabul edilirken, bu uygulama ile bu meclislerde Müslim, Gayri Müslim ayırt edilmeksizin bütün insanların şahitliğinin kabul edilmesidir. Yine bu uygulama sayesinde Tunus'la Avrupalılar arasındaki ticari sorunlar hiçbir ayrım yapılmaksızın tek bir ticari yargıya bağlı olacak ve bu şekilde karar verilecektir. Bu uygulamanın bir diğer faydası da herkes istediği meslekle uğraşma hakkı kazandığı gibi, herkes yerli halk gibi gayrı menkul alma salahiyetine kavuşacaktır. [s.238]

Ve herkes buna benzer diğer haklara kavuşmuş olacaktır. Biz Avrupa'nın istediği şeylere Bey'in uyacağından şüphemiz yoktur. Bey'in de zaten (bu fiili durumda) bu uygulamadan yüz çevirmesine izin vermeyiz. Bilinen bir şey var ki; o da eğer bir kral kendi isteklerini bir kenara bırakıp zaman uygun olan şeyleri dinlemezse kendi yönetim gücünü daha da artırır. Bu durumda Bey'in kendisine yanlış fikirler vererek kendini doğru olmayan işlere yönelten kişilerle bir daha istişarede bulunmaması gerekir. Bu insanlar defalarca onun aklına zarar vermiş nice defa onun yanlış kararlar almasına vesile olmuşlardır. Bey'le yapacağın bu görüşmenin neticesin de Bey'in vereceği cevabı Fransa İmparatoru Hazretleri'ne ulaştırmak için senden sabırsızlıkla bekliyoruz. Bakan mektubunu tamamladı.

Bu Arapça metnin sonunda konsolosun kendi el yazısı vardı ve orda da şöyle diyordu: Bunu fani eli ile yazan kişi Tanrısının kulu, Tunus'ta Fransa'nın bütün işlerini yürütmekle görevli Leon Rouche'tur. (Bu yazıların hepsi halen devlet hazinesinde bulunmaktadır.) Bunun dışında Bey'e kendi el yazısı ile hangi kanunlarda ne gibi değişiklikler yapması gerektiğini ihtiva eden bir yazı verdikten sonra ayrıldı. Bey devlet adamları ile bir araya geldi, bunların arasında eniştesi olan Şeyhülislam Ebu Abdullah

Muhammed Bayram'da vardı. Bunlara kanun maddelerinin esaslarını okudu. Bakıldığı zaman bu kanunda Tanzimatı Hayriye fermanının esasları görülüyordu. Şeyhülislam orada hazır bulunan insanlar arasında, şu an karşı karşıya bulunduğumuz soruna karşı, direnecek gücümüzün olmadığını ifade ile bu duruma en çabuk olumlu cevap veren kişiydi. Aslında o bakanın mektubunda söylemiş olduğu; "kendisi ile istişare ederek kendini kötü işlere sevk eden kişinin" ta kendisi idi. Daha öncede bu kişinin aklı ile kaç defa sıkıntılara düşülmüştü.

Kendisine dedim ki: "Burada insanlar zorlamadan ya da harp ilanından bahsetmiyorlar yalnızca nasihat ediyorlar." Bana dedi ki: "Biz Osmanlı Devleti'nin bizi zorlamasından korkuyoruz. Tanzimatın esasları bizim dinimize de aykırı değildir."

Bey bu kanunun ne getirdiğini düşünmeden kanunu kabul etti. Kendisi de yapı itibarı ile genellikle kendi özel arzu ve isteklerine karşı olmadığı sürece bu gibi şeyleri kabul ederdi. Orada bulunanların huzurunda Bey'e dedim ki: "Efendim sizin gibi bir konumda olan bir insan için bu gerçekten zor bir durum. Neye onay verdiğini iyi anla, senin kolların bu kabulle birlikte şöyle olacaktır." diye ellerimi iki yanıma sarkıtarak hazır ol vaziyetine geçtim ve bana dedi ki: "Eğer benim halkımın menfaatine olacaksa ellerimin bu şekilde olmasını kabul ediyorum." ve esas duruş vaziyeti aldı. Bende "O zaman hayırlı olsun." dedim. [s.239]

Orada bulunanların huzurunda bana Ahdüleman fermanını yazmam için emirde bulundu. "Bu görev gerçekten çok ağır benim omuzlarım gerçekten bu sorumluluğu taşıyacak durumda değil." dedim. "O zaman ben geceden yazayım ertesi gün üzerinde tartışalım herkese mal olsun." dedim. Ertesi gün herkes hazır olunca onlara birkaç defa okudum ve onlarda yazmış olduğum metin üzerinde eksiltme ve artırmalarda bulundular. Fransız ve İngiliz Konsolosları da okumuşlar onlarında hoşlarına gitmiş. Fransız Konsolosu Bey bu fermanı kurul önünde okumadan önce üzerinde incelemelerde bulunmak üzere fermanın bir nüshasını aldı. [s.240]

BEŞİNCİ BÖLÜM

İTHAF-U EHLİ'Z-ZEMAN BİAHBARİ MULUK-İ TUNİS VE AHDİ'L-EMAN ADLI ESERDE AHDÜL EMAN FERMANI'NIN İLANI VE TATBİKİ (1857-1864)

5.1. Ahdüleman Fermanı'nın İlanı (1857)

9 Eylül 1857 yılı çarşamba günü, sabah vakti bu fermanın okunması konusunda ortak karara varıldı. Bey diğer Şer-i Meclis üyelerini, devletin ileri gelenlerini, donanma komutanını ve yabancı devlet elçilerini, piskoposları, rahipleri ve Yahudi hahamlarını ve ileri gelen yabancıları davet etti. Bey ve devletin diğer önde gelenleri özel merasim elbiselerini giymişlerdi. Toplantı Bardo Sarayı'nda büyük salonda yapıldı. İnsanlar yerini alınca Bey bana okumamı emretti. Konuşmasından bir parçayı yüksek sesle ve tekellüfle zorlanarak okudum. O gün şiddetli baş ağrısı ve nezlem vardı. Konuşmayı dostum kâtip Ebu Abdullah Muhammed Baci Mesudi tamamladı. [s.240]

"Allah-u Teala biliyor ki bütün tehlikelerine rağmen ben bu işi yapmayı gönüllü olarak kabul ettim." Vatanımın menfaatlerini, kendi menfaatlerimin önüne aldım. Zamanımın çoğunu da fikren ve bedenen ona hizmet için harcadım. Bildiğiniz gibi daha önce de vergilerde indirim yapmıştım. Bununda tesiri Allah'ın da inayeti ile ortaya çıkmıştır. Ümitler yayılmış, insanlar yaptıklarının meyvelerini almaya başlamışlardı. Devlet görevlilerinin uzun ellerini (düşmanca tavırlarını) kestik. [s.241]

Bu siyasi kanunun yazılması ve düzenlenmesi, tertip edilmesi ve olgun bir hale getirilmesi belirli bir zaman alıyor. Allah'u Teala'dan bizim kalplerimizi bu idare işinde en düzgün şekilde istikametlendirmesini niyaz ediyorum. Siyasi olarak ta güzel geçmişimize muhalefet edip onlardan ayrı düşmekten de Allah'a sığınıyorum. Bu kanun aşağıdaki esaslar üzerine tesis edilmiştir.

1. *Dinlerinin, lisanlarının ve renklerinin farklılığına bakmadan eyaletimizde yaşayan bütün sakinlerinin emniyet ve güvenliğini, bedenlerinin kutsallığını, mallarının dokunulmazlığını, ırzlarının saygı değer olduğunu tekit ve teyit eder. Meclis görüşmesini gerektiren bir durum oluşmadan ve bu bize sunulmadan bizim de bunu inceleyip kararı hükme bağlamamız ya da onda imkân nispetinde bir indirime gitmemiz yahut tekrar gözden geçirilmesi için iade etmemiz halleri dışında yukarıda belirtilen şeyler geçerlidir.*
2. *Kanuni hak ya da kanunun terettüp ettiği durumlarda insanlar niceliğine bakılmadan kanun önünde eşittirler. Kanun büyüğün büyüklüğünden, küçüğün küçüklüğünden dolayı sakıt olup düşmez bunun beyanı ilerde gelecektir.*
3. *İnsaf ölçüsünde, eyalet halkımızdan Müslim ve Gayri Müslim herkes kanun önünde eşittir. Dolayısıyla onun hak elde etmesinin ölçütü sadece insan olmasıdır ve bunun dışında herhangi bir ölçü kabul edilmez. Yeryüzünde adalet tek ölçüttür. Bununla Hak sahibi olanın hakkı haksızdan, zayıf olanın hakkı kuvvetliden alınır sahibine verilir.*
4. *Vatandaşlarımızdan Zimmî olanlar dinlerini değiştirmesi konusunda zorlamaya tabi tutulamaz ve dininin gereklerinde yerine getirmekte özgürdür. Bu (vatandaşlarımızın) toplandığı yerler küçümsenemez ve buralar bir saldırıya ve yahut yanlış bir harekete karşı korunup güven altına alınmıştır. Onların Zimmî olma özellikleri haklarda ve yükümlülüklerde onlarla eşit olmamızı gerektiriyor.*
5. *Askerin varlık nedeni ve görevi insan türünü korumaksa, bunun getirmiş olduğu yarar da aynı şekilde herkesi kapsamalı. Bir insanın da yaşamını idame ettirme hakkı ve kendi aile ve yuvasına bakma yükümlülüğü vardır. Dolayısıyla biz insanları askere alırken bunu belli sistem içerisinde yaparız. Askerlik; kanunda belirttiğimiz gibi, bir asker kanunda belirlenmiş müddetten fazla askerlik hizmetinde bulunmaz.* [s.242]

6. *Hususen ceza konularına bakan meclis eğer gayri Müslim birisi hakkında bir ceza tayin ederse, onların dininden ileri gelen büyükleri, onlara karşı bir ilgi olması ve ceza uygulanırken küçük düşürücü bir şey yapılmadığını vurgulamak için hükmün infazı zamanı orda hazır bulunurlar. Özellikle İslam Şeriatı her zaman Gayri Müslimlere karşı iyi davranış sergilemeyi tavsiye etmiştir.*
7. *Dost ülkelerin vatandaşlarının bu kanunumuz kapsamına girmeleri için ve dost ülkelerle görüşülüp anlaşma sağlandıktan sonra ticari davalara bakması için, bir başkanı ve sekreteri bulunan üyeleri, Müslümanlar ve Tunus'ta yaşayan dost ülke vatandaşlarından oluşan bir ticaret meclisi kurulsun. Bu alandaki husumetlere son verecek olan bu meclisin yapısı hakkında ayrıntılı izah ileride gelecektir.*
8. *Müslümanlar ve gayrimüslimlerden oluşan bütün vatandaşlarımızın, örf adetleri ve kanunlar karşısında tam bir eşitliğe sahip olup, kimsenin bu konuda diğerine bir üstünlüğü söz konusu değildir.*
9. *Herkesin kendi isteği ile ticareti yapma hakkı vardır. Devlet ticaret yapmaz, yapanı da engellemez. Devlet tüm tüccarlara eşit muamelede bulunur ve onların ticaretlerine engel olan konularda tüccarlara gerekli yardım ve kolaylığı gösterir.*
10. *Eyaletimize dışarıdan gelen yabancı konuklar, vatanımızda olmayan zanaatı, ülkemizin mevcut kurallarına uymak şartı ile yapabilirler. Tabi bunu yaparken de burada yaşayan diğer halk gibi muamele görürler. Hiç kimseye ayrıcalıklı davranılmaz. Bu konuyu diğer ülkelerle tekrar ele alıp bu tarzın bunlar için iyi olup olmadığını belirleyip daha sonra ayrıntılı olarak izahında bulunacağız.*
11. *Diğer ülkelerden ülkemize gelen yabancılar istedikleri gibi ev, tarla ve arsa gibi gayrimenkuller satın alabilirler. Bu satın alma işlemleri esnasında ülkenin mevcut kanunları uygulanır. Kesinlikle bu konuda kimsenin itirazı dinlenmez. Çünkü herkesin eşit olduğu ülke kanunları önünde hiç kimseye ayrıcalık yoktur.*

Mal alındığında malı satan kişi bunun prosedürünü öğretmek ve bu konuda bilgi vermekle yükümlüdür. Dost ülkelerle yapacağımız görüşmeler neticesi ikamet kanunu ayrıntılı olarak açıklayacağız.

Benim üzerime düşen görev, Allah'a verilmiş sözle altını çizmiş olduğumuz bu esasları yerine getirmektir. Daha sonra detaylı bilgiler gelecektir.

Ben bu çok seçkin insanlardan oluşmuş topluluk karşısın da gerek kendi adıma gerekse benden sonrakiler adına bunların uygulayacağına dair Allah'ı şahit kılarım.

Bu iş sadece yeminle tamamlanacaktır. Katılımcılar ve herkes benim bu sözüme şahittir.

Allah biliyor ki benim ortaya koyduğum bu iş, Allah'ın benim kalbime koymuş olduğunu bir niyetin göstergesidir. Bu nedenle bu, tüm detayları ile hayata geçirilmelidir. [s.243]

Bu da benim en büyük temennimdir. İnsanlardan sadece çaba göstermeleri istenir. Eğer bir insan Allah'a söz veriyorsa bu sözü yerine getirmesi gerekir. Gerçek hak, Allah'ın sağlam ipidir. Dünya fani, ahiret ise kalıcı ve bakidir. Güvenirli insanların da O'na karşı yemin etmelerini istiyorum. Ben ve koruyucu insanlar bu hayırlı işi uygulama konusunda benimle birlikte tek vücut olmalıdırlar. Kendilerinden bunu istiyorum ve dayanışma içinde onlara diyorum ki: "Yeminlerinizi çiğnemeyiniz ve söz verdikten sonra Allah'ı kefil kılınız. Allah sizin yaptıklarınızı bilir."

Bu mukaddime de, sadece istişare yoluyla sunulan bir mukaddimedir. Âcizane bu fakir insan da buna inanıyor ve Allah'tan da bunun bereketini bekliyor ve bizi muvaffak kılmasını niyaz ediyoruz. Saygılar ve selamlar. Allah'a selam olsun. Onun fakir kulu, Tunus Memleketinin Sahibi Muhammed Paşa Bey. 20 Muharrem 1274.

Bu ahit, birçok nüsha olarak çoğaltıldı ve üzerinde şu ibare vardı "Müşir Muhammed Bey doğruyu söylemiştir. Allah da bu söylediklerimizin şahididir."

Bu ahdin sunumundan sonra, Fransa Devleti Konsolosu söz alarak meselenin kurallarını, ilkelerini, içeriğini, Fransızca olarak, orada bulunan Arapça bilmeyenlere açıkladı. Aynı şekilde, orada davetli bulunan Baş Piskopos da "Adalet, milletlerin onayladığı ortak şeydir." Manasında açıklama yaptı. Bu ikramından dolayı Bey'e teşekkür etti.

Her zamanki gibi bu toplantının ardından dua nidaları yükselmeye başladı ve kutlama topları atıldı. İnsan türünün böyle emanet alınmasının mutluluğu herkesime ulaşmıştı. Öyle güzel bir iş yaptı ki vatanında ve gelecek nesillerde hep bu söylensin. Allah'ın nimeti geldikten sonra değiştiren bir insan için Allah (c.c) intikam alanlarının en şiddetlisidir. [s.244]

Fransız donanma komutanına da ülkesine ulaştırması için (Ahduleman'ın) nüshasının bir örneğini verdi ve bütün yabancı ülke konsolosluklarının tamamına da kendi mühür ve imzasını taşıyan birer nüshasını gönderdi. Her bir nüsha ile birlikte bir de üs yazısı vardı. Bunun içeriği ise şu şekilde idi: "Bu Emanda yer alan hususları yerine getireceğimiz konusunda sizlere söz verdik, sizlerde bunlara şahit oldunuz. Buna uymayan davranışlarımızı da terk edeceğiz. Allah(c.c)'den bunun içeriğini hakkımızda hayırlı kılmasını niyaz ederiz. Bu nüsha bizim imzamızı taşıdığı için buna delil olarak muhafaza edilebilir. Her zaman Allah (c.c) sizleri korusun ve muhafaza etsin."

Bey bu konuyla ilgili, mahalle beyi olan kardeşine, şer'i meclis üyelerine ve camii azam olan Zeytuniye Cami imamına da birer nüsha gönderdi. Fransa donanma kaptanını ülkesine dönmeden önce misafir etti. Kendileri resmi üniformalarıyla oraya geldiler. Sırf onu yüceltmek için isabetli top atışları yaptılar.

5.2. Ahdul Eman Fermanı'nın Uygulanması

Daha sonra bu Bey, sanki hiç bir şey olmamış gibi kendi mahkemesinde ki kendi hükümlerini vermeye ve olaylara da kendi istediği şekilde yaklaşmaya devam etti. Eski âdetinden hiç bir şey değiştirmedi.

Bey'in çiftliğinde çalışan Mağrip'li birisi, kendisi gibi hizmetçi olan birisini husumet neticesi öldürdü. Bey'in huzuruna katil olduğu söylenen bir adam getirildi. Bey adamın cevap vermesine fırsat tanımadan katlini emretti. Öldürülen adamdan dolayı kısas istemi ile hiç kimse gelmedi. Denilene göre maktulun amcaoğulları onun kanının varisleri idi ve kısasa razı olmuşlardı.

Bey zannediyordu ki; Ahduleman gazetelerde yayınlanınca, bundan murat hâsıl olmuştur. Hâlbuki işin aslı bunun çok ötesindeydi.

Fransa Konsolosu bundan rahatsız olarak Bey'e gelip dedi ki: "Sen kendi elinle yazdığın ve senin mührünü taşıyan bir Ahduleman nüshasını donanma komutanı ile benim devletime göndermiştin. Bende, Devlet Başkanımın bir elçisi olduğum halde beni ve diğer elçileri şahit tutmuştun. Yoksa sen devletlerle dalgamı geçiyorsun ya da aklından zorun mu var? [s.245]

Katilin adli bir karar neticesi, ölene kadar hapiste kalsa bunun sana zararı nedir. Ülkemin itibarını koruma adına bu işe sessiz kalmayacağını düşünüyorum. Buna benzer Bey'i küçük düşüren ve tehdit içeren bir takım söylemler de bulundu.

Buna Bey'in cevabı şöyle oldu: "Bu katl olayı, içerisinde benim sarayımın olduğu bahçemin ağaçları altında oldu. Benzer hallere cüret edilmemesi için şiddetli davrandım." Bunun gibi, normal şartlarda aklıselim insanın kabul edemeyeceği gerekçeler sundu. Hayvanın bile acele edilerek kesilmesi hoş karşılanmaz. Bunun için hikmet sahibi insanların söylediği gibi, boynun vurulması emrini küçük bir ceza olarak görürken, bir şey sorulduğunda ise buna cevap vermeyi büyük bir iş olarak görürler. Konsolos maktulun varislerini aramaya başladı. [s.246]

5.3. Muhammed Sadık Paşa Bey Dönemi

Muhammed Sadık Paşa Bey, Hüseyin Bey'in oğlu olup, 7 Şubat 1813 tarihinde doğmuştur. Annesi, Osman Dayı'nın torunlarındandır. Kardeşi, Muhammed Paşa Bey iktidar koltuğuna oturunca, kendiside veliahtlık makamı olan Bey Al Mahal oldu. Kardeşinin vefatı üzerine 23 Eylül 1859 tarihinde, biat kabul ederek Beylik makamına geçti. [s.11]

Kanunun fasıllarını ve tertibini yapan memurlar, Muhammed Sadık Bey'den kanunla ilgili ne yapmaları gerektiğini sordular ve hazırladıkları kısmı takdim ettiler. Bey'de onlara hemen vazifeli oldukları bu işi tamamlamalarını emretti. Bakan Mustafa

Haznedar kendisinden (Bey'den), kardeşinden (Muhammed Paşa Bey'den) talep etiiği şekilde emir yazmasını istedi. O da bu talebi kabul ederek, bu konuda bir ferman yayınladı. [s.17]

6 Mart 1860 tarihinde Bey tarafından yayınlanan fermanda tamamlanmakta olan kanunun, Tunus'un anayasası olacağı ve bütün kanunlar ve işlerin buna uygun olması gerektiği ifade edildikten sonra bu kanuna dayanarak kabine oluşturuldu. Bakanlıkların vazife ve salahiyetleri tayin ve tesbit edildi. Kanun tamamlanıp ilan edildikten sonra eğer eksik kalan bir yer varsa düzenleneceği ifade edildi. [s.26]

5.3.1. Ahdüleman Fermanı'na Göre Askerlik Kanununun İlanı

8 Mart 1860 yılında AhdulemanFermanın temel kanunlarından olan ve Muhammed Paşa Bey'in emrettiği askere alma kanunu tamamlanarak yürürlüğe girdi. Bey, kanunu bizzat okudu, coğaltılmasını ve memleketin farklı noktalarına gönderilmesini emrett. Bey İbn Diyaf'a yazdırdığı kanunda halkına şu hususları ilan ediyordu:
1 Askerlik hizmetini eyalet halkımızdan her erkeğin yapması zaruridir
2 Askerlik hizmeti 8 yıl olup artırılamaz
3 Askerlik hizmeti kura ile belirlenir.
4 Askerlik hizmetinde kura kendisine isabet eden kişi yerine birisini bularak bu zaruri işten muaf olabilir. Bu askerlik hizmeti, Tunus şehri dışında yaşayan halkımız içindir. Tunus'ta yaşayanlardan askerlik yapmak isteyenler varsa yapabilir. Bu kanunun ilanı kulaklarda yankılandı. Bazı bölgelerde bununla amel edildi ise de daha sonra her şey eski haline döndü. [s.27-28]

20 Haziran 1860 tarihinde bir ferman yayınlatan Bey, Ahdüleman Fermanı'nın ilkelerine uymadığı gerekçesi ile el öperek selamlama şeklini yasakladı. Bunun sadece Bey'e hanedan üyelerinin ve evlatlarının babalarına karşı gösterecekleri bir davranış olduğu belirtilerek, kim tarafından nasıl yapılacağını beyan eden bir kanunla iş yasaya bağlandı. [s.31]

20 Temmuz 1860 yılında kabul edilen kanunla çıkabilecek fitnelerin önüne geçmek ve Ahdüleman Fermanı'nı halka daha iyi anlatabilmek için Raid Tunusi isimli gazetenin çıkmasına dair ferman ilan edildi. [s.31]

5.3.2. Meclislerin Tesisi ve İşleyiş Biçimleri

Bey kanunun tamamlanmasına gayret gösteriyordu. Oluşturduğu meclislere atayacağı adamlardan bir meclis oluşturarak, anayasa çalışmalarına hız verdi. [s.32]

19 Ağustos 1860 tarihinde Bardoda Sarayı'nda şeri meclis üyeleri, diğer bakanlar, devletin ve askeriyenin ileri gelenleri ve belediye meclisi üyelerinin bulunduğu bir toplantıda bana anayasanın maksadın ne olduğunu yazmamı emretti. Meclis oturunca bana okumamı emretti.

Seçkin meclisinizin malumudur ki; hal ve vakit Ahduleman'ı zaruri kılıyor. Siyasi menfaatlerimize göre bunun varlığı zaruridir. Bu kanunun da birinci maddesi, canların malların ve namusların korunmasıdır. Bu da meclisleri zaruri hale getirmektedir. Birincisi; insanlar arasındaki mali ve bedeni suçlarla ilgili olacaktır. Bu suçlar ve örfi hükümler mahkemesidir. Bu mahkemeye düşen beşeri tabiatı gereği bir başka mahkeme arayacaktır. Bu da başka bir meclisi zaruri kılmaktadır. Bu ise tahkik inceleme meclisidir. Bu iki meclise seçilme hususiyeti, ilim ve liyakattir. Bunlar insanlar arsındaki anlaşmazlıklara ve suçlara bakarlar. Bunun zaruri olmasından kastımız zararı ve faydasının bütün memlekete ve onun ahalisine şamil olmasındandır. Bu sadece bir şahsı ilgilendiren bir mesele olmayıp bütün toplumu ilgilendirmektedir. Bundan dolayı bir meclis daha kurulmalıdır ve bu meclisin ihtisas alanı diğerlerinden daha geniş olmalıdır. Bu meclisin ismi "meclis-i ekber" dir ve danışma meclisidir. Bunun üye sayısı 60 kişiyi aşmaz. Bu üyelerin üçte biri bakanlar ve devlet adamlarından kalan üçte ikisi de Beylik Yönetiminin tayin ettiği ayanlardan oluşur.

Bu üyeliğe seçilmek için tek şart toplum içerisinde belirli bir konuma sahip olmak faydalı ve zararlı olan şeylerin temelini ve çağın gereklerini iyi bilmektir.

Çünkü bu insanların görüşlerine dayanılarak hareket edilecektir. Belediye hizmetinde çalışan bu insanların vazife müddetleri süresiz değildir. Çünkü kanunla belirtilen bir süre sonra onların muayyen bir kısmı değişmektedir. Onlar gidip yerine başkaları gelecektir. Bu meclisin vazifesi Ahdülemanı muhafaza etmek, kanunları ve bu memleket sakinlerinin haklarını korumak ve onların devlet önünde eşitliklerini sağlamaktır. [s.33]

Bu meclisten bir üye sadece ve sadece üyelerin oyu ile azledilebilir. Bu azil, üyenin hatası kesinleşip onun değişmesi, memleketin ve milletin menfaatine olacağı kanaati kesinleştiği durumlarda olur.

Bu meclisin görevlerinden bir tanesi de; devletin giderlerini kontrol etmek ve daha önce (devlette olmayan faydalı) şeyleri ortaya koymak, hizmetten çıkarılması gereken memur azillerini gerçekleştirmek, emir bile olsa kanuna muhalefet eden kişiyi sorgulamak. Aynı şekilde bu ihlalin ortadan kaldırması hususunda ona yazı yazarak onu buna tatbike yöneltmek, eğer muhalefet eden Emir'in dışında bir şahıs olursa, bu ve buna benzeri kanunda yer alan meselelerle ilgilenmektir. Muhakkak ki halkın tamamını ilgilendiren, halka faydalı olacak ve yardım edecek konularda görüş bildirmek her insanı yapabileceği bir iş değildir ve buna ehil olanların dereceleri de farklı farklıdır. İşte aşağıda da meclisimiz de üzerlerinde ittifak olunan isimleri sunuyoruz. Eğer gerçekten bu seçimimizde doğru karar verdik ise bundan dolayı Allah'a şükür ederiz. Eğer bunda hakkı olanı unutmuş isek size düşen bizi uyarmaktır. Yardım ve destek Allah'tandır.

Sonra isimlerin bilinmesi ve duyurulması için okunmasını emretti.

- *Meclisi Ekber'in üyeleri şunlardır:*

1. *Başbakan ve Meclis Başkanı Mustafa Sahibuttabi*
2. *Başbakan Yardımcısı Ebu Muhammed Hayruddin*
3. *Vezir Mustafa Haznedar*
4. *Savaş Bakanı Mustafa Ağa*
5. *İsmail Sahibuttabi*
6. *Emirul Umera Vezir Kont Joseph Raf*

7. *Emirul Umera Kamil Ebu Abdullah Muhammed Amili Sahil*
8. *Emirul Umera Ebulhasan Haydar*
9. *Sahi Askerinden Sorumlu Emirul Umera Muhammed Reşid*
10. *Emirul Umera Muhammed Reşid Amil-i Araz*
11. *Emirul Umera Ve Kaf Ağası Ferhat*
12. *Mirliva Ebuzziya Rüstem*

- *Belediye Meclisi*

1. *Başkan Mirliva Ebu Abdullah Huseyn* [s.34]
2. *Şehir Garnizon Komutanı Selim*
3. *Mirliva Ömer Osman*
4. *Mirliva Şerif Muhammed Hasan*
5. *Topcu Askeri Komutanı Selim*
6. *Mirliva Ahmed Zerruk*
7. *Mirliva ve Binzert Kâhyası Muhammed Hasan*
8. *Ahmed İbni Ebi Diyaf*

Bunlar devlet adamları idi Ayanlar ise şunlardır:

1. *Şerif İmam Ebu Abdullah Muhammed Bin Muhammed Hasan*
2. *Muhammed Hasan Bin Muhammed*
3. *Şazeli Şeyhi Ebulhasan Ali Bin Müeddib*
4. *Abdülaziz Debbağ*
5. *Muhammed Hassune Bin Ahmed Haddad*
6. *Muhammed Bin Emin*
7. *Abbas Ahmed İlmi*
8. *Ebu Abdullah Muhammed Bin Muhammed*
9. *Muhammed Tayyib Müsteri*
10. *Muhammed Sabit*
11. *Muhammed Tahir Kassar*
12. *Muhammed Hammude Azzuz*

13. *Ebu Abdullah Muhammed Bin Osman ErRassa*
14. *Ebu Muhammed Kübeyyir El Mahrizi*
15. *Ebu Abdullah Muhammed Bin Ahmed Bin Vezir Kahya* [s.35]
16. *Mahmaud Bin Muhammed Ağa*
17. *Abdurrahman Bin Muhammed El Mebza*
18. *Ebu Hafs Ömer El İbri*
19. *Ebu Abdullah Muhammed Bin Mustafa Safayihi*
20. *Ahmed Bin Zakur*
21. *Muhammed Bin Humeys*
22. *Hüseyin Çelebi*
23. *Muhammed Bin Muhammed Çelebi*
24. *Mahmud Bin Şeyh Hüseyin*
25. *Muhammed Abdulkadir Halfabi*
26. *İsmail Muaviye*
27. *Ebul Hasen Ali El Baci*
28. *Muhammed Şazeli Dellaci*
29. *Mahmud Bin Salim*
30. *Hassune Bin Muhammed Emin Baş Hoca*
31. *Ebu Abdullah Muhammed Belma*
32. *Amr Osman El Hİcam*
33. *Ahmed Seyyale*
34. *Muhammed Hasan El bin Hacı Bakir*
35. *Hasan Ali Bekri*
36. *Amr Osman Ammar*
37. *Muhammed Bin Eymen*
38. *Abdulla Bin Muhammed Hattat*
39. *Abdullah Muhammed Mukaddim* [s.36]
40. *Ebu Amr Osman Bin mahmud*

- *Tahkik Meclisi*

1. *İsmail Sahibud Tabii*

2. *Muhammed Şahid (YRD)*
3. *Humeyde Bin Muhammed Humeyde Bin Hoca*
4. *Muhammed Bin Settari*
5. *Muhammed Neyfer*
6. *Hassune Abbas*
7. *Hassune Şahih*

- Suçlar Ve Örfi İşler Meclisi

1. *Mirliva ve Kaf Ağası Ferhat (Başkan)*
2. *Salih Neyfer (Yardımcı)*
3. *Muhammed Mazri*
4. *Muhammed Tahir Bin Muhammed Neyfer*
5. *Muhammed Bin Müfti Hüseyin*
6. *Muhammed Bin Muhammed*
7. *Ahmet Kalaycı*
8. *Muhammed Sadık Sabit*
9. *Muhammed Tahir Nazır*
10. *Muhammed Tayyib Sebi*
11. *Ahmed Bin Şeyh Muhammed*
12. *Muhammed Tayyib Buharis* [s.37]
13. *Muhammed Tahir Bin Hüseyin Tiryaki*
14. *Mahmud Kılışani*

Bu isimler şer-i meclis, belediye meclisi ve diğer meclislerin huzurunda okunduktan sonra, bunu dinleyenlerin hepsi ismi okunan insanların doğru insanlar olduğu hususunda hem fikir oldular ve böylelikle bu oturum kapanmış oldu ve herkes dağıldı. Bir sonraki pazartesi günü Tunus Bey'i seçilmiş bu kişileri huzuruna davet etti. Onlar, Bey'in büyük heyetiyle konuştular ve onlara kanunda yer alan bu meclislere sırf memlekete hizmet etmek için seçildikleri belirtildi. Kanunun birkaç gün sonra okuyup anlamaları için kendilerine verileceği söylendi. Kendilerinin de buna itaat edecekleri belirtildi. Neden sonra ayrıldılar. Garip olan şey devlet adamlarından seçilen 20 kişi

aslen bu memleketli değildi. Sadece ben ve Şerif Hüseyin Bin Makrun ve Kont Joseph Raf bu memleketli idik. Diğerleri ise devletin üst kademelerine atama ile gelmiş kişilerdi. Yine aynı şekilde meclis başkanları da aslen buralı insanlar değildi. Çünkü bu insanların seçilme şartı sadece dünyevi mevki sahibi olmalarıydı. Onların da hissedilmesi mecburi olan şeyler dışında bir bilgileri olduğu söylenemezdi. Üzerinde ittifak edilen şeylerden birisi de büyük mecliste hiçbir ilim ehli olmamasıydı. Keşke benim şiirim bir adil hâkim elinde yazılmış, âlimlerin hazırladığı bir cevap olsaydı (mecaz anlamda). Âlemse bir bakıyorsun insanlara hain bakışlarla bakar, içinde ne gizlediğini bilemezsin. Çünkü onlar gerçek zorunlu menfaatten çok uzaklardır ve her seferinde de bu ülkenin zaruri menfaati, kendi şer-i kanunlarına ve şer-i gelenekleri uymadığını söylerler. Oysaki şeraite baktığımız zaman o din ve dünyanın çıkarı için gelmiştir.

İşte bu seçimle ülkeye bir işaret ve bir iz bıraktılar, affedilmez utanç kaynağı bir hata yaptılar. Onlarla halkı arasında bir nefret tohumu uyandırdılar. Aynı zamanda, meclis başkanı Hayreddin bölgeler arası dengesizliği görünce hem bu ayıbı örtmek için hem de onlara biraz daha şirin gözükmek için bazı âlimlerin seçilmesi fikrini ortaya attı. Bazı meclis üyeleri bunu kabul etse de diğerleri bunu pek hoş karşılamadılar ve delillere onu susturdular. Ancak meşayihden Ebu Hafs Ömer Bin Şeyh ve Salim Buhacip ve Muhammed Tayyib Neyfer bu meclise seçtirildiler. Bey'de kendi özel meclisinde alim müftü Ebu Abdullah Muhammed Tahir Bin Aşur'u seçti. [s.38]

5.3.3. Zaptiye Teşkilatı Ve Meclisinin Kurulması

3 Eylül 1860'da Pazartesi günü Bardo'da harp okulu açıldı ve askeri öğrenciler oraya taşındı. Aynı günde okula verdiği değerden ve öğrencileri teşvik etmek için Bey kendisi bizzat oraya geldi. Bu mektebin sorumlusu Fransız'dı ve alanında uzman birisiydi. Öğrencileri gerçekten güzel eğitiyordu ve onun sayesinde birçok öğrencide ilerledi ve başarı gösterdi. 7 Eylül 1860 günü Ebu Abdullah Köşk Muhammed vefat etti. Kendisi Türk dayılarının sonuncusuydu ve onun yerine de Ebu Nuhbe Selim geldi ve kendisi Dayı yerine zaptiye reisi olarak adlandırıldı. Çerkez asıllıydı ve sarayda büyümüştü. Bey ona ülkenin ileri gelenlerinden üç kişi ile beraber; Mirliva Murad, Mirliva Osman

Haşim ve Muhammed Arabî ve Muhammed Vezir'den oluşan bir zaptiye meclisi kurdu. Bu başkan, memleket asayişini temin için çaba ve gayretlerde bulundu. Şer ve fesat ehlini takip edip kontrol altına aldı. Onların gözünü korkuttu. Şehrin onların anarşisinden emin hale getirdi. Onların bütün yaptıklarını takip altına aldırdı. [s.40]

5.3.4. Bey'in Napolyon'la Görüşmek İçin Cezayir'e Gitmesi

Bu ay içerisinde Bey'e Fransız imparatoru III. Napolyon'un Cezayir'e gelmekte olduğu haber verildi. Fransız konsolosu kendisine onu karşılamasını söyledi. Bey bakanlarıyla bu konuyu istişare etti. Onlar da siyaseten bu önerilere itibar edilmesi gerektiğini, menfaat ve siyaset gereği güçlü komşu Fransız İmparatorunun karşılanmasının doğru olacağı şeklinde fikir beyan ettiler. Bey seyahatte beraber olmak için Baş Veziri Mustafa Haznedarı, Savaş Bakanı Mustafa Başağa, Belediye Meclisi Başkanı Mirliva Hüseyin, Baş Vezirin Sır Katibi Muhammed Bekkuş ve Dış işleri Bakanı İlyas Musalli ve ayanlarının ileri gelenlerinden bir grup teşkil etti. [s.41]

Fransız konsolosu Leon Rouche'yide maiyetine kabul eden Bey yanında Ahdüleman'a dayanan yeni kanunu alarak Cezayir'e gitmek üzere 15 Eylül 1860 günü beraberindekilerle yola çıktı. Cezayir'e geldiği zaman Fransız İmparatoru onun gelişinden dolayı hoşnut olduğunu göstererek ona övgüde bulundu ve onun hanedanın nişanını kabul etti. Bey yanında getirdiği anaysa taslağını, çalışmalarının sürdüğünü göstermek için direk olarak kendi eli ile İmparatora verdi ve bundan dolayı İmparator ona bir nişan sundu. Ona Kanunu çok güzel ve faydalı bulduğunu, böyle bir kanunun sadece hürriyet krallarının çıkarabileceğini söyledi ve Bey'le gelenlere iftihar nişanı verdi. Bey'in kendisine İmparatorun devletinde ileri gelenlere verilen iftihar nişanından verdi. Bey 21 Eylül 1860'da Tunus'a döndü.[s.42]

5.3.5. Anayasanın Kabulünün İlanı

26 Kasım 1860 yılında Pazartesi günü Tunus Bey'i Bardo'da ki sarayının büyük salonunda Meclis-i Şer-i, Meclis-i Ekber, Suçlar ve Örfi Hükümler Meclisi, Araştırma Meclisi, Belediye Meclisi, Devletin ve Askerin ileri gelenlerinden oluşan erkanı

konuşma yapmak üzere davet etmişti. Ayrıca bu toplantıya dost ülkelerin konsolosları da davetli idi. Konuşmayı onun adına bakanı Katib Ebu Abdullah Muhammed Azuz yaptı. Bu konuşmanın metni şu şekildedir. "Allah'a şükür her şeyden önce gelir ve salat ve selam Hz. Muhammet (S.A.V.) efendimiz ve al ve ashabına olsun. Saygı değer katılımcılar Allah-u Teala hem bize hem de size yıllar boyu en iyi olanı yapmaya muvaffak kılsın. Bu konuşma hem size hem de sizin şahsınızda vatanın bütün sakinlerine yapılmaktadır. O sakinler ki kalplerinde sevgi tohumları yeşerten bir halktır. Biliniz ki bizim iltizam ettiğimiz Ahduleman kanunu ki, biz beyatimizi ona göre tekrar yaparak onu destekledik, danışma meclisimizde onu istişare ettik, tamamladık ve yazdık. Onu sizin güvenirliliğinize himmetinize ve gayretinize takdim ettik. Bende onun dayandığı ilkelerin asıllarına ve fasıllarına tabii olan ilk kişiyim. Bu verilmesi mecburi olan her şeyi kuşatan devlet kanunu yani anayasadır ve bu kanun devlete ait olan hakları ve hükümlülüklerini belirten bir anayasadır." [s.43]

Bununla ülkemize hizmet ettim ve yardımda bulundum ve yine bununla büyük meclisi denetledim ve onu işletme konusunda size vekâlet verdim. Muhakkak ki kanun medenileşme mevzuunda çok önemli bir olgudur ve zaruridir ve yine ülkeler kanunlarla medenileşmiştir ve onun ne kadar zorunlu olduğunu zaman ve şartlar kendi içerisinde göstermiştir. Öyle ki hiçbir devlet kanunsuz ayakta duramaz. Aynı zamanda her türlü iş ve ticaretin merkezi de yine kanundur. Bizim ülkemizdeki siyasi hükümler hâkimlerin kanunu algılayış şekline göre içtihatlarında farklılık gösterir. Çünkü bu sınırlı ve kalıplaşmış bir anlayış değildir. Bende bunun sorumlusuyum ve bunun güvencesi benim elimdedir. Hatta ve hatta çalışanların yapmış olduğu tasarruflar yine benim sorumluluğum altındadır. Yapmış oldukları hatalardan dolayı yine ben mesulüm. Belki de insan nefsi onu bozan şeyleri de arzular, bazen de bu şekilde adaletten uzaklaşır bu şekilde davranmayı uygun görebilir. Bu şekilde gerçekten merci olan ve dayanak olarak kullanılan bir kanuna ihtiyaç vardır ve danışmadan sonra içerisinde bulunanlar uygulanmak zorundadır. İnsanlar arasında din, makam ve ırk farklılığı gözetmeyen adalet ve eşitlik ilkesine dayanan bu kanunu, gerek burada mukim olsun gerekse misafir, her bir vatandaşın bunun içeriğinden haberdar olmaya ve bunu bilmeye hakkı vardır. Öyle ki; hâkime düşen, gerçeği ortaya çıkaran usullere başvurduktan sonra kanunun metnine uygun olarak sadece kanunu uygulamak kalsın. Şimdiden sizin

şahadetinizle sizlerin huzurunda bu kanunu bütün memleket halkına hak olarak veriyorum. Ülkemizin ve halkımızın durumu bünyesinde birçok halkların ve insanların mevcudiyeti dolayısı ile bunların farklı adaletlere sahip olması, her bir ırkın bir diğerine bağlı olma zorunluluğunun olmaması sebebi ile tüm bunlar herkesin bileceği ortak siyasi bir ticari ve siyasi kanunun varlığını gerektirdi. Eğer böyle bir kanun olmasa idi çaresiz mutlaka onu çıkarma durumunda kalacaktık. Şüphesiz ki bu kanunun anlaşılıp uygulanması için zamana ihtiyaç vardır. Bu bağlamda her üç meclisin üyelerinin haftanın her çarşamba ve perşembesinde beylik sarayında bir araya gelip bu kanunun ilkelerini anlamaya çalışmaları konusunda bir talepte bulunuyorum. Bu kanunun getirdiği verimi almamız için o maddeleri çok iyi bir şekilde okumaları gerekiyor. İçinde bulunduğumuz bu Şevval ayının ortalarında bu üç meclise kanunu uygulamaları konusunda emir vereceğiz. Allah-u Teala'dan da ümidimiz, bizlere bunun meyvelerini tattırmasıdır. Özellikle cezai kanunla bizim dost ülkelerin halklarına verilen haklar, onların bu kanuna bağlı olmalarıyla mümkündür. Dolayısıyla bu konuyla ilgili kendi ülkeleri ile istişarelerde bulunacağız. Bu konuda zamana ihtiyaç vardır. Şu an bizde bunun görüşmelerini yapmaktayız. Allah-u Teala'dan şu an bize azmettiğimiz şeyde yardımcı olmasını ve katında da bizi kendine yaklaştırıcı işlerde, bize ilham ve güç vermesini niyaz ediyoruz. Konuşmadan sonra Tunus Bey'i kendi el imzası ve mührünün olduğu bu kanunu meclis başkanına sundu ve dedi ki: "Bu mübarek kanun benimle sizin aranızda Allah'ın bir emanetidir. Ben bu kanuna uyacak ve koruyacak ilk kişiyim." ve büyük meclis başkanı kanunu alarak uygun bir şekilde kendisine dua etti ve ona itaatini arz etti. Orda bulunanlarda aynı şekilde Tunus Bey'ine dua ettiler. Oradaki toplar mutluluğun ifadesi olarak ateşlendi ve bunu okumak için memleket sarayında toplandılar. Katılmak ağır geldiğinden dolayı Mustafa Haznedar bu toplantıya katılmadı onu kâhyası Ebu Muhammed Hayreddin temsil etti. Kanunu Mustafa Haznedar'ın sır kâtibi Ebu Abdullah Muhammed Elbekkuş okuyor Hayreddin'de onu yorumluyordu. Onun bu kanunu fasih bir lisan ve açık bir beyanla izahından dolayı kanunu dinleyenler onun bu güzel anlatışından zevk alıyordu. Bu gerçektende Allah-u Teala'nın istediğine vermiş olduğu bir ikramdır. [s.44]

Bey bu kanunu bir hak olarak bağışladığı zaman bunun Başkent halkına kanunun okunması için dağıtılmasını istedi. Çünkü eğer direk kanunu götürseydiler belki

anlamayacaklar ve yorumu konusunda da anlamayan bir insana kulak vereceklerdi ve bu insanlar, şeytanlarını dinleyebileceklerdi ve böylece cinsinde, ırkında, vatanında büyük bir vebalini almış kötü yöneticilerin oyuncağı olmuş olacaktı ki; onlar bu kanunun genel menfaatini ve dini vecibelerini göz önünde bulundurmazlar. Çünkü onlar her zaman için vesvesede bulunurlar. Arap cahillere vesvesede bulunurlar ve bu kanunu gerçek faydasından uzaklaştırmaya çalışırlar ve bilinen bir şey vardır ki oda cehalet her zaman açık olan gözleri örtmeye çalışır ve yöneticileri yanlış yönlendirir. Allah-u Teala her zaman için zalime zaman verir ama bir tuttuğu zaman bir daha da bırakmaz. [s.50]

5.3.6. Anayasanın Yürürlüğe Girmesi ve Meclislerin Çalışma Sistemi

Bana benden yazmamı istediği metin şu şekildedir: Her işinde kendisi Allah'a dayanan işlerini ona havale eden, Tunus memleketinin sahibi Muhammed Sadık Paşa Bey'den (Allah'u Teala onun işlerini düzgün kılsın ve adaletle arzularını gerçekleştirsin), bu ferman eline ulaşan Tunus'un avamından, havasından, herkesi Allah onu muvaffak etsin. Allah'u Teala onların birliğini sağlasın ve dirliğini de uzun tutsun. [s.50]

Sözümüze gelince biz Ahdüleman'a dayalı olan kanunumuzu bitirdik. Kendi hattımızla da yazdık ve imzaladık. Biz onun gereklerini iltizam ettik ve herkesten de bunu iltizam etmesini ve aşmamasını istedik. Kimse onun aleyhinde bir çaba göstermesin ve biz bunun emanetini 24 Aralık 1860 tarihli dost ülkelerinin temsilcilerinin, meclis üyelerinin, halkın ve askerin ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantıda bu kanunun emanetini büyük meclise havale ettik.

O tarihten beri bu kanun, memleketin ve onun tüm halkının bir hakkı halini aldı ve din ileri gelenleri tarafından korunur hale geldi. 26 Nisan 1861 Cuma gününden itibaren de yürürlüğe girdi. Bilinmelidir ki kanunun temeli adalet olmalıdır. Adaletinde en yüksek derecesi de (kendi menfaatini) bir kenara bırakarak insafla davranmaktır. Bunun içinde yönetenle yönetilen arasındaki hukukun bilinmesi şarttır ve halkın haklarının;

Birincisi: Dinlerin farklılıkları ne olursa olsun aralarında eşitliğin olmasıdır.

İkincisi: Meclisin yani hüküm veren mahkemelerin insan ayrımı yapmadan hiç bir makam farkı gözetmeden eşitliği sağlamasıdır.

Üçüncüsü: Bu hüküm veren meclisin görevlileri yalnızca o görevinden saptığı zaman görev dışı bırakılır.

Dördüncüsü: Halkın tamamı istediği şekilde tasarruf hakkına sahiptir ve istedikleri gibi davranabilirler. Yani iradesinin dışında onlara zorla hiçbir şey yaptırılamaz. Sadece askerlik kanun bunun haricindedir ve zaten bununla ilgili bir düzenleme yapmıştık. Bu askerlik hizmetinde ki amaç ise bütün halka gelebilecek zararları önlemektir.

Beşincisi: Suçlarla ilgili belirlenmiş olan cezaları öngörür. Yani bütün suçların cezaları belirlenmiştir. Suçlu henüz suçu işlemeden önce neyle karşılaşacağını bilir ve bu şekilde işlemediği diğer şeylerden kendini koruyabilir.

Altıncısı: Halkın tamamının kökenine bakılmaksızın mallarında ve kazançlarında istediği şekilde o tasarruf hakkı mevcuttur. Üretim cihazları zanaatkârın malı hükmünde kabul edilir. Buna hiçbir şekilde hiçbir kimsenin ne gasp elinin uzanmasına ne de bu malların kıymetini düşürecek davranışa ya da telef edilmesine hiçbir şekilde izin verilmez. Bundan umumun menfaatini gerektiren yol genişletme gibi haller müstesnadır.[s.51]

Mukabili verilerek bu yapılabilir. Alışveriş, gayrı menkul hurma ve zeytin ağaçları, zeytinyağı ve yardım gibi siyasi kanunların hazırlanması henüz devam etmektedir. Bu daha sonra büyük meclis tarafından da hazırlanabilir.

Yedincisi: Kökenine ve mensubiyetine bakılmaksızın her bir vatandaşın devlette vazife alma ve güvenlik başta olmak üzere devletin imkânlarından yararlanma hakkı vardır. Yalnızca başkasının namusuna zarar verenlerle, insanlık onuruna yakışmayan davranışlarda bulunan büyük suç işlemiş kimseler bu haklardan yararlanamazlar. Bu hüküm infaz edilse ya da affa mahzar olsa da yine yararlanamaz.

Sekizincisi: Her vatandaşın bu kanunu bilme hakkı vardır. Bunun için bir sınırlama getirilemez. Başkasının hakkında ya da kendi hakkında her zaman kanunun uygulanması talebinde bulunabilir.

Dokuzuncusu: Bizim vatandaşımızdan bir tanesi en ağır veya en hafif cezalardan yargılanacaklarsa, bunları ancak bu vazife ile tayin edilmiş olan meclis yargılar. Eğer karar bir Yahudi'ye verilecekse meclis üyelerinden en az bir tanesi Yahudi olmalıdır.

Onuncusu: Ticarethaneler bütün halkımıza açıktır. Buna hiçbir şekilde sınırlama getirilemez ve yasaklanamaz. Burada memleketin mamulü olsun veya olmasın yasaklı maddeler hariç her şeyin ticareti yapılabilir. Alışverişi yasaklı olan şeyler; barut, tütün, savaş aletleri ve aynı şekilde üretimi başkasına zarar verecek olan maddelerdir ve aynı şekilde kanunun diğer fasıllarında belirtilen vatandaşlarımız arasında kökenine bakmadan eşitliğe aykırı olan şeylerdir.

Bunlar gibi bütün vatandaşları eşit koşan kanunlar Allah'ın kulları üzerindeki bir âdetidir. Kim ki hayırlı iş ortaya koyarsa Allah, insanlar bundan sürekli faydalansınlar diye, bu hayırlı işi ortaya koyanı daima korur. Bu kanun bizim ülkemizde özel ve genel yararı sağlayan en büyük kanundur. Bunun da bir garantörü olması gerekiyordu. Bizde bunu korumak için bir meclis kurduk ve bu meclisin adı da Büyük Meclis. Bunun üyeleri 60 kişiden oluşmaktadır. Bunun üçte biri memleketin ileri gelenlerinden oluşurken geri kalan kısmı ise devlet adamlarından teşekkül edilmiştir.

Bu meclisin yetki alanı diğerlerinden daha geniş olup sadece bir konuya hasr edilmiş bir meclis değildir. Çünkü o aynı zamanda hukukun koruyucusu ve bekçisidir. Anayasa mahkemesidir ve memleketin ne türlü olursa olsun her çeşit hakkını korumakla yükümlüdür. Her türlü gelir ve giderleri kontrol eder. Gerekli ve gereksiz diye harcamalara karar verir. Bakanları bile hesaba çeker. Bu memlekette daha önce böyle bir şey uygulanmamıştı. Bu kanun da değişiklik yapılamaz [s.52]

ve meclis kararları çoğunluğun onayıyla alınır. Bu çoğunlukta 40 kişi olarak belirlenmiştir. Eğer bir kimse çıkan kanuna muhalif ise bu konuda meclise dava açması gerekmektedir. Bu meclisin görevi tüm halkı korumak ve güvencesini sağlamaktır. Bu meclisin üyeleri her 5 yılda bir değişirler. Kişisel haklara gelince; genellikle bilinen olaylar yani tam cezası belli olmayan şeyler ya da cezası belli olan bir hususta suç işlemiş ise soruşturmada deliller incelenir ve iki şahit bulunur. Bunların da şahadetine yemin ettirilir ve yazılı delillere de bakılır.

Sunulan delillerin doğruluğuna ve kanuna uygunluğuna bakılarak davanın geçerliliğine karar verilir. Bu ve bunun gibi, insanların emniyetini sağlamak için kanuni düzenleme yapılmış olur ve güvenliği daha çok arttırmak adına başka bir meclis soruşturma meclisi kurulur. Yani eğer bir insan ilk meclisten suçlu bulunup davasını ikinci meclise getirirse bu ikinci meclis, yani soruşturma meclisi yeniden delilleri inceleyip o kişinin suçlu veya suçsuz olduğuna karar verir. Tabi bu başvuru ilk meclisin kararından sonra ki üç günü geçmemelidir ve emniyetin tam temini için aleyhine hüküm olunan bir kişi eğer büyük bir cezadan dolayı hüküm almış ise onun için bu ceza ile hüküm edilir ancak bunun için bir seçenek daha bıraktık. O da soruşturma meclisinden sonra büyük mahkemeye başvurma hakkıdır. [s.53]

Memleketin bazı bölgelerinde ve şehirlerde örfi hukukun işlemesi için meclisler tesis ettik ve her şehir kendi sınırları içindeki olaylara bakar. Ve böylelikle onlara kolaylık sağlanmış olur.

Eğer birinin başına bir iş gelmiş ise bağlı bulunduğu şehrin meclisine başvurulabilir. Ancak soruşturma meclisi bütün bölge ve şehirleri kapsar ve aleyhinde dava açılan kişi buraya başvurabilir. Çünkü bu mahalli meclisler büyük davalara bakmazlar. Büyük davalarda yerel mahkemelere sadece delilleri ve raporları inceleyip büyük meclise gönderirler. Büyük suç işlemiş olan birinin davası büyük mahkemede sonuçlanmış olsa bile bu cezaya hemen çarptırılmaz. Son sözü devlet başkanı verir. Askeri meselelere bakmak için ise askeri bir mahkeme kurduk. Bir de ticari meselelere bakan bir meclis tesis ettik. İnsanlar yapısı gereği her an tartışma çıkarmaya ve ihtilafa açıktır. Üstelik küçük meseleleri de büyütmeye meyyaldir ve bu yüzden gerçekten önemli ve görülmesi

gereken davalar gecikmektedir. Bu nedenle bir zaptiye meclisi kurduk. Bunun vazifesi Huzuru sağlayıp asayişi temin etmektir. Bu meclis hemen bir suçluyu yakalayıp durdurabilir. Suçlu büyük meclise kadar bu mecliste tutuklu kalır.

Memleketin hemen her bölgesinde bu zaptiye meclisi kurulmalıdır. Bu zaptiye meclisinde bir sorumlu ve bunun yardımcısı ve dışarıya bakan görevliler bulunur. Her meclis kendisine belirlenen görevin dışına çıkamaz ve onun üzerine düşen sadece olayı anlamak ve aydınlatmak ve kanunda da bu olayla ilgili bir hüküm mevcutsa onu uygulamaktır. Eğer bununla ilgili herhangi bir şey bulamaz ya da kanunun herhangi bir maddesini anlamakta zorluk çeker ise o zaman davayı büyük meclise gönderir [s.54]

Dost ülkelerin halklarına verilmiş olan kanuni haklarsa ceza konusunda bize bağlılıklarıyla mümkündür. Çünkü bu konuda kendi ülkeleri ile görüşmelerimiz devam etmektedir ve bunu size şevval ayının ortasında uygulayasınız diye size duyuruyoruz. Toplanırız, bir araya geliriz ve yabancı bir dine mensup olanlarda bu kanunu anlasınlar ve yakınlarına öğretsinler ve bu kanun uygulamalarıyla gelecektir ve bu kanunu bilmek herkesin hakkıdır. Herhangi bir kimse bu kanunun bir örneğine sahip olabilir.

55 kanunun kendisi medenileşme açısından çok önemlidir ve halkında güvenliğinin temeli ve düşmanların önüne bir engeldir. Vatanı sevmek imandandır. Ben bu kanunu insanın kendi şahsi istekleri karışmasın diye yazdım ve temize çektim ve onu vatanımın sevgisi ile doldurdum. Sadık-ı Eminin buyurduğu gibi vatan sevgisi imandandır.

29 Ocak 1861 yılında bu ferman şehirlerin tamamında ve bedevi obalarının azıcık bir kısmında okundu. Onlara bu genelge ile ilgili bir eğitim verilmedi ve iyice anlatılmaya da çalışılmadı. Sanki bunu okumak ibadetmiş gibi onlara okundu onlarda bunu rüzgârın kulağa okuduğu şey kabilinden dinledi ve geçtiler. [s.55]

5.3.7. Bey'in Yeni Anayasaya Göre Biat Tazeletmesi

23 Nisan 1861 yılında Salı günü kanunun sahibi olan Bey (anayasayı ilan ettikten sonra) biatı yenileme gereği duydu. Bunun için Tunus'ta önemli mevkilerde bulunan insanlar, bakanlar, şeri meclis, meclisi Ekber, kanun meclisi, belediye meclisi, diğer devlet adamları, askerlerin ileri gelenleri, dost ülkelerin temsilcileri, Yahudi hahamları ve ileri gelenleri, önde gelen piskoposlar ve Tunus'ta yaşayan yabancıların ileri gelenleri çağrıldılar. Büyük Vezir Ebu Abdullah Muhammed El Aziz toplananlara aşağıda ki metni okudu.

Metinin içeriği şöyledir: Ey temyiz sahibi ve ileri gelen güvenilir insanlarımız. Allah-u Teala bize ve size doğru yolu göstersin ve bizim arzumızda vatanın hayrına olacak işlerde bizi azimli kılsın. Kanunun bölümlerini ve içeriğini okudunuz ve ne istediğini biliyorsunuz.

Bize göre bu kanun kabul ettiğiniz günden beri insanların hakkı olarak benimsendi ve bu doğrultuda attığımız adım olan bu kanunun amacı, insanların malları, canları, ırzları ve dinlerini korumaktır. Bu kanunu bir hak olarak bu şekilde bu yılın cemaziyel evvel ayının on ikisinden itibaren yürürlüğe girmesini emrettim. Bundan dolayı biatı Ahduleman kanunları üzerine tekrar kabul etmeyi uygun gördüm. İleri gelen mevkilerde çalışan insanların ve bu kanunu muhafaza ile yükümlü kişilerin çalışma hükümlerini belirleyen kanunun 10. faslında açık bir şekilde belirtildiği üzere, onlarda bu kanuna uygun davranma üzerine tekrar biat tazeleyecektirler.

Ben memleket haklarını koruyup kollayan Ahduleman ve ondan kaynaklanan kanunlara uyacağına yemin eden ilk kişiyim ve bende söz konusu kanunlara uyacağınıza dair sizin yemininizi duymak istiyorum. Benim hakkımda vefakâr olacağınızı görmek istiyorum[s.56].

ve yarında meclis erbabı benim huzurumda büyük mecliste toplanarak kanundaki istenilenleri yerine getirmek amacıyla beylik sarayında toplanacak ve işe bu şekilde başlayacaktır.

Söz verdiğiniz zaman sözünüzde durunuz. Şunu biliniz ki hepinizin benden gördüğü gibi ben elimden geldiği kadarıyla vatana hizmet ettim. Sizlerin hepiniz benim ve vatanın size olan zannı üzerine olun, onu boşa çıkarmayın. Bunun üzerine Büyük Meclis Başkan Yardımcısı Hayreddin, devlet ve milleti adına nimetin verenin büyüklüğü, değeri ve şükrü adına söze başladı kanunun korunması konusunda onun emrinde olduğunu belirtti. Bunu yaparken kanun önünde herkes ise ayaktaydı ve daha sonra Hayreddin geldi. Ahdüleman'dan kaynaklanan kanunlara uyma ve memleketin haklarının korunması ile ilgili yemini sesli olarak okudu. Orada bulunan herkeste onu tekrar etti. Dinlerinin farklılığına rağmen herkes orada olanı işittiler ve gördüler. Konsoloslar da oradaydılar. Sırasıyla bakanlar ve meclisi şeri üyeleri de tek tek gelip Ahduleman'dan kaynaklanan kanuna uyacaklarına dair yemin ettiler. Sonra herkes sevinç içerisinde dağıldı. Sonra savunma bakanı şehirde bulunan asse askerinin yemin etmesini istedi ve onlarda aynı şekilde silahlarıyla, sancaklarıyla çıkıp yemin ettiler. Sonra diğer kışlalara haber gönderilerek nizami askerlerin de yemin etmesi istendi. Onlarda sancakları önlerinde silahlarıyla çıkıp yemin ettiler. [s.57]

5.4. Anayasal Dönem ve Meydana Gelen Sıkıntılar

5.4.1.Avrupalılarla ve Dışarıdan Gelen Gayri Müslimlerle Eyalet Halkı Arasındaki Sorunlar

Mahkemeler belli meclislere ayrıldı. Bu meclisler artık beyin yerine davalara bakıyordu. Bey ise sadece belli durumlarda ve istisnai hallerde eğer bir sorun çözülemez ise o zaman geliyordu. Mahkeme meclisleri gündeme gelen hukuki meselelere bakmaya başladığında ve hatta yürütmeyle ilgili olan hükümlerde dahi artık Bey mahkemeye gelmez olmuştu. Bu durumda Avrupa'dan Tunus'a gelen bir takım yabancılar bu mahkeme meclislerine davalarını götürmeye başladılar ve özellikle o halkın insanları bir takım isteklerde bulunmaya yani artık daha cüretkâr olmaya başladılar.

Mahkemelerde insaflı davranmak bazı konularda davacıyı davalı konumuna düşürebiliyordu. Bu durum onların pek de hoşuna gitmiyordu. Bundan dolayı kendi davalarını artık mahkemenin yanı sıra birde yabancı işler bakanına da götürmeye başladılar. Ondan bu meseleleri çözmesi için Bey'e müracaat etmesi konusunda da baskı uyguluyorlardı. Bu durum Bey için aslında zordu. Çünkü kendisi eğer meclisin içtihadını bir kenara bırakıp da sırf kendi içtihadıyla hükmederse o zaman daha önce vermiş olduğu söze karşı çıkmış olacaktı. Çünkü kanun gerçekten kalıcı ve ciddi bir şeydi ve bundan dolayı Bey'e dünyanın dört bir tarafından nişanlar geliyordu. Bu durumda bazı konsolosluk yetkilileriyle sözlü olarak konuştu ve dedi ki: "Bey devletin gerektirdiği şartları korumaktadır. Bunlar arasında yine Bey'in halkı üzerindeki yetkisi bakidir." Ancak aradaki bu diyalog uzadı gitti. Bu diyalog güçlü ile zayıf arasında bir diyalogdu. O zamanlarda Bey mahkemede görüşünü belirtiyordu ve doğrudan yabancıların davalarıyla ilgileniyordu ve onlar hakkında verilen hükümler karşısında yabancılar artık rahatsızlıklarını ifade etmeye başladı. Bu alışılagelmişin dışında bir durum idi. Daha önce mahkemenin kararına riayet edilirdi. Çünkü bu zor durumdu. Bazı durumlarda aleyhine hüküm verilen kişi kendini savunacak zaman bulamıyordu. Çünkü aynı zamanda da mahkemenin vermiş olduğu kararların yeterli olduğunu ve daha fazla açıklamaya gerek olmadığı yönünde bir görüş hâkimdi. Bununla ilgili konuya daha önce değinildi. [s.65]

Artık yabancıların davalarına bakmak gerçekten zorlaşmıştı. Bununla beraber hakikaten de davalarda vicdanla hükmetmenin zorunlu olduğu anlaşılıyordu. Çünkü zamanın hâkimi bazen konsolostan suçlunun ülke dışına çıkartılmasını istiyor, yabancının hakkının yerine getirilmesi için konsolostan talepte bulunuyordu. Bu ve bunun gibi aklın ve naklin kabul etmediği bir takım meseleler gündeme gelmişti.

Olayların bu şekilde karmaşık bir yapıya bürünmesi Fransızların Cezayir'i 1830 yılında işgali ile başlamıştır. Artık durum o kadar karmaşık hale gelmişti ki yabancılarla ilgili hüküm verme hakkında bazı durumda o dönemdeki hâkimler haklı dahi olsalar Tunusluları cezalandırıyorlardı ve cevaplarına bakmıyorlardı. Gerekçe olarak ta; madem aranızda sorun yaşayacaktınız neden bir arada iş yaptınız, gayri Müslimlerle beraber oldunuz, şeklinde gerekçeler sunuyorlardı. Ancak bazı durumlarda zaruret,

haram olan halleri bile ortadan kaldırır. Bu durum savcılık gibi çalışacak geçici bir meclisin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Bu meclisin görevi yabancılarla Tunuslular arsındaki davalara bakmaktı. Bu meclis önce davayı dinliyor daha sonra karşının cevabını alıyor ve tüm dinlediklerini bir sayfada özetliyor. Bir rapor tutuyor ve anlaşıldığı kadarıyla kaleme alıyor. Bey bu raporu alıp imzalıyor ve altına kendi mührünü vuruyor. Bu durum bazı durumlarda beyin kanuna muhalefet edip birilerinin hatırına karar vermesinin önünü kesmiş oluyordu. Çünkü bu meclis kanuna karşı çıkmıyor sadece muhalefette sakınca olmayan, edeple ilgili bir takım küçük konularda sorun çıkarmayacak şekilde muhalif olabiliyordu. Bu da Bey için bir sıkıntı teşkil etmiyordu. Bu konu yani diğer meclisin kurulması meselesi diğer mahkemeye bildirildi ve bu konu görüldü ve meclisin tesisi kabul edildi. Bey bundan sonra meclis üyelerine belirleyerek onlara yazılı emirde bulundu. Bu yazı şu şekildedir. Burada görevli olan insanların başta Ahmed Bin Ebi Diyafın ismini zikrettikten sonra; "Biz şu an yabancı işler bakanlığında 7 kişiden oluşan bir süreli meclis kurduk. Bu meclisin görevi dost ülkelerin halklarıyla ilgili davalara bakmaktır. Bu davalarla ilgili onların kendi ülkeleriyle bir mutabakata varılması esası üzerinize düşen görevdir. [s.66]

Bardo da her pazartesi ve salı günü Ahmed Bin Ebi Diyafın başkanlığında burada toplanıp bu davalara bakacaksınız. Müzakerelerden sonra sizin alacağınız karar bize gelecektir Allah yardımcınız olsun." bu yazı 24 Haziran 1861 yılında yazılmıştır.

Ve Tunus Bey'i daha sonra şehirdeki yabancı konsoloslara aynı minvalde yazı gönderdi. Orada "Bildirmek isteriz ki; biz Bardoda yabancıların işleri ile bağlı bir süreli meclis kurduk. Bu meclisin görevi halkımızla dost ülkelerin halkları arasında olabilecek davalara bakmak ve bakanlığa getirilen davaları incelemektir. Bundan kastımız dost ülkelerle bu konuda bir anlaşmaya varmaktır. Yukarda adı geçen şahısları bu meclise üyeler olarak seçtik. Her pazartesi ve salı günü bir araya gelerek sayın sır kâtibimiz bakan Emiril Umara Şeyh Ahmed Bin Ebi Diyafın başkanlığında toplanacaklar. Görevleri söz konusu davalara bakmak ve sonucu bize iletmektir. Ama şehir merkezi dışında ki davalar konusunda biz zaptiye meclislerine bu gibi şikâyetleri kabul etmeleri ve neticelendirmeleri konunda yetki verdik. Eğer bu meselelerde sonuç

alınamazsa konu bakanlığa iletilecek ve dost ülkelerle bir sonuca varmaya çalışılacaktır. Bu yazı 1 Temmuz 1861 yılında kaleme alınmıştır.

Bu meclis 3 Temmuz 1861 pazartesi günü toplandı. Bu toplantıya bakan Ebunnuhbe Mustafa Haznedar da katıldı. Bu katılım devletin konuya verdiği önemi göstermekti ve herkes yerine oturunca Bey'in emri büyük bir edep ve sessizlikle okundu ve dinlendi ve üyeler yabancılara karşı güdülen devlet politikası üzerinde durdular ve misafir oldukları için haklarının korunması gerektiği gibi konulardan bahsettiler. [s.67]

Artık meclis görevine başlamıştı ve normal bir şekilde faaliyetine devam etmekteydi. Fransız konsolosluğunda görevli olan Le Colonel Rousseau konsolosun olmadığı bir günde Bey'in yazmış olduğu bildiriye bir cevap yazdı. 1 Temmuz 1861 tarihli yazınızı büyük bir içtenlikle aldım. Bu yazınızda konusu meclis elinde olan hükmün ve yetkinin süreli meclisle değiştirilmesiyle ilgili olarak zannedersem bu gibi bir girişim zamanın zorunlu meselelerine özellikle de tüccarların isteklerini yerine getirmede yeterli olacaktır. Benim üzerime düşen siz ekselanslarına teşekkürde bulunmam ama bunun yanında size bir hususu ve bazı mülahazaları iletmeden geçemeyeceğim. Yazınızda süreli bir meclisin kurulduğu bunun Bardo da olduğu ve görevinin bizim halkımızla dost ülkelerin halkaları arasında ki meselelere davalara bakmak olduğu beyan edilmiştir ve zahirde anlaşılan sizin bununla sadece müştekinin yabancı olması durumundaki davalara bakılması kastedilmiştir. Çünkü müştekinin Tunuslu olduğu davalar genellikle dava edilenin konsolosları tarafından bakılmaktadır ve zannedersem sizin de anlatmak istediğiniz budur. Bu konuyla ilgili yanlış anlaşılma olmaması için sözümü uzatmıyoru ve benim üzerime düşen bu konuyu size bildirmektir.

Tarih 2 Temmuz 1861. Tunus Bey'i bu konuyla ilgili İngiliz Konsolosuyla bir sözlü diyalogda bulunmuş. O da "Bizim halkımız sizin devletinizin şartlarına göre hüküm verilmesine izin vermiş ve bunu kabul etmiştir." dedi. Fransız Konsolosu yokluğundan geri döndü, kendisiyle bu konuda yazışmalar devam etti. Nihayetinde Bey Fransız Konsolosuna bir mektup yazarak bu mektubun Fransa'ya gönderilmesi konusunda bir talepte bulundu. Başlangıç kısmından sonra bu yazıda şu ifadeler yer almaktadır.

26 Temmuz 1861 tarihli yazınız elimize ulaştı. Bildiğimiz ve anladığımız kadarıyla Fransız İmparatoru, devletinizin nasihatleri neticesi kabul ettiğimiz kanunumuzu hoş gördü ve bu konuda onun yüce konumuna yakışır bir şekilde bizi kutlamanızı sizden talep ettiğini anlamış bulunmaktayız. Bu da onun yüce makamına layık bir davranıştır.[s.68]

Fransa yönetiminin ve krallığının bizim bu davranışımızı beğenmesi bizi mutlu etti ve ekselanslarının adalet ve hürriyet konusunda ki sevgisi, olan ve yapılan işlerin hoş görülmesini zorunlu kılmıştır. Bu konuda amaç Tunus memleketini ve halkını ve yaşayanlarını memnun etmek ve onların faydasına hizmet etmektir. Çünkü şu an zenginleşme ve medenileşme için bu zorunlu bir şeydir ve bunlar olmadan bu istenilenlere ulaşmak mümkün değildir. Kanun devletlerinde de bunu bizzat görebiliriz. Biz bu kanunu Fransız yüce yönetimine temellerini esaslarını ve detaylarını incelemeleri üzere adalet ve tüm halk üzerindeki eşitlik hususunu görmeleri üzere gönderdik. Çünkü onun dayanağı adalet ve emandır ve yazınızdan ekselanslarının bu ülkeye ait olan halkın kendi şartlarının güvencesi altında kalması talebi yer almaktadır. Biz de bundan kastedileni anlamak ve bilmek zorundayız. Eğer bundan istenilen şartların anlamı ve her iki tarafın da hakları ise muhakkak ki şartlar bunun aksi durumlara karşı ve içeriğine karşı olabilecek meselelere karşı bir güvence ifade etmektedir. Yani mesele açıktır. Bizim amacımız sizin şartlarınızın yani açık olan şartların korunması ve himaye edilmesidir. Bunlara saygı göstermek ve doğabilecek her türlü hatadan onu korumaktır. Eğer bundan kasıt kanunun sizin şartlarınıza karşı olduğu ise buna bizim sözümüz aslında bu kanunumuz sizin şartlarınızın içeriğini daha çok güçlendirmekte ve pekiştirmektedir ve hiçbir şekilde aralarında bir ihtilaf söz konusu değildir. Çünkü biz şartların tümüne genel olarak baktığımızda iki devlet arasında şunu özetlediğini görüyoruz. Bu da sizin halkınızdan birisi bir suç işlerse ve bu da Tunuslu birine karşı olursa bu durumda konsolosunuzun huzurunda Bey tarafından bir hüküm verilir. Konsolosunuz da burada vatandaşınızı korur ve bu bağlamda Tunus Bey'inin vermiş olduğu hüküm konsolosun da içerisinde bulunduğu meclis içerisinde verdiği hüküm olarak kabul edilir ve verilen hüküm aleyhinde hüküm olan kişi tarafından olay olmadan önce bilinmemektedir. Bu da o zamanda bir hüküm karşısında şüphenin ortadan kaldırılması için gerekli olan tek yöntemdir. Bu eskiden

beri olan bir şeydi ama şu an kanunda olan şey şüpheyi tamamıyla ortadan kaldırmak ve daha çok güven getirmektedir. Çünkü verilen hüküm davadan önce bilinmekte ve birçok kişi görüşüp karara bağlanmaktadır.

Eğer aleyhinde hüküm olunan bir kişi yine şikâyette bulunursa ve kabul etmezse başka bir meclise intikal eder ve bu da olmazsa dava bir üst meclise geçer ve bundan sonra hüküm ancak bizim imzamızla uygulanır. Tüm bunlar konsolosunda bulunduğu bir mekânda Tunus Bey'inin vermiş olduğu bir hükümdür ki sizin belirlemiş olduğunuz şartlara bağlı olan hükmün daha da pekişmesi anlamına gelmektedir ve bununla aleyhinde hüküm kişi daha çok ikna edilmeye çalışılmaktadır. Bizim amacımız söz konusu şartların insanlıkla bağlantılı olacak şekilde uygulanmasıdır.

Bizim arzumuz birlikte yaşayan halklar arasında sevgi ve hoş görünün yayılmasıdır Çünkü böylece her iki taraf da fayda görecek ve bu da meyvesini daha fazla verecektir.[s.69]

Kanunun ortaya konulmuş amaçlarından bir tanesi de bilinen haklar konusunda yaşayan fertler arasında eşitliği sağlamaktır. Böylece herkes eşit ölçüde haklardan faydalanır ve huzura kavuşur. Böyle bir durumun gerçekleşmesi şüphesiz ki adaletle mümkündür. Öyle bir adalet ki en üst düzeyde olan bir insanı da ilgilendirdiği gibi en alt kademede olanı dahi ilgilendirir. Eğer bir kanun halkın tümüne yayılmaz ise arzu edilen fayda ve menfaat gerçekleşmez.

Mademki eşitlik, yaşayanlar arasında sosyal yaşamda çıkarların ön plana getirilmesiyse, o zaman dünya adaletlerinde bilinen bir şey var ki bu da bir kişin yaşamış olduğu ülke kanunlarına riayet edip uymasıdır. Bu durum onun ve onun ırkından olan insanların aleyhine bir durum değildir ve bunu birçok ülkede de görmemiz mümkündür. Bunun yanı sıra bizim halklarımızla başka ülkelerin arasında olabilecek davalarda karar mahkeme meclislerinde verilir ve biz dost ülkelerin halklarıyla ilgili olan kanun faslında herhangi bir değişiklikte yapmadık ve dedik ki kanunu verdiğimiz gün biz halen daha dost devletlerle ilişki halindeyiz ve onlarla muhatabız. Onların halkları konusunda müzakerelerimiz devam etmektedir ve yine

halkınız hakkında alınacak kararla ilgili ilk yardımın dost devletlerden gelmesi temennimizdir diye belirttik. Yine medenileşme özgürlük ve adalet kriterlerinin iyileştirilmesi konusunda da yardımı yine bu ülkelerden beklemekteyiz.

Özelliklede bizim kanunumuz sizin koymuş olduğunuz şartlarla da çelişmemektedir. Bunun aksine bu şartları daha da güçlü kılmakta ve içeriğini desteklemektedir. Ama kira konusunda değindiğiniz mesele ise cüzi bir meseledir çünkü bilindiği üzere gayrimenkul sahibinin üzerinedir ve biz memleketimiz içerisinde dışardan bir başkasının gayrimenkul mal elde edinmesini istemiyoruz. Çünkü kanunda bununla ilgili şartlar bellidir ve bununla ilgili dost devletlerle görüş ayrılığı içindeyiz ve kanunda belirtilen haklar da bununla ilgilidir. Bizim isteğimiz bu yazımızın sizin yüce devletlerinize iletilmesi ve biz yaşayan halklar arsında eşitliği tesis etmede istekli olduğumuzu iletmenizi arzu ediyoruz ve kabul edilen şartlar sizin halkınızın himayesi, korunması ve onların aleyhinde olabilecek bir sorun varsa onun giderilmesidir ve sizler kanunları eşitlik ve hürriyete dayalı olan o ülkelerin en iyi aracılarısınız biz de o devletlere ki bir çok devletler ve halklar bu konuda onlara bağlı kalmış ve takip etmiştir.7 Şubat 1861

Konsolos bu mektuba cevaben 25 Mart 1861 yılında bir mektup gönderir. Bu mektubun Arapça tercümesi şöyledir. 1861 yılının ocak ayının 26'sında göndermiş olduğunuz mektubunuzu [s.70].

tüm içtenlikle aldım ve yazınızdan anlaşılan sizin Fransız Devletiyle Tunus arasında anlaşmaya varmış olduğu şartlara Fransa Devletinin kendi halkının halen neden şartlara tabi olmasını istediğini anlamadığınızı ortaya çıkarmaktadır. Yani bundan kasıt, onların davalarına konsolosları tarafından bakılmasıdır. Daha önce sizlere başbakanınıza bunun nedeni sözlü olarak açıklanmıştır ve şu an bunları tekrarlıyor ve sizlere yazılı olarak sayın devlet başkanımın da izniyle ve onunda arzulamış olduğu bu talepleri aşağıda belirtmek isterim. Sizler de biliyorsunuz ki Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bir takım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar geleneklerinden tabiatlarından ve dinlerin hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle en büyük farklılık ibadetle ilgili olandır. Bu nedenledir ki daha önceki yüzyıllarda İslam

krallarıyla kendi dinlerini adetleriyle yaşabilmek için anlaşma sağlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle Avrupa devlet yöneticileri İslam devlet yöneticilerinden İslam da var olan adetlerin dışında dinlerini yaşayabilmeleri için kendilerine özgürlük vermesi talebinde bulunmuşlardır ve karşılıklı anlaşma gereği her hangi bir davada gayri Müslimler kendi konsolosluklarına gönderilmesi talebinde bulunmuşlardır. İşte İstiman Sözleşmesi olarak bilinen bu şartlar, Osmanlı Devleti, Tunus yönetimi ve Fas ülkeleriyle yapmış olduğumuz anlaşmayla sabittir. Birkaç yıl önce yüce sultan, halkına bir kanun çıkartarak bu kanun gereği bütün halkın eşit olduğunu belirtmiş ve buna rağmen halen daha bizim ırkımızdan olan insanlar önceki şartlara göre amel etmektedirler. Siz, Allah geçmişlerinize rahmet eylesin, şu an mevcut kanunlarınızın Hıristiyan ülkelerinde ki kanuna benzeme konusunda bir ihtiyaç olduğunu anlamış bulunmaktasınız. Çünkü medenileşmeye olan ihtiyacınız bunu ortaya çıkarmıştır. Bunu yapabilmek için de adalet eşitlik insanlara ırklara ve ırzlara saygı ve rızıklara saygıyı temel alan kanunları benimsemişsiniz ve bundan dolayı da büyük bir övgüye mazhar olmuşsunuz ve bu övgüyü şimdi anlatmam mümkün değildir.

Fransa devleti sizin yanınızda ve sizden önceki devlet başkanının yanında yer alarak bu önemli yola sizi teşvik etmiştir ve ekselansları sizden bu kanunu aldığında çok mutlu olmuş ve yaptığınız bu işten dolayı sizleri kutlamıştır. Sayın ekselansları ve dışişleri bakanı sizin samimi niyetinizden asla şüphe duymamaktadır ve ikisi de yapmış olduğunuz bu kanunların halkınıza hayır getirmesini temenni etmektedirler. Çünkü bu kanunlar aynı zamanda burada yaşayan yabancıların namuslarını ve inançlarını garanti altına almaktadır. [s.71]

Ancak Fransız devleti katında bulunan bu eman, sizin katınızda ve çevrenizdeki bakanların katında mevcut olması, bunun her yerde de mevcut olduğu anlamına da geliyor mu? Özelliklede ülkede daha önce olmayan yeni kanunlarda da olup olmadığı gündeme gelmekte, bunun yanı sıra bu kanunları uygulayacak yeni insanların buna hazır olup olmadığı meselesidir. Zira devlet katında olan bu eman, bu kanunu uygulamakla mükellef olan insanın kalbinde olmayabilir ve belli bir zaman uygulama görülmeden de bu konuda tatminkâr olduğumuzu söylemekte doğru değildir. Çünkü deneyim gerçek insanları ve işleri ortaya koyan tek ölçüdür. Bu nedenle imparatorun

devletinin üzerine düşen, belli bir süre beklemek, deneyim süresini gözlemlemek ve halkının ne denli güvence altında olduğunu bizzat müşahede etmektir. Sanırım bu aşamadan sonra neden bu kanunlara rağmen davaların konsolos tarafından bakılması ısrarı anlaşılmaktadır. Çünkü öncelikle Tunus meclislerinin deneyim ve tavırlarını görmek isterler ve bu durum aynı şekilde Osmanlı Devletiyle de var olan bir haldir. Bunun yanı sıra siz ekselanslarının da ifade ettiği gibi artık meclislerde daha önce size bağlı olan davaların yeni hüküm veren meclislere aktarıldığı sözünüzün ne kadar doğru olduğunu vurgulamak isterim. Çünkü artık bizim ırkımızdan insanlar davacı olduklarında konsolosun da bu davalarda bulunduğu durumlarda meclisin arada bulunması daha uygundur. Ancak ticari dava meclisleri karışık ve hızlı sonuç isteyen meclislerdir. Bir Fransız'ın bir Tunusluya karşı işlemiş olduğu suç veya cinayet konusunda ise yeni kanunda bu konuyla ilgili şartları daha detaylı bir şekilde ve güvence şartlarının daha açık bir dille açıklandığını görmekteyim.

Her halükarda bazı düzenlemeler yavaş yavaş uygulamaya geçebilir ve istenilen zaman da uygulamaya geçilebilir. Öncelikle ülke meclislerinde verilen hükümlerde baz alınan kanunun bizim konsolosluk hükümleriyle örtüşmesi ilk adım olabilir. Bu benim şahsi görüşümdür ve sizin bu tür bir girişim hakkında vereceğiniz beyanı kendi ülkeme iletmekte hazır olduğumu belirtirim. [s.72]

Eğer doğru anlıyorsam sizin son mektubunuzda Tunus Devleti yeni kanunla Tunus halkına verilen ayrıcalıkların ancak yabancıların bu kanunların hükmüne tabi olduğu durumda verileceği ifade edilmiştir ve müsaade ederseniz bu şartın aslında sizden alışa gelmiş olduğumuz cömertlikle uyuşmadığını söylemek isterim. Çünkü bu kanunun ortaya çıkması yine sizin bu özverinizle olmuştur. Sizin gibi bir insanın özelliği hiçbir şart koşmaksızın iyi olanı güzel olanı sunmaktır. Her halükarda bir yabancıya verilen bir hak, ülke halkına bir fayda getiriyorsa bundan vazgeçilmemelidir ve zannedersem sizin arzunuzla, kalbinizle bu tür faydaları dost devletten esirgememenizdir ve dost ülkelerin halkları da şu an sizin düzenlemiş olduğunuz kanunların zaman içerisinde uygulamasını görüp mutmain olunmasını istemektedirler. Bu şart, yazmış olduğunuz mektubu kendi ülkeme göndermememe ve geciktirmeme neden olmuştur ve ümidim sizin bu konuda tekrardan meseleyi gözden geçirmeniz ve yeni düzenleme yapmanızdır.

Şüphesiz ki sizlere güveniyorum ve ümidim yapılan her işin siz ekselanslarının ülkesine fayda getirmesidir ve bu nedenle ben deniz doğruyu söylemeye çalışan biçare insanın görüşlerini kabul ediniz ve biliyorum ki siz bir devletten size yöneltilen nasihatleri uygulamakta gecikmezsiniz. Eskiden beridir başka devletin hikmetli davranışını her zaman kabul etmişinizdir. Özellikle 1830 yılından sonra ve bu yıl size bu devletin gerçekten sizin dost devletiniz olduğunu göstermiştir ve her zaman için Tunus yönetimine ve yöneticilerine düşmanlık beslemek isteyenlere sert bir duruş sergilediğini ve karşı koymaya her zaman hazır olduğunu göstermiştir. Bizim bu konuda göstermiş olduğumuz ağır ve sert politika gösterilmiş ve aynı politikaya devam edilecektir.

Bu aşamadan sonra sayın ekselansları imparatorunun Cezayir'den döndüğü sırada size söylediğinden fazla bir şey söyleyecek değilim. Çünkü sizlere şimdiye kadarki politikaya devam ediniz demiştir. Çünkü sizin üzerinize düşen halkınıza hayırlı olacak konuda içtihatta bulunmanızdır ve size bana güvenin demiştir.

Siz de bu cevabı görüyorsunuz ve ne istendiğini anlıyorsunuzdur ve tek amaç minnettarlık ifadesi, his ve mana ile sizi buraya çekmek ve hiçbir sıkıntı yaşatmamanız ve size karşı gerçek bir ordu kullanmaksızın sizi terkip ve terhib metoduyla ikna etmektir. [s.73]

Tunus Bey'i bu mektuba cevaben şu mektubu yazmıştır: Şubat 1861'de gönderdiğimiz mektuba cevaben gönderdiğiniz 25 Mart 1861 tarihli mektubunuz elime ulaştı. Bu tarihli mektubunuza cevaben ve bize açıklamış olduğunuz her hususu tafsili ile anlamış bulunarak bu önemli konunun karşılıklı görüşülmesi ve aydınlatılmasını gerekli görmekteyiz.

Bunun İslam Devletleri ile beraber uygulanması şartının sebebine gelince; bunun sebebi bilinen ve açık olan bir durumdur. Çünkü nedenlerini zaten sizde belirttiniz ve bu nedenledir ki bu ülkeler kendi halkları için bir garanti niteliğinde istiman muahedesini kabul etmişlerdir. Bu istiman muahedeside kendi aralarında vuku olan her türlü davayla ilgilenmektedir. Çünkü o zamanda hükümler hâkimin içtihadına bağlı olarak veriliyordu ama eğer bir hüküm karşısında hâkimlerin farklı görüşleri olursa bu

durumda sadece adalet temelinde davranmak gerekir. Bu da bu gün uyguladığımız gibi eşitliği gerektirmektedir. Kanunlar herkes için bilinen bir şeydir ama hüküm meclisleri farklı farklıdır ve aleyhinde hüküm olunan kişi ve vekilleri bu mahkemelere zorla getirilemez ve tüm bunlara rağmen bir cezai hükümde ancak bizim incelememiz ve imzamız sonucunda ceza uygulanır.

Soruyorum vermiş olduğumuz bu güvence sizin şartlarınızdaki güvenceden daha güçlü değil midir? Çünkü bunun içerisinde sizin şartlarınızın barındırdığı özellikler ve daha fazlası mevcuttur. Bunu siz kendi mektubunuzda da insaflıca belirttiniz daha önceki durumun adetlerin dışında geleneklere aykırı olduğu hususundaki beyanınıza gelince, bunun nedenleri de yine belliydi. Eğer neden ortadan kalkarsa buna sebep olan müsebbipte zaruretten ortadan kalkar bu durumda eşitliği ortadan kaldıracak makul bir çerçevede bir eşitliği ortadan kaldıracak bir engel söz konusu olamaz. Söz konusu uygulamanın Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletlerle olduğunu ve belirttiğiniz şartların orada yürütüldüğü ile ilgili sözünüze gelince: Biz iddia ediyoruz ki bizim kabul ettiğimiz kanunumuz, bahis edilen bu kanunun, ne şartlarına ne metnine ne de içeriğine aykırıdır. Bunun aksine, mefhum itibariyle o kanunun ruhunu takviye etmekte ve siz de zaten yazınızda bu kanunun onu desteklemekte olduğunu belirtmiştiniz. Kendi halklarımıza temelinde adalet, eşitlik, canlara ve mallara saygı olan kanunlar verdiğimizi söylediniz. Biz bundan ötürü Allah'a hamd ederiz ve sizin bu konudaki övgünüz bizleri de mutlu etmiştir ve sizin gibi adaleti seven insanlar muhakkak ki onu her zaman överler.

Yüce Fransa Devleti'nin bize ve bizden önceki hükümdarlara faydalı öğütlerde bulunduğu konusuyla ilgili sözünüze gelince: Biz bunu biliyoruz ve inkâr etmiyoruz ve her seferinde dile getirip teşekkür ediyoruz. [s.74]

Sayın ekselanslarıyla karşılaşmam ve beni konuşmasıyla kutlaması olayı ile ilgili sözünüze gelince, ne kendisi ne de bakanı bizim samimi niyetimiz konusunda bir şüphe içerisinde değillerdir. Çünkü onlarda bu kanunda bir hayrın ve bir güvencenin temenni edildiğini, bunu halkımıza kazandırma niyetinde olduğumuzu, halkımız dışında ülkemizde bulunan yüce dost ülkelerin halklarını da bunlarla temin etmek istediğimizi

biliyorlar. Bu haber bizi mutlu etti. Ayrıca bakanlarımızın bu siyasetinden ötürü övgünüzde bizi mutlu etmiştir.

Dediniz ki bizde ve bizim dairemiz de eman altında olan insanlarla ve onu uygulamak istediğimiz insanlar ve kanunu uygulamakla mükellef olan insanlar katında aynı derecede değil. İlk bakışta da bu anlaşılmaktadır ve bu emanın nedenli uygulanabileceğini görmek için bir deneme süresine ihtiyaç olduğunu belirttiniz. Bizde diyoruz ki; bu kanunu uygulamak için seçilen insanların tek görevleri ve tek seçenekleri kanunda var olan hükmü uygulamaktır ve ceza-cinayet meselelerine gelince eman sizin elinizde olan kişilerin elindedir. Bunu bu şekilde de belirttiniz ve emanın kalp ile ilgili olan durumu için söyleyecek bir sözümüz yoktur. Ancak şunu söylemeliyiz ki; sizin halkınız ve sizin tebaanız halen daha kendi sahip oldukları şartlarını muhafaza etmektedirler ve kanunumuzun da bu şartlara muhalif olmadığını kendiniz ifade ettiniz ve bir insafta bulundunuz. Peki, üç meclisten sonra ve bu meclislerinde farklı farklı görüşlerinden sonra bunun uygulamadaki etkisi ve davayı etkisinden sonra ve her birisinden sonra bizim imzamızın ve hafifletme şartımızın olmasından sonra sizin eman ile ilgili sıkıntınız ne olabilir? Size şunu temin ederim ki bu zamanda bu yüz yıldan sonra artık sadece kanunda ne olursa o uygulanacaktır.

Dediniz ki tüm bu nedenlerden ötürü imparator hazretlerinin devleti kendi halkı ile ilgili hükümleri konsolosluğunun elinde bulundurmak istemektedir. Sizden isteğimiz bu konuyu aydınlatmanızdır. Zira eğer bundan kasıt kendi aralarında vukuu bulan bir davaya bakmaksa. Bizim bu konuda söyleyecek bir şeyimiz yok ve bunun çok bir mahzuru da yoktur. Bunun aksine ihtiyacınız olduğu durumlarda size yardım etmeye dahi hazırız. Ancak bundan kasıt kendi halklarıyla diğerleri arasında yani Tunus halkı arasında vukuu bulacak davalarsa bu konuda konuşmak gerekiyor. Çünkü bu mesele konsolosun öndeki şartları içerisinde yer almamaktadır. Çünkü bu durum da hüküm konsolosun da hazır bulunduğu bir mecliste beyin kararı ile belirlenir. Bu şartlarda da herhangi bir ihtilafın vaki olduğunu bilmiyorum ve dediniz ki; meclisler bizim temsilcilerimizdir. Bunda isabet buyurdunuz ancak imza yetkisi ve suçu hafifletme halen daha bizim elimizde olan bir durumdur ve halen daha şartları mevcut gücü ile kendi ırkınızdan olan insanların olabilecek olumsuzluklara karşı koruduğunu söylüyorsunuz.

Bizimde arzumuz bunu durdurmak değil gerçekte budur. Ama benim şahsi görüşüm hakkındaki kabulsüzlüğe gelince; bu işlemlerin tek tek, yavaş yavaş uygulanması ve gerçek niyetimizin ortaya çıkması zaman alacağından konsolosun meclisinde kendi halkınız ile ilgili alınacak hükümler meclislerde alınan kanun hükümleriyle eşit olsun.

Sözünüze cevaben diyoruz ki eğer vereceğiniz karar sadece kendi tebaanız arasında vukuu bulacak davaları ilgilendiriyorsa bu durumda bizim diyeceğimiz bir şey yok ve müdahalemiz söz konusu olmaz. Bunu da az önce de belirttik. Çünkü sizler bu durumun en iyi bilenlerdensiniz ama bundan kastınız, sizin halkınızla diğer yaşayanlar arasında bir sorun olduğu durumlarda sanırım konsolosluk meclisinin bu duruma müdahalesi doğru değildir. Zira bu bizim ülkemizde kabul edilemeyeceği gibi bildiğim kadarıyla başka hiç ülke de bunu kabul etmez. [s.75]

Dost ülkelerin halklarına sunmayı düşündüğümüz bir takım haklarla ilgili olarak bizim bu hakları verebilmemiz için bu insanlarında kendi ülkemiz hükümlerine kanunlarına tabii olması şartını koymamız ve bu konuda bir açıklığın olmadığı ve bundan dolayı da yazdığımız mektubu devletinizin başkanına göndermediğiniz ve bizden bir açıklama istemenizle ilgili hususa gelince. Cevabımız: Bu şart bizim ortaya koyduğumuz bir şart değil. Bu kanunumuzun dayanak olarak kullandığı Ahdülemandaki 7'nci, 10'ncu ve 11'nci kaidelerden açıkça anlaşılmaktadır ve bundan da anlaşılan kişiyi ilgilendiren kişisel haklardır ve geneli ilgilendiren hükmi haklar değildir. Çünkü hükmi haklar da, çıkarlar ve faydalar gözetilir ve bir takım şartlar öne sürülür.

Dost ülkelerimizin halklarına verilen bu haklar hakkı veren kişinin memleketin çıkarları ve burada yaşayanlarla haklarının çıkarları göz önünde bulundurularak verilmiştir. Hakkın doğası veya zatı ihtiva edilmemiştir. Soruyorum; bir ülkenin yaşayanları arasında hiçbir istisna olmaksızın her türlü menfaatten faydalanma konusunda bir eşitlik varken, bu eşitlik hükümleri ortadan kaldırılabilir mi? İnsan toplumunun her zaman için bir vicdanı olmalıdır. Çünkü insanın tabiatında aykırılıkta vardır.

Ülke ahalisinden birisi ülke ahalisinden olmayan birine karşı düşmanca bir tavır sergilerse, bunun hükmü ister hoşlarına gitsin ister gitmesin o ülkenin meclisinde

verilir. Peki, nasıl olurda bir yabancı, bu ülkenin halkına bir düşmanlık yaparda ardından o halk için hazırlanmış olan meclislerde davası görülmez? Oysaki her ikisi de yaşama kardeşliği ve vatanın diğer menfaatlerinden yararlanma konusunda ortak haklara sahiptirler ve eşittirler. Sizce akıl bunu kabul edebilir mi? Sizce bu insanlar arasında ülfeti ve yakınlaşmayı gaye edinen medenileşmenin tabiatına uygun mudur? Irkların farklılığı ne kadar önemlidir? Sonra örneğin; bir Tunuslu ya da bir başkası kendi ülkesinden çıkıp da bir başka ülkeye gittiği zaman o ülkenin kanunları ona uygulanmıyor mu? Acaba kendisi ya da devletinin bir temsilcisi buna karşı çıkabilir mi?

Dost ülkelerin halklarına karşı haklarının elde edeceği her türlü faydanın ve görecekleri yararların bu ülkeye her halükarda fayda getireceği ve onun menfaatine olacağı ile ilgili sözünüze gelince diyoruz ki: Aynı oranda eksiklik ya da aynı oranda zarar, o ülkenin kendi halkına verilmektedir. Çünkü faydalar konusunda da eşit katılım vardır ve bu diyalogumuz bu konu hakkında bir anlaşmaya varmamızı gerektirmektedir zannımca. Bu konuyu noktalayacağımızı zannetmiyorum. Bize öğüt verme ve ülkemizin çıkarına olacak işlerde bize yol gösterme konusundaki iradeniz hakkında ise bir şüphem olmadığını ve size teşekkür hislerimi belirtmek isterim. Tabi ki bunda şüphem yok. Çünkü söz sözü söyleyene göre değerlendirilir. Ben şahsen Cezayir'de, ekselans, imparatora veda ederken aklıma fikrime ve devlet erkânıma işleyen bu güzel sözleri ondan duymuştum. Buna istinaden ve doğal adaletine binaen sizden bu mektubumu sayın ekselanslarına iletmenizi isterim ve bunu ileteceğiniz konusunda da size güven duydum. Gerçek şu ki; o yüce devlet adaleti, eşitliği ve medenileşme sevgisini tabiatında barındıran bir devlettir. [s.76]

Adaleti uygulamadaki hassasiyeti konusunda herkes şahittir. Bu öyle bir devlet değildir ki bize öğütte bulunsun ardında bu öğüdün yerine getirilmesi konusun da bize yardımcı olmasın ve sizden ricamız lütfen mektubumuzu daha önce belirttiğimiz gibi acilen gönderiniz.

Ticaret mahkemeleri mevzusuna gelince; biz bununla ilgili çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Ancak bunun meydana gelebilmesi belirli bir zaman istiyor ve inşallah biz yakında bu meseleyi halledeceğiz. Ümidimiz sizin yüce devletinizden hayır ve adalet

ve bunların gerekçeleri konusunda bize göstereceğiniz yardımdır. Allaha emanet olunuz. Bu yazı 18 Haziran 1861 salı günü yazılmıştır.

Bu mektuba bir daha cevap gelmedi ve süreli mecliste her zamanki gibi eski sıkıntılarını yaşamaya başladı. Bu sorun güçlü ile zayıf arasındaki sorunun ta kendisidir ve yine olaylar eskiden olduğu gibi cereyan etmeye başladı. Bu mektubun Fransa Devletine ulaşıldığı konusunda bir şüphe hâsıl oldu. Biz güçlü ve büyük devletlerin, zayıf insanların zulüm görmesine razı geleceklerine inanmıyor ve bunlara karşı siyasi ve mülki denetimle ilgili bir maslahatları olduğunu zannediyoruz. Aslında gerçek gözler kapatılmadan ve imkânsızlar konusunda bir aldatmacaya düşmeden gizlenemez. Serap gören kimse serabı güzel bir içecek suymuş gibi görür. Allah-u Teala her türlü gaybı bilir ve biz de ona göre adım adım ilerleriz. [s.77]

5.4.2. Tunus'ta Görev Yapan Konsolosların Kendi Milletleri İle Olan İlişkileri

İtalya Konsolosu Eugenio Fasciotti akıllı birisiydi. Politikayı çok iyi biliyor ve insaflı davranıyordu. Bu nedenle kendi ırkından olan insanlardan çok çekmişti. Öyle ki bu durum karşısında istifaya mecbur kalmış, devleti kendisini konsolosluk görevinden alarak bir başka göreve vermiştir. Onun yerine Tunus'a bir başkasını gönderdi. Adı Carlo Francesco Gambarotta idi. Kendisi burada Tunus'a getirilmiş birçok İtalyan'la karşılaştı. Bunlar ya İtalya'dan kaçmıştı ya da sürgüne gönderilmiş basit halk tabakasından insanlardı ve düşmanca davranma konusunda çok cüretkârdılar. Bundan dolayı onlardan tam bir zarar gelir korkusu ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bu nedenle Fransız Konsolosun savunduğu şeyi savunmaya başladı.

Eğer bir Tunuslu bir İtalyan'a karşı davacıysa ve ondan bir şey istiyorsa, bir hak talep ediyorsa bu durumda davaya konsolosluk meclisinde bakılırdı. Ama bunun aksine bir İtalyan bir Tunusludan bir hak talep ettiğinde süreli mecliste bakılırdı davasına. Ancak bu isteğini birtakım hayal ürünleri gerekçelerle Fransa Konsolosluğu yaptığı gibi İtalyan Konsolosluğu bu türlü gerekçelerle engel olmaya çalışmamıştı. Bu durum Tunus Bey'i bir mektup yazıncaya dek bu şekilde devam etti. Bu mektupta şöyle denilmektedir:[s.77]

5.4.3. Tunus Beyinin İtalyan Konsolosuna Gönderdiği Mektup

Mektubumuza cevaben 24 Ekim 1863 tarihinde gönderdiğiniz mektup elimize ulaştı. Mektubumuzun konusu [s.77]

devletinizin bazı tebaasından Tunusların kendilerinden hak idea ettikleri kişilerin süreli meclise gelerek hangi talepte bulundukları konusunda ikrarda bulunmaları ve konunun bize intikalidir. Bu mektupta zikrettiğimiz hususlar bu davadan önceki mektupta belirttiklerimizin aynısıdır. Bizde sizlere, bakanımızın sizden öncekilere yazmış olduğu yazıları sizlere hatırlatacak bir yazıyı hatırlatmak isteriz. Bu yazı 20 Aralık 1862 yılında kaleme alınmıştır. Bu da sizin işaret buyurduğunuz mektuba cevaben yazılmış bir mektuptur. Biz halen dahi bakanımızın sözünü tekid ve teyid ediyor ve diyoruz ki: İki devlet arasındaki varılan anlaşma şartları gereği her hangi bir ayrımcılık gözetmeksizin her iki tarafın arasında vuku bulan anlaşmazlıkları düzeltmek üzere İtalyan tebaasının süreli meclise gitmesinde bir sıkıntı yoktur. Biz bu hususun sizin belirtmiş olduğunuz haklar ve ayrıcalıklara bir eksiklik getirdiği noktasındaki görüşünüze katılmıyoruz bu bağlamda sizden ricamız bu şarların gerekçelerini bize belirtmenizdir.

Bize göre sözleşmeler açıktır. Bizim halkımızla sizin halkınız arasında olabilecek ihtilaflarda ve davalarda bu gibi davalara ve ihtilaflara nasıl bakılacağı konusu bu sözleşmelerde açıktır. Bana göre bir memleketin kanunlarında ön görülen şartlara ve hükümlere göre buda sözleşmelerde apaçık ortadadır. Resmi olarak davalara bakılır, daha önce vuku bulan olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Zamanın politikası yaşayan halkların haklarını koruma konusunda güvence vermemizi gerektiren bir kanunu sunmamızı içerdiğine göre bizim üzerimize zorunlu olarak düşen şey, bu meclisleri yetkilendirip halklar arasındaki ihtilaflara bakmasını talep etmektir. Ancak ne var ki ülkemizdeki dost ülkelerin temsilcileri, ülkelerinin vatandaşlarını bizim meclislerimize vermek istememektedirler ve bu konuda ülkelerimizle kendi ülkeler arasında bir anlaşmaya varma girişiminde bulunmamışlardır. Bu nedenledir ki biz bu davalara bakması için süreli meclisi ihdas ettik. Bu meclis davaların gerekçelerini inceleyecek davanın uygulamasına bakacak ve bu konuda görüş bildirecektir. Daha sonra bu görüşün ve bu davanın detayları yazılı olarak bize ulaşır. Bizde kendi

görüşümüzü belirtiriz. Dolayısıyla bu durumda halkımın bazısının anayasa ile elde etmiş oldukları hakların bir kısmından mahrum etme gibi bir hakkım yoktur. Dolayısıyla davalarında hassas davranmak zorundayız ve hiçbir şekilde despotça karar alamayız. Çünkü adalet eşitliği gerektirir ve bu eşitlik tüm hakları ve tüm halkları kapsar. Durum böyleyken daha çok dikkat etmek ve daha emin olmak gerekiyor. Olaylarda siyaset ve bazı farklı ırkların bir arada bulunması ve yabancılara karşı tavırdan ötürü o insanların bir takım siyasi haklarını ellerinden alıp adalet ve insafın gerektiği şekilde davalarında emin olmama ve umursamama gibi bir hak tanınamaz. Davalara bakma ve davaları sonuçlandırma sürecindeki bahsettiğiniz uzama konusuna gelince. Bunun sebebi sizin devletinizin tebaasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bazı durumlarda davanın kabulünü gerektirmeyecek deliller sunmada ve bazı durumlarda da tek başına davayı ispat etmeye yeterli olmayan bir takım delillerle davanın sonuçlanmasını istemekteler. Bazen de meclise gelmezler ve bu konuda direnirler gelip de cevap haklarını kullanmazlar ve karşı taraf kendi delillerini sunduktan sonra sizden uzun süre cevap bekler.[s.78]

Bilinen bir şey daha vardır, o da; davalara bakmak için görevlendirilen kişinin görevini hakkı ile yerine getirip insaflıca davranabilmesi için hem davacının hem de davalının üzerine düşen görevlerini yerine getirmeleri gerekiyor ki dava sonuçlansın ve karara bağlansın. Bilinen şu ki; davalara bakmakla görevlendirilen kişi eğer davacı ve davalı hükmün gereğini yerine getirmezlerse, bu yetkili kişi kendi üzerine düşen görevi tamamlayamaz ve layıkıyla bitiremez.

Sizin bakanımıza teklif ettiğiniz gibi, Tunusluların konsolosluğumuza başvurması durumunda davalarını hızlıca sonuçlandırırız hususuna gelince. Tunusluların konsolosluğa hak talebi için başvurmaları bizim katımızda hiçbir şekilde kabul edilemez. Çünkü bu talep devletlerarasında haklarla ve kanunlara apaçık aykırı bir tutumdur. Sizde biliyorsunuz ki; devlet başkanının haklarından bir tanesi de halkının arasında vukuu bulacak davalara kendisinin bizzat bakması ve bunları çözüme kavuşturmasıdır. Bu davalara bakarken de yine ülkesinin kanunları ışığında hareket eder. Kendisi olmasa dahi devleti ve memleketi adına yetkili kıldığı bir temsilcisi kanalıyla bu davalara vaziyet ettirir.

Bu devlet başkanlarının haklarına karşı taşıdıkları yükümlülüklerin ilkidir ve tasdik edilen bu hak hiçbir şekilde değişemez. Çünkü bu devlet başkanı ile halkı ile önemli bir bağdır.

Bazı Tunusluların, konsolosluklara giderek burada davalarını barışçıl yollarla sonlandırdıkları konusundaki söylemlerinize gelince; bu durum söz konusu haklara ters düşmemektedir. Genel resmi hukukların, kanunların en önde geleni devlet başkanı ve halkının hakkıdır ve bu durum bunun hakkında bir değişikliğe sebep olmamıştır. İki devlet arasındaki yapılan anlaşma şartlarında halkımızın istedikleri takdirde konsolosluğa gidebilme hakları söz konusu değildir. Farz edelim ki böyle bir izin verildi. Peki, davaları hangi kanuna göre çözümlenecek. Eğer davaya bizim ülkemizin kanunları ışığında bakacaklarsa, konsolosluklar bizim temsilcilerimiz değiller. Eğer bizim kanunumuza dışındaki bir kanuna müracaat edeceklerse de, nasıl olur da bir devlet kendi ülkesinde kendi halkını başka ülkenin kanunlarına göre ve kendi ülkesi ne ait olmayan hâkimlere gidip yargılanmasına izin verebilir ve o ülkenin kanunlarına göre muhakeme edilmesine göz yumabilir. Bu durum gerçektende akla aykırıdır.

Biraz öncede belirttiğimiz gibi, devlet başkanı ile halkı arasındaki ilişkide akla aykırı bir durum söz konusudur ve durum bu şekilde olunca hakkında hüküm verilene apaçık bir zarar vermektedir. Çünkü bir kişi yabancı halklardan bazılarıyla bir arada bulunur ve onlarla davalık olursa, hiç bilmediği farklı kanunun hükümlerine tabi olabilir. Oysaki bu durum, bir arada bulunma sözleşmesinin içerisinde muteber kabul edilemez. Aynı şeyi de bu halktan birisinin bir başka ülkede yabancılarla beraber olduğunu düşünürsek, bakalım acaba aynı şey orda da geçerli olacak mıdır ve bir davada iki ayrı hüküm verilirse bu durumda bu davanın insaflıca çözülebileceğini nasıl söyleyebiliriz. Davacı davalı da olabilir ve bunun gibi birçok sorun arka arkaya gelebilir. Ama bunun aksine eğer hüküm sadece bir kanundan çıkarsa, bu durumda ne olur. Herkes bu kanunu bilir ve ona göre hareket eder. Eğer yabancı ülke halkları bir başka ülkede yaşamak istiyorsa ve bunda da kendilerine bir takım ticari faydalar olduğuna istiyorlarsa, o zaman üzerlerine düşen görev, o ülkenin kanunlarına saygı göstermek ve ona itibar etmektir ve diğer halklarla iç içe bulunduklarında da bunu bilmeleri

gerekiyor. Bu da bütün ülkelerin halkları tarafından da bilinen ve kabul edilen bir şeydir[s.79]

ve böyle bir davadaki anlaşmanın her iki tarafa faydası olduğu kesindir. Biz elimizden geldiği kadarıyla bu konuyu sizlere anlatmaya çalışacağız. Eğer aklınızdaki şüpheleri veya kaygılarınızı giderebildiysek ne mutlu bize biz maksadımıza ulaşmışız demektir. Ama halen daha kafanızda bir takım sorular varsa o zaman bu yazımıza cevap vermenizi siz yüce devletinizden istirham ediyorum. Allaha emanet olun. Bu yazı 1863 Kasım-Aralık arasında yazılmıştır.

Buna bir cevap gelmemiştir ama yinede bu mektubun şu an devlet başkanı güvenlik ve eman sultanı diye adlandırılan İtalyan Devlet Başkanına ulaşıp ulaşmadığı kesin değildir ve böyle bir lakabı da bildiğimiz kadarıyla hiçbir İtalyan Devlet Başkanı alamamıştır.

80 Bu küçük eyaletin hali kendi içerisinde yaşayan yabancı ülke vatandaşları ve onlarla bağlantıları olanlarla hissen ve manen yaşadığı olaylar üzerine müstakil bir kitap yazılacak kadar dikkat çekici ve ilginçtir. Bu eyaletin kendi içerisinde yaşayan ecnebilerle aralarında cereyan eden hadiselerden, dünyada insafla yaşamak isteyen, adalete sevgi besleyen ve aklın ışığına tabi olmak isteyenlere, büyük dersler vardır. Çünkü bu ışık Allah'ın yeryüzündeki terazisidir. Çünkü bu olayların bir benzeri daha önceden ne vuku bulmuş ne de işitilmiştir.

Bunun başlangıcı 1830 yılında Cezayir'in Fransızlar tarafından alınmasından bu tarihe kadar yani 1866 yılına kadar çok farklı olaylar cereyan etmiştir. Ancak bu olayların gelişim ve değişimi zamanın konjonktürüne, emirlerinin ve konsoloslarının tavır vaziyet ve davranışlarına göre farklılıklar arz etmekteydi. Bu yüzyılın başında yani Muhammed Hammude Paşa El –Hüseyni Bey zamanında kanunlar makul bir şekilde düzenlenmiş, herhangi bir şekilde bunlara ne muhalefet edilmiş ne de bir itiraz vukuu bulmuştu. Zaten cari olan dünyanın işi bu şekildedir. Yani sözün özü: Bir ülke de yaşayan kişi o ülkenin kanunlarına, hükümlerine ve adetlerine uymak zorundadır. Eğer bu hoşuna gitmiyorsa, bir başka ülkeye gidebilir.

O zamanlar da Tunus'a gelen yabancıların çoğu burjuva takımından, üst tabakadan ve kendini iyi ifade edebilen kesimden insanlardı. Bazı durumlarda başlarına gelen olayları anlatırken aşırıya kaçıyorlar, abartıyorlar ve amaçlarının dışına çıkarak kendilerini müdafaada mübalağa ediyorlardı. Tunus'ta bulunan yabancıların ileri gelenlerini Fransız tüccarları oluşturuyordu. Bununla beraber bu ecnebiler arasında başkaları da bulunuyordu. Bunların içerisin de ticaret ehli diğerlerinden daha fazlaydı. Bu durum Tunuslularla ecnebiler arasında bazen sıkıntılar yaşanmasına sebep oluyordu.

Tunus Beyi Hammude Paşa bu olayların artması üzerine artık onların meseleleriyle bizzat ilgilenmeye başladı. Hatta onların canları ve mallarının korunması konusunda biraz aşırıya kaçmıştı. Fransız'ların Mısır'ı işgal ettikleri savaştan dolayı [s.80]

aradaki barış durumu iptal edilmişti. (Kasım 1790'den Ocak 1800'e kadar) Bu yüzden Tunus Fransızlara karşı gösterdiği ilgisi ve tavrından dolayı da yüce Osmanlı Devleti'nden büyük bir ikaz almıştı. Bununla ilgili konuyu 1. ciltte ele almıştık. Yabancılardan sadece elinde bir sermayesi bulunanlar ya da durumu bilinmeyenler Tunus'a kabul ediliyor. Ama sürgüne gönderilmiş, kaçak ya da bir suçtan dolayı aranan birilerinin ülkede ikametine izin verilmiyordu.[s.81]

5.4.4. Yabancılar Sorununun Tarihine Bir Bakış

Fransızlar Cezayir'i işgal ettikleri zaman her şey değişti ve olaylar olağan halin dışındaki şu anki konumunu aldı. Bu anki durumu ne akılla ne de nakille kabul etmek mümkün değildir. Bunun birçok nedeni vardır. Bunların en büyüğü ise; İslam memleketlerindeki emirlerin kendilerine mutlak karar ve hüküm yetkisi tanımalarıydı.

Özellikle de bizim mağrip Arap bölgesinde bu gelişme öyle bir şekilde yaşandı ki; bu durum daha önce hiç alışılagelmiş bir şey değildi. O derece ki, bu devlet başkanlarının çoğu adam öldürmenin hurmet içermediği yani bir yasak olmadığı şeklinde tavır sergiliyorlar. Öyle ki insan hayatını sonlandırmak sıradan bir durum halini almış hatta hayvanlardan herhangi birini öldürmekten dahi daha basit bir olay kabul edilir

olmuştu. Bu durum karşısında yabancı ülkelerin konsoloslukları kendi halklarını koruma zorunluluğu hissettiler ve sınırlar iyice aşılıp yama delikten küçük kalınca istedikleri gibi ülke halkı üzerinde hâkim olma taleplerinde bulunmaya başladılar. Ama buna karşın ülkenin kurallarına uymayı da reddediyorlardı. Buna rağmen konsoloslar, "ne olur ne olmaz, Tunus'ta yaşayan vatandaşlarımız bizi ülkemize şikâyette bulunur, bundan dolayı menfaatimize halel getirirler" korkusuyla bu gibi bir durum olduğunda hemen ülkelerine şikâyet ediyorlardı. Bundan dolayı bu konsoloslar bazen kendi halkından yanlış iş yapanları dahi şikâyet ederler korkusuyla savunuyor ve yaptıkları işi benimseyerek[s.84]

bir takım hayali, aslı esası olmayan gerekçeler sunuyorlardı. Bu gerekçelerin içerisinde de bir tür korkutma ve tehdit bulunuyordu ve bunu yaparken devletinin bir zulüm aracı olması onları hiç ilgilendirmiyordu. Bu ve bunun gibi Emirlerin tahammül etmesi mümkün olmayan farklı olaylar cereyan ediyordu. O derece ki bunlar içerisinde bazı vicdan sahibi konsoloslar ülkelerine dönmeyi yeğliyorlardı.

Bunlardan bir tanesi de yaşlı Fransız Konsolosu Şchwebel'di. O istifasını talep ederek ülkesine dönmeyi istemişti. Çünkü ticarette ki akla ve mantığa aykırı aşırılığı görünce böyle bir karar almak zorunda kalmıştı. Çünkü artık ticaret, ticaret olmaktan çıkmış hırsızlığa daha yakın bir hal almıştı. Bu gibi davranışlar özellikle vatan kardeşlerimiz olan Yahudilerde daha yaygındı ve bu Yahudiler, diğer ülke vatandaşlarının arkasına saklanıyor ve bazen direk olarak onlardan olduğu havasını vermeye çalışıyorlar ya da farklı lakaplar kullanarak o şekilde kendilerini tanıtıyorlardı. Bazı durumlarda onların adıyla kendi istediklerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Böylece hem kendilerine hem de onlara yani her iki tarafa da menfaat temin etmiş oluyorlardı. Kanun çıkmadan önce belki bu konuda mazur görülebilirlerdi. Ancak bir insan eğer canı ve malı konusunda bir güvence elde edemezse bu durumda hem kanunen hem de aklen bir başkasının arkasına gizlenebilir ve ondan yardım isteyebilirdi. Bu durum aynı şekilde işletme sahiplerinin durumlarında da gözüküyordu. Bu durumların yanı sıra buna benzeyen ve kazançta herhangi bir kural tanımayan diğerleri içinde aynı şey geçerliydi.

Örneğin: Çok farklı yöntemlerle, reşit olmayan bir insanı borçlandırıyorlar, daha sonra onun hapse atılmasını talep ediyorlar ve bu durum karşısında velileri yani onun babaları ve akrabaları bu borcu ödemek zorunda kalıyorlardı. Bu mürüvvet sahibi insanlar tarafından kabulü mümkün olmayan bir durumdur. Bunlar bunu sadece kar amacıyla yapmıyor, bu soygunlarla sermaye tedarikine çalışıyorlardı. Şüphesiz ki bu durum eşkıyalığa benzeyen bir çeşit taarruzdu. Bunun da Fransız kanunları içerisinde benim bizzat gözümle müşahede ettiğim özel bir cezası vardı.[s.85]

Avrupa halkının hakka meyli ve insaflı ve vicdanlı tavrı kendi aralarında bilinir ve meşhurdur. Denilebilir ki; bu sadece kendi ülkelerinde geçerlidir ama kendi ülkelerinin dışına çıkınca bu özelliklerini beklide çokça içtikleri içkinin yâda kullandıkları benzeri şeylerin tesiri ile unutuyorlardı. Özellikle de o insanların ve simsarlarının, ülkenin Yahudileriyle iç içe yaşamasından kaynaklanan bir takım ticari ahlaklarında değişiklikler olabilir.

Ancak şunu söylemek isterim: Avrupa'daki birçok asiller ve orada doğanlardan birçok kişilerden Tunus'a gelenler bu gibi bir şeyi asla kabul etmezler ve bunu kötü görerek bu tür tavırları bir başkasından sadır olmasından utanç duyarlar ve bu hoşnutsuzlukta en çok öne çıkanlar İngilizler ve tebaasıdır. Bu süreli mecliste İngiliz Konsolosu Richard Wood Esquire'ın nasıl vicdanıyla hareket ettiğini gördük. Zira kendisi, kendi devleti içerisindeki haklı olan kişiyi savunmuş ve onlardan da haksızlık edene karşı durmuş ve kendi devletinin bir nişanesi olan kendi konumunu her zaman için layıkıyla korumaya çalışmış, töhmet altında kalmaktan da uzak durmuştur Çünkü kim kendini korursa, kendi halkını da korumuş sayılır.[s.86]

Bu konsoloslardan bazıları isteklerini yerine getirtebilmek için önce sahtekârlık yoluna suluk ederek kendi şahıslarının ve devletlerinin vakarına yakışmayacak bir şekilde pohpohlama ve yaltaklanma ile işlerini halle çalışıyorlardı. Eğer bu netice vermezse yumuşak huylarından istifade ederek önce onları ajite edip bir olay çıkarttırıyor, sonrada bunun bir şekilde kapatılması adına isteklerini elde ediyorlardı. Sonra bu çeşit yabancılar verilmiş kararları daima kendilerinin menfaatine olacak şekilde yorumluyorlar, bu karar verilirken göz önünde bulundurulan incelik ve farkları hiç

nazara almak istemiyor, konsoloslarına ne olursa olsun benim için diren şeklinde baskı uyguluyorlardı. Konsoloslarda sadece onların menfaatini temine gayret gösteriyorlardı

Beyler bazen bunların istemedikleri şekilde hüküm verince "O zaman farklıydı bu zaman farklı, zaten sizin güçlü ile zayıfı, amirle memuru aynı seviyede muhakeme edecek kanunuz mu var? Beyiniz keyfine göre hüküm veriyor." demekten başka cevap bulamıyorlardı.

Kanun kabul edildiği zaman bunlar şaşkınlığa kapılıp duraksadılar ve bazı konsoloslar yukarıda belirtilen hususu hoş bir sözle, yumuşak bir dille ifade edip açıkça haksızlığı ortaya koydular. Batıl bir tur atar ama sonra ortadan kaybolur. Çünkü zulüm durumunun bu şekilde devam etmesi imkansızdır.

Hâsılı olan şey şudur ki; onlar, yabancılar, o ülke halkı tarafından onların kanunlarına göre kendi meselelerinde hüküm vermesi davayı inceleme, dinleme cevap hakkı verme ve davalıya bu şekilde davranma onların hiç hoşuna gitmiyordu ve tüm bunları hükümde oyalama, zaman geçirme ve uzatma olarak[s.87]

kabul ediyorlardı. Çünkü bu kendi çıkarlarına hizmet etmiyordu. Onlar için en iyi şey, şartlarının emniyetinden sonuna kadar istifade etmek, ülkelerinin gölgesi altında kalıp işlerini halletmekti. Ey akıl sahipleri, ey basiret sahipleri lütfen ibret alınız.

Acaba bir ecnebi, Avrupa'daki kralların adaleti içerisinde hakikatten uzaklaşmayı görebilir mi? Akla ve her türlü kanuna aykırı olan batıla yardımı görebilir misiniz[s.88]

5.5. Ahdüleman Fermanı'nın Tunus'ta Tatbiki ve Halkın Tepkisi

Meclisler artık görevlerini normal bir şekilde istikrarlı olarak yürütmeye başlayıp, adalet vuku bulduğunda, insafın ışığı ve şuranın bereketi açığa çıktığında, güvenlik gelip ve korkular uzaklaştığında yeniden bu insanlık modeli, bu coğrafyada [s.88]

insan türüne hak ettiği özgürlük ve saygınlığını elde etmesini sağladı. Daha önce ise kılıç zoruyla tüm bunlar yasaklanmıştı. Öyle ki bir takım kendini bilmezler yeni düzenlemenin ülkenin alışılagelmiş adetlerine aykırı olduğunu iddia ediyorlardı. Öncelikle buğdayın fiyatının arttığı konusunda spekülasyonlar meydana getiriyorlar şehirden birçok hububat dışarı çıkıyor diye bir yaygara koparıyorlardı. Bu durum Bey'e ulaştığında devlet hububatın bölgenin temel gıdası olarak satılmasına karar verdi. Böylelikle hububatın fiyatı eski haline geri döndü.

Daha sonra o alçak herifleri, sübyan ilkokulunda öğretmen El-Hacı Tahir Reyyahi adındaki bir adam Zeytuniye Camisinde topladı ve şikâyetleri Bey'e iletme konusunda orada anlaşmaya vardılar. Daha sonra bu şebekenin ileri gelenleri tutuklandı. Çünkü fitnenin yaygınlaşmasından korkuluyordu. Geri kalanları ise 23 Eylül 1861 tarihinde toplanarak evliyalardan olan Sidi Mahrezin'in makamının sancağını ellerine geçirip bunun etrafında toplandılar ve bunlar Bardoya geldiler, önlerinde ileri gelenlerden Muhammed Annunul Attar bulunmaktaydı. Bardo'ya vardıklarında Vezir Ebu Nukba Mustafa Haznedar karşılarına çıktı. Onları karşıladı. Yumuşak sözle ve gülümseyerek hitap etti. Ona Bey'i görmek istediklerini söylediler. Haznedarda onlara kendisi benden buraya neden geldiğinizi sormamı istedi dedi. Onlarda cevaben biz dışarıya fazla buğday çıkmasından ve fiyatların artmasından şikâyetçiyiz, O'na bunu söylemek için geldik dediler. Haznedar onlara: "Efendimiz fiyatı eskiden olduğu gibi kalsın diye buğdayın devlet tarafından satılmasını emretti ve bu şekilde oldu ve şu anki fiyatta alışılagelmiş fiyattır. Daha önceki yıllarda da buğday birçok defa zamlanmıştı." dedi.

Daha sonra içlerinden bir sefih şöyle söyledi: "Biz buraya bunun için gelmedik. Biz aslında buraya meclislerin verdiği hükümlerden şikâyetçi olarak geldik. Çünkü o meclisler bir insan aleyhinde bir malı hak olduğunda hiçbir esneklik göstermeden, hiçbir uyarı yapmadan, incelemeden, araştırmadan, delillere bakmadan verdikleri hükmü doğrudan doğruya uyguluyorlar. Öyle ki; bazen de fazlasıyla emin olma adı altında hükümleri geçersiz hale getiriyorlar. Biz eskiden olduğu gibi artık mahkemede Bey'in karar vermesi istiyoruz." Haznedar onlara: "Meclisler Bey'in verdiği hükümle hükmederler." dedi. Muhammed Annnun dedi ki: "Şu an meclisler Bey'in üzerindedir. Çünkü kendisi muhakemede bulunduğu sürece her zaman için Bey'in daha üstündedir."

Bu ve bunun gibi birçok hezeyandan ve cahilce konuşmalardan ibaret sözler sarf etti. Hatta kendisinin bu sözleri eşek anırması gibiydi. Çünkü onların hocaları kendilerinden daha cahildi ve vezir onlara dedi ki: "Biz bunu efendimize bildireceğiz, ondan sonra kendileriyle görüşürsünüz." Tunus Bey'i içlerinden bazılarını kabul etmeyi kabul edince yaklaşık 16 kişi huzura geldiler. Onlar yanına geldiklerinde Tunus Bey'i vezirinin söylediği şeyleri onlara aynen açıkladı. Bunlarda cevaben "Bizim aramızda davalarımıza hüküm vermek için neden gelmiyorsunuz?" diye sordular.

Bey onlara: "Benim hükmümü mü istiyorsunuz? Benim hükmüm kanundur ve bu meclislerde benim emrimle bu kanunları, bu hükümleri yerine getiriyorlar[s.89]

ve benim görüşümde onların arkasındadır." Ona dediler ki: "Biz alışılagelmiş âdetin aynısını istiyoruz." Bey de; bunu istemeye hakkınız yok diyerek hepsinin hapsini emretti. Bir sonraki gün hepsini alıp ağır ceza ve ahkâm-ı örfiye ve cinayetler meclisine sevk ettiler. Geri kalan kısımlarını da kovdular. Hepsi de ellerindeki sancakları atarak kendi iş yerlerine ve dükkânlarına geri dönerler.

Daha sonra da Allah'u Teala onlara açlık ve korku musallat etti. Tunus Bey'i bir süre devlet yönetimini askeri güçle korudu. Oradaki halk böyle bir girişimin ne kadar aptalca olduğu konusunda hayret içerisinde kaldı ve gerçekten de yapılan bu işin doğru olmadığını konuşuyorlardı. Bunu yapan insanların aklıselime uygun davranmadıkları şeklinde bir kanaate sahiptiler. Özellikle de başlarında Tahir-i Reyyahi gibi ahmaklığıyla bilinen bir adam varken ve kendisi diyordu ki: "Ben çocuk muallimiyim okulum, akıl hastanesinin yanındadır. Uzun boyluyum, uzun boyunlu ve uzun sakallıyım. Kafam ufak ve gözüm şaşı, beni tanımayan ahmaktır." Bunlar günlerce hapishanede kaldılar ve Kerrakedeki meclis aleyhlerinde hükmetti. İçlerinden en yaşlı olanı sürgüne gönderildi.

Bu hüküm Bey'e imzaya gönderildiğinde onları affetti ve cahilce davrandıklarını söyleyerek onları mazur gördü. Çünkü cahilce davranıp kendi huzuruna böyle bir taleple gelmişlerdi. Bundan dolayı onun emrine isyan etmişlerdi. Bu ve bunun gibi gerekçelerle affını ilan etti. Bunlar şehre döndüklerinde şehrin halkı bunlara tekrar iç

içe yaşayarak haşır neşir olmak istemediler. Özellikle de bunların Avrupalılar tarafından ayartılıp düşük insanlarla birlikte kışkırtıldıklarına inanıyorlardı. Bu nedenle onların kendileri meclisin hükümleri karşısında eşit olmayı kabul etmemişlerdi. Onlara denildi ki: "Özgürlük ülkesinde kanlarınız aktı ve insanlık için mücadele verdiniz. Böyle bir kanun için olsun diye şimdi ise sizler gerçekten de umduğunuza nail oldunuz, ancak daha sonra bunu inkâr ettiniz."

Halk hapishaneden çıkan insanları alaya alıyor onlarla dalga geçiyorlardı. Aslında işin gerçeği bunlar kanundan dolayı şikâyette bulunmamışlardı. Kanunun içeriğinde güvenlik, malın, canın ve ırzın korunması vardı. Aslında bunlar davalarından iyice emin olmak için gerekli olan bu soruşturma sürecinin uzunluğundan şikâyet etmişlerdi ve bundan dolayı Tunus Beyi'ne giderek kendisinin direk mahkemeye gelerek eskiden olduğu gibi olayı uzatmadan hüküm vermesini istiyorlardı. Bu konuda da Tunus Beyi'ni sevdiklerini ve ona bağlı olduklarını ifade etmeye çalıştılar. Ama maalesef insan bir şeyi tamah eder, yalnız yanlış olan şeyle karşılaşır. "Kim nimet elbisesini şükretmeden giyerse Allah onu çıkartır."

Bu olay hakkında birçok sözler söylendi. Yorumlar çok farklı farklı idi ve herkes olabilecek her şeyi söylüyordu. Ama işin gerçeğini sadece Allah Teala biliyordu.[s.90]

Denildi ki; devletin ileri gelen emirlerinden bazıları aralarında bir komplo planlayarak bu insanları kandırdı. Onlara böyle yaparsanız bu Bey'in hoşuna gider dedi. Onlar da kandılar. Yalan da olsa doğru da olsa söylenen söylenmiştir. Artık söylenen hakkında senin hiçbir mazeretin olamaz. [s.91]

5.5.1. Tunus Bürokrasisinde Ahdüleman Fermanı'nın Yansımaları

5 Kasım 1861 yılında Bakan Ebunnuhbe Mustafa Haznedar bakanlıktan istifa etti. Tunus Beyi de istifasını kabul etti. Gerçekten bu olay bu memlekette çok garip bir durumdur. Çünkü genelde vezir, eğer Allah Teala ömrümü kısa tutmazsa, ya öldürülerek görevini bırakır ya da ölümüne götürecek bir durumdan dolayı görevinden azledilir. Ölümü temenni etmek, ölümden daha kötüdür. Tunus Beyi onun yerine Ebu

Abdullah Muhammed Amil-i Sahil'i getirdi. Kendisi istemese de bu görevi kabul etti. Ona göre bu memleketin sınırları birkaç tane bakandan öteye gitmiyordu ve bakana dedi: "Ben bu görevde müsteşar gibi olacağım. Bakan yine sensin." [s.91]

5.5.2. Ahdüleman Fermanı'na Göre Askerlik Kanununun Tatbiki

Emir-ül Umara Ebu Muhammed Reşit nizami askerlerle beraber yeni kabul edilen askere alma kanunu uygulamak için sahil bölgesine ve memleket içlerine yöneldi. İşlerini tamamlayarak 1864 Ocak-Şubat aylarında geri döndü ve zorunlu olan askeri hizmet konusunda farklı bir alternatif üretti. Uyguladığı sisteme göre kendisine kura isabet eden kişi belirli bir meblağ karşılığı, muayyen bir para veriyor, bu ödeme karşılığında o askeri vazifeden muaf tutuluyordu. Alınan bu para karşılığında bir başka insan askeri göreve alınıyordu. Nizami askerlik sistemin ne kadar zor olduğu bilinen bir hakikattir. Özellikle de Cerbe Halkı başta olmak üzere sadece zengin olan insanlar bu görevden yüksek meblağlar ödeyerek kurtulabiliyorlardı. Bu meblağlar toplandıkça devlet hatırı sayılır bir gelir elde ediyordu. Bu konu yüce mecliste görüşülerek kabul edildi ve böylelikle devletin borç alarak yaşamış olduğu sıkıntılar bir nebze de olsa bu şekilde hafifletilmeye çalışıldı. Askeri hizmette bulunan kişiler muhtevasına vakıf oldukları bu kanundan bir boşluk bularak bu hizmeti yapmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu nedenle de yeniden askere alınma metoduyla askeriyedeki eksikliğin önü kesilmeye çalışılıyordu. Ancak bunun karşısında yine de sorunlar bitmiyordu, sıkıntılar ardı ardına geliyordu ve en önemlisi de askere alma işinde güven sorunu ortaya çıkmıştı. Meclis bu konuyu ele aldı ve daha sonra bu gelişmelerin kötüye gideceği şeklinde bir yorumda bulundular. [s.100]

5.5.3. İngiltere İle Yapılan Anlaşma

10 Ekim 1863 günü Tunus Beyi Büyük Meclisin de onayını alarak Britanya Devletiyle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Tunus'ta yaşayan İngiliz tebaası bu ülkede gayrimenkul satın alma hakkını kazanıyordu. Bunu burada anlatmakta her hangi bir beis yoktur. Bu anlaşmanın metni Raid et Tunusi Gazetesinde 17 madde olarak basılmıştır [s.100]

"Ahdül Emanın 11. kaidesi yabancıların Tunus'tan dışarı çıkaramayacakları gayrimenkullere sahip olma hakkını içermektedir. Bu konuda Tunus Devleti ile kendi devleti arasında bir ittifak olması şartı aranır. İleride her hangi bir sorunla karşılaşmamak için ve bir problem meydana çıkmaması için mütekabiliyet ilkesi baz alınır." Bu anlaşma 17 maddeden oluşmaktadır. ve üç nüsha halinde düzenlenmiştir.

Birinci maddesi şu şekildedir: Bugünden itibaren İngiliz tebaası Tunus memleketi içerisinde istedikleri gayrimenkulü sorunsuzca satın alabilirler. Bununla ilgili olarak şer'i ve örfi hükümlerle, iç işleri meclisinin bir izni gerekmektedir. Tabi bunda da alacak olacak kişinin aldığı yerle ilgili doğacak vergi borçlarını ödemeyi kabul etmesi lazımdır. Ayrıca ülke içerisindeki mevcut kanunlara göre kendi adına bu emlaki kaydettirmesi gerekir. Böylece bu satın alma hükümler gereği sahih ve tam kabul edilir ve bunu bu şekilde devam ettirebi [s. 101]

Bu anlaşmanın imzalanması ile beraber Fransızlar bu konudan çok rahatsız oldular. Durumları ile de bunu izhar ettiler çünkü İngilizlerin gayesi ticaret ve kaynaşma ile belirli bir kazanç elde etmekti bunu yaparken de Fransızların aksine yaşadıkları ülkenin kanununa riayet etmeyi kabul ediyorlardı.[s.105]

5.5.4. Yabancılar ve Ahdüleman Fermanı'nın Tatbiki

4 Kasım 1863 Çarşamba günü Baş Hampa Mirliva Hassüne Bey Bin Baş Hampa mirliva Abdulvehhab; bir şahsı kasten ve bilerek öldürdüğünden[s.105]

dolayı kısas cezası ile cezalandırılarak öldürüldü. Bu olay şu şekilde gelişti; Muhammed Hayyari isminde bir kişi Mirliva Hassüne Bey'le beraber onun evinde akşamlarken aralarında bir tartışma çıkmış neticesinde Hassune Bey adamı öldürerek yakında bir kuyuya atmış. Bu olay önce komşusu olan Yahudiler tarafından duyulmuş ve onlar tarafından ülkede yaşayan Fransız ve diğer yabancılar arasında da yayılmıştı. Bu yaşanan olay ülkede yaşayan yabancıların dillerinin bağını çözmüştü. Çünkü onlar eman adalet eşitlik laflarını duyuyorlar ve bundan dolayı da açıktan açığa Tunus'ta

uygulanan meri kanun hükümlerine uyma konusundaki talebe açıktan açığa karşı çıkamıyorlardı. Çünkü eşitlik ilkesine bağlı kaldıklarını göstermek zorundaydılar.

Ancak bu olay vesilesi ile daha çok konuşmaya başladılar. Hatta onlardan bir tanesi bana gelip dedi ki: "Diyorsunuz ki kanunlarımız eşitlik üzerine tesis edilmiştir. Ancak bir kötü iş olduğu zaman bunu hemen bize istinat ediyorsunuz. Bakın sizin devletinizin büyüklerinden Baş Hampa rütbesindeki biri incir toplamak için tuttuğu zayıf bir adamı Beyin de sarayına çok yakın olan bir yerde öldürdü. Biz şu an eşitlik diye, iddia ettiğiniz bu olgunun gerçekleşmesini bekliyoruz ve özellikle de kendi kitabınızda cana karşı can diyorsunuz" ve benzeri sözler söyledi.

Ben bunun üzerine Kartaca'daki vezir'in çiftliğine geldim ve ona duyduğumu söyledim ve insanların bu konu hakkında konuştuklarını anlattım. O gün süreli meclisin içerisindeki sorunlarla uğraşıyordum. Bu haber Tunus Beyi'ne ulaştı O'da Halkulvadi'deki zaptiye meclisine bu konuyu araştırması için emir verdi ve onlara dedi ki: "Halkuluvadide bir değerli bir can katlediliyor ve ben burada yaşıyorken o insanın kanı boşu boşuna heder oluyor ve ben bilmiyorum. Meclis üzerine düşen görevi yapsın. Açık ve gizli olarak araştırmalarını sürdürsün." Orada bulunan bazı şahitlerin şahadetiyle olayın tahkikatı yapıldı.

Bunun yanı sıra olayla ilgili birçok delil daha ortaya çıktı. Katil, soruşturmada bunu teyit eden bir ifade kullanarak ve suçunu kabul etti. Bu olay, hüküm meclisinde defalarca ele alınıp neticede kısas cezasının uygulanmasına karar verildi. Buna meclis karar verdi Bey de imzaladı. Aleyhinde ölümle hükmedilen kişi bir diyetten daha fazla diyet vermeye hazır olduğunu söylese de maktulun annesi bunu kabul etmedi. Aynı şekilde akrabaları da buna razı olmadı. Vezir bu davada bir uzlaşma sağlanması için çok çaba sarf etti. Bunun sebebinde de Bey'in Başhampa Hassune Bey'e beslediği sempati idi. Ancak çabalar bir fayda hasıl etmedi. [s.106]

Çünkü şer'in hakikatinin kati olduğu bir konumda hiçbir şekilde uzlaşma mümkün değildir. Aynı şekilde örfi kanun da bu hükmü koymuştur ve kısasta o ailenin hakkıdır ve Bey'de bu durumda her hangi bir şey yapamaz ve cinayeti işleyeni affedemez. Çünkü

onlar bu işin tanzimcileri yani önde gelenleri olarak hakkı uygulamak zorundadırlar. Bey'in cezanın uygulanmasını emretmekten başka bir çıkar yolu kalmadı ve hükmün tenfizini emretti. Kısas cezası, Halkulvad'in dışında Radis kapısında gerçekleşir. Askeri bir merasim olur. Davanın bu şekilde sonuçlandığını duyan Frenkler yani gayri Müslimler ve ona bağlı olan diğer yabancılar sessizliğe mecbur kalıp, sustular. İşte bu Ahdül Eman kanunun meyvelerinden bir tanesidir. Meclis orada yaşayanların haklarını korumuştur.[s.107]

5.5.5. Ahdüleman Fermanı'na Tepkiler

Ne gariptir ki; meclislerin verdiği kararların ve sahip olduğu yetkilerin iptal edilmesi talebi Susa halkından alınmıştır. Ancak kendilerinin başkente olan yakınlıkları bunu aksini gerektirmekteydi. Lakin Susa Valisinin yardımcısı olarak bu yetkiyi kullanan Muhammed Bin Aşur bu konuda önünü göremeyerek böyle bir karar vermişti. Bazı bedevi Araplardan nakledildiğine göre onlar da kölelerin mülk edinilmesini yasaklayan kanunun kaldırılması ile ilgili talepte bulundular. Yani köleliğin tekrar serbest bırakılmasını istediler. Çünkü böylece dünyevi işlerde kendilerine yardımcı olabilecek birilerini bulabileceklerdi. Bu taleplerin karşısında söz konusu hicranlı uygulamanın dünya ülkelerinin çoğunda artık uygulandığını söylemeleri ve tekrardan köleliğin serbest bırakılmasının bir sıkıntı doğuracağı söylendiği zaman bunun karşısında ikna oldular. Bu konuyu anladılar. [s.130]

Acaba benimsenmesi gereken kanunun ne anlama geldiği gerçekten açıklanırsa ve eman için malların ve canların korunmasında meclislerin rolü anlatılırsa ve bu konuda bıçak kemiğe dayanırsa, sel ortalığı sararsa acaba halen daha kendi isteklerinde ısrar ederler mi ya da bu konuda teslim olurlar mıydı? Eğer bunu bu şekilde derlerse biz belki de suçlu görülen kişi suçsuzdur diyebiliriz. Bu ve bunun gibi sözleri bir takım ayakçı grubu işsiz takımı tarafından sarf ediliyordu. Bunu söylerken de hiçbir faydası olmayan bu tür sözleri bedevi Araplardan alıp naklediyorlardı. Bununla ilgili gazetelerde yazı yazmaktan uzak durduk çünkü bunlar sinek vızıltısı ve seraptan başka bir şey değillerdi. Her halükarda hakka karşı durmaya çalışan mağlup olur. Kötülüğün tufanı hızlı vurur. Bu durumda yüzlerce Müslüman'ın ve çocuğunun kanının

akıtılmasına sebep olan müsebbiplerin bulunması gerekiyordu. Bu fitne ile birçok namuslar heder olmuş mallar kaybolmuş servetler telef olmuştu. Onun için bunlar bulunup cezalandırılmalıdırlar şüphesiz ki Allah zalimleri sevmez. Çünkü zerre kadar hayır yapan bunun karşılığını görecektir.

Fitne ateşinin sakinleşip sönmesinden, meclislerin lağv edilmesinden sonra eski hale dönülmesini meclislerin kapatılmasını isteyenlerden Vartan bölgesi adamlarından Muhammed Senusi idi. Bu şahıs kendi halkı üzerinde bir valilik talebi vardı. Eğer ortalığı sakinleştirirse isteği yerine getirileceğine dair söz almıştı. Ortalık sakin olduğunda, sular durulduğunda Bey onu kardeşlerinin komutanı yaptı ve o da istediği şeyi, görevi elde etti ve o şekilde davranmaya başladı. Buranın halkı daha sonra onun idaresinden rahatsız olup ondan şikâyette bulunarak hesaba çekilmesini istediler. Anlaşılan o ki, bu komutan onlardan kendisi için yüklü miktarda para alıp zimmetine geçirmişti. Bu nedenden dolayı da hapse girdi ve tüm mallarına el kondu ve annesinden ilk doğduğu gün gibi cascavlak ortada kaldı.

Allah Teala hiç kimseye zulmetmez. Bundan sonra artık bu gürültü patırtıyı çıkaranlardan hiç kimse bu meclisin iptal etmesini talep etmediler. Bunun aksine içlerinden akıllı olarak kendini tanıtan insanlardan ve ileri gelen şahsiyetlerden bunun hep aksini duyduk. Allah'u Teala bütün her şeyi bilir ve görür. Her türlü ihtilaflar onun tarafından malumdur. Memleket darül harp halini alıp bölünmeler yaygınlaşmaya başladığında artık insanlar olaylara karşı hep şüpheci yaklaştığında farklı uygulamalar ihtilaflar ortaya çıkıp savaş sebepleri vuku bulduğunda Tunus Beyi hassa meclisi olan özel meclisinin üyelerinin görüşünü kabul ederek memleket halkına bir yazı gönderilmesini onayladı. [s.131]

Bu yazıda memleketin çıkarları konusunda uygun gördüğümüz şey halka zarar vermeyecek şekilde istediğimiz yardım miktarının arttırılmasıdır. Çünkü bu mal oranındaki değişiklik zenginliğe göre olan göreceli değişikliktir. Bunun miktarının takdirini de kendi ileri gelenlerine bırakmış bulunmaktayız. Bu konuda memleketin her tarafında şaşkınlık hâkim olmaya başladı. Biz onları korumakla mükellef olan devlet olarak halkımızın hiçbir şekilde zarar görmesini istemeyiz ve buna razı olmayız. Bunun

içinde bu başıboşluğun önünü tıkamak için girişimde bulunduk. Daha önce artırılmasını emrettiğimiz şeyi durdurduk. Eskiden olan şeye geri döndük.

Yapılacak iş şer'i meclisi ve örfi meclisi ve memleketin ayanları toplamanız. Bu menşurumuzu onlara okumanız, onların korkularını dindirmenizdir sizden istediğimiz. Ayrıca ahkâm meclislerinde davaların uzamasından dolayı halkın şikâyet ettiğini duymaktayız. Bundan dolayı artık bu meclislere gitmek istemediklerini biliyoruz. Bu nedenden dolayı kendilerini bu konuda kendilerini serbest bıraktık. İsteyenler kendi davalarını istediği hüküm meclisine sunabilirler. Bunlar şer'i hüküm meclisleri olsun siyasi ve yahut ta görevli meclisler olsun. Ayrıca onlardan herhangi birisi davayı bize getirip bizim makamımıza iletmek isterse mahkememizin kapısı her zaman açıktır. Eskiden olduğu gibi her davacının davasına bakılır. Bu husus halkın geri kalanına anlatılsın ve en açık şekilde izah edilsin. Bizim her türlü yolun güvenli olabilmesi için çaba harcadığımızı bilsinler ve böylece insanların huzurunu bozabilecek işlerden de alçak herifler uzak dursun. Bunu yapan kişi, bu gibi yani ortalığı karıştırmaya çalışan kişi aynı zamanda dinini değiştirmeye tevessül etmiş gibidir. O vatanında bozgunculuğu yayıp ve ortalığı karıştırmakta ülkesine ve onun halkına zarar vermektedir. Ancak bunun sonucuna da yine kendisi katlanmak zorunda kalacaktır. Bizim bu emrimizle davaları kabul eden ve aydınlatan kişi gerek şer'i gerek örfi gerekse de iş meclisi olabilir. Allah'u Teala yardımcınız olsun.[s.132]

5.6. Eski Sisteme Dönüş

23 Nisan 1864 tarihinde Tunus Beyi davacıların şikâyetlerini dinlemek üzere eskiden olduğu gibi mahkemeye geldi. [s.133]

Pazar günü paşa konağında şeri meclis toplanmaya başladı. Bey de eskiden olduğu gibi buraya katılmaya başladı. Eğer verilecek hükümler şeri ise meclisin tatili söz konusu olmaz. Kanun artık birçok şeyi istisna hale getirmişti. Bazı konular maliki mezhebine göre bazılarını da Hanefi mezhebine göre düzenlemişti. Diğer meseleleri de siyasi ve örfi olarak düzenlemiştir ki bu meselelerde suçlar kanunu ile ilgilidir.

Tunus Beyi'ni şehirlere yazmış olduğu emir bazı yerlere geç ulaşmıştır. Çünkü bazı yollar devletin ileri memurlarına kapalı buna karşın ticaret kafileleri için açık ve güvenliydi. 1864 yılında Tunus Beyi büyük meclis başkanına şu ifadeyi içeren yazı gönderdi. "Çıkarlar artık büyük meclisin çalışmasının durdurulmasını gerektirmektedir. Cezalar ve örfi ahkâmlar meclisinin başkanına da artık çıkarlar gereği meclis davalara bakmayacaktır. Bu durumu diğer üyelere bildirmeniz rica olunur." Bunun gibi bir yazıyı da yine aynı şekilde soruşturma meclisine yazarak göndermiştir. Artık Bey eskiden olduğu gibi direk kendisi mahkemeye giderek davalara bakmaya başladı. Bazı tutukluları kanunun öngördüğüne göre serbest bıraktı ve mecliste ele alınan davaları istediği şekilde kapatıp ve sonlandırdı ve bir takım cahiller ve kendini bilmezler Beyin huzurunda bulundukları zaman eski durumdan şikâyetçi olarak Bey'e hitaben Allah'a şükrolsun ki sizi yerinizde gördük diye iltifatta bulunmaya başladılar. Sanki Bey daha önce sanki yasaklıymış ya da görevinden azledilmiş gibi Bey'in bu durum karşısında haya edip sessiz kalmasına bu akılsızlara cevap vermemesine de anlam veremiyorduk.

O zamanlar davaların çoğu şehir içindeki Yahudilerden ve ecnebilerden borç talepleri ile ilgiliydi. Bu taleplere genellikle Tunus Dayısı veya zaptiye reisi bakardı. Alınan hükümler kesinlikle şehrin kapısından çıkınca geçmiyordu. Çünkü Araplar devlet dairelerinde görevli adamları dışarıda bekliyorlardı. Eğer onlardan bir tanesini yakalarlarsa ellerindeki bütün yazılı belgeleri alıyor, onu soyup atına el koyuyorlardı. [s.134]

Bu devrede Tunus şehrinde acem torunlarından olarak bilinen Muhammed bin Mustafa, acem Osman Dayının şahadetinden dolayı onun makamına aday olan kişiyi itham etmişti. Bununla ilgili daha önce de kitabımızın mukaddimesinde zikretmiştik. Bu itham neticesi Bey sarayından bazı hizmetçi çocuklarının kaçmasına neden oldu ve kendisi bir mecliste borç yüzünden hapis cezasına çarptırılmış ve Bey bilgilendirilmesi için emirde bulunmuştu. Mahkemeye gelip de zanlı koltuğuna oturduğunda Bey onu karşısına çağırarak onu çocukların kaçmasına sebep olduğu için azarladı. Kendisi de bunu inkâr etti. Bunun karşılığında 500 kırbaç cezaya çarptırıldı ve Beyin bazı seçkinleri bu sopa cezasını onayladılar. Tabi bu onay kendiliğinden mi yoksa başka bir emirle mi gelmiş onu bilemiyoruz. Sert sopa atılıp azap çektikten sonra Bey, Kerrakede suçlularla

beraber çalışması için ona hapis cezası verdi. Daha önce bunun gibi devletin asil tabakasından olan kişiye böyle bir ceza verilmemişti. Şehir halkı bu olayı şiddetle kınadılar.

Özellikle de ithamın karşısında herhangi cezayı gerektirecek ellerinde herhangi bir delil yoktu ve kendileri de eskiden beri şer'i suçların dışında böyle bir cezalandırma duymamışlardı. Bu insan, meclis kapatıldıktan sonra kırbaç cezası çeken ve sopa yiyen ilk kişidir. Garip olan bazı kendini bilmezler Tunus Beyi'ne gelerek ona şu yalanda bulunmuştur: "Efendim insanlar sopanın gücünü görünce bazısı bazısına Allah'a şükürler olsun artık bu saatleri de gördük diye memnuniyetlerini ifade etmektedirler." der. Sanki Bey de bunu onaylamış gibi bir izlenim hissettim. Oysaki bu alçak insanların hoşnut oldukları bir durumdu. Ama unutmamalı ki her olayı Allah'ın yeryüzündeki terazisi olan akıldan süzmek gerekiyor. [s.135]

5.7. Tunus'a Fransız Müdahalesi ve Anayasanın İptali Talebi

Bu tüyler ürperten olay vuku bulduğunda bundan dolayı irkildi ve korkmaya başladı. Eyaletin havasının üzerine kara bulutlar toplanmaya başladı. Çevresinde fitne ateşleri yavaş yavaş yükseliyordu.

Fransız konsolosu Charles de Beauval olan biteni duymuş, şehirde ve taşrasındaki yaşanan gelişmelerden haberdar olmuştu. Bedevi Arapların ortaya attıkları yalanlar devlet adamları arasındaki hasetle bir araya gelince durum oldukça karmaşık bir hal almıştı. Haset belası ölene kadar cesetten ayrılmaz diye bir söz vardır. Bunu fırsat bilen Fransız Konsolosu eyalet işlerine ve hükümlerine karışmayı kendine vazife bildi. Çünkü aklıselim insanların fiilleri oyun oynamaya ve küçük düşürülmeye kapalıdır.

29 Nisan 1864 günü konsolos beraberinde Fransız donanmasının kaptanı ve mareşal yardımcısı, konsolosluk tercümanı Monge ve bazı donanma üyeleri ve daha önce burada öğretmen olarak çalışan sonra da ayrılan Fransız kaymakamı Campenon la beraber Bey'in huzuruna çıktılar. Yanına vardıklarında Bey'in yanında bakan Mustafa Haznedarın beraberinde olduğunu görürler. Oturmadan önce konsolos, Bey'e hiç

alışmadığı bir şekilde, sizinle çok önemli bir meseleleri konuşmak için geldik ve sizinle yalnız kalmayı istiyoruz deyip Haznedarın dışarı çıkartmasını istediler. Bey bu isteğe sessiz kaldı. Konsolos Bey'e aynı isteğini tekrarlayarak bakanınızın dışında yalnızca ve sizinle görüşmek isteriz dedi. Bey de onlara: "Kusura bakmayın ama bakanımın çıkması mümkün değil. Siz ister konuşun ister konuşmayın." Dedi. Konsolos: "Eğer Emriniz bu şekilde ise konuşalım" dedi. [s.150]

Bey oturun dedi ve Fransız heyette oturdu. Konsolos Bey'le konuşmaya başladı. Konuşmasının özeti şu şekildedir. Konuşmak istediğimiz konuyla ilgili daha önce de sizinle konuşmuştuk ve bana cevaben demiştiniz ki: "Bu sözü sarf etmek için devletinizden alınmış bir izniniz var mı?" İmparator sizlere amiralle beraber bu donanmayı size yardım etmek ve söylediğim sözleri tasdik için gönderdiler. Tunus Beyi imparatorun yardımlarından dolayı teşekkürlerini ifade etti. Bu sırada Amiral, Konsolosa; Bey'e de ki: "İmparator beni onun dostu olduğumu söylemem için seçerek gönderdi." Dedi. Çünkü Bey Cezayir'e giderken bu amiralin gemisine binmiş ve orada tanışmışlardı. Amiral bu sözünden sonra sustu. Konsolos Bey'e: "İmparatorun adıyla anayasayı iptal etmenizi talep etmeye geldim ahdül emanı kaldırın." dedi.

"Çünkü bu kendi ülkenize ve halkınıza karşı sizin yapmanız gereken bir zorunluluk olmuştur. Artık imparator ülkedeki yetkinin siziz elinizde olmasını istemektedir." dedi. "Ve bildiriyoruz ki sana anayasayı uygulaman için gemiler geldi ise işte şu anda tam 4 gemi yine bu konu hakkında size gelmiştir. Eğer yetmezse 8, o da yetmezse 12 ve daha fazlası da gelecektir. Eğer benden önceki kaymakam bir hata yaptı ve hata ile bir talepte bulunduysa, işte ben, Fransız kaymakamı olarak ben şimdi bu işlerin iptalini istiyorum." dedi. Bey de O'na: "Ben Fransa Devletinin temsilcilerinin işlerine karışmam. Devletiniz kendisi için uygun olan neyse herhalde onu bilir. Ahdülemanı veren de ben değilim. Ahdülemanı verende, konsolosun talebi ve yine o zaman gelen donanma sebebi ile kardeşimdir. Ancak kardeşimin yerine geldiğim zaman daha önce söz verdiği bir meseleyi devam ettirmeyi kendime görev bildim ve kardeşimin yolunda ilerleyerek buna bağlı kaldım. Onu o zaman mecbur kılan güç bugün bunun iptalini istemektedir. Sonra bu olağan üstü gelişmeden dolayı burada durması gerektiğini ifade etmektedir."

Sonra konsolos devlet hizmetinde bulunan bazı zevatın görevlerinden uzaklaştırılmalarını Bey'den talep etti. "Ben bu olağanüstü durum yaşanırken bakanlarımı ve devlet erkânımı değiştirmem mümkün değildir. Bu memleketteki kargaşayı daha da artırır. Siz istediğiniz zaman bazı insanları devlet görevine almak, bazılarını da oradan uzaklaştırmak o kadar kolay mı sanıyorsunuz. Bu konuda bizim memleketimiz Fransa gibi değildir." şeklinde bazı mazeretler beyan etti. Konsolos O'na dedi ki: "Bu durumlar her memleketin başına gelebilir bunun akla gelen ilk çözümü de bakanların değiştirilmesidir. Çünkü bu kargaşanın sebebi bakanların yaptıkları tasarrufların neticesidir. Onların eliyle içine düşülen konumdan kurtulmak mümkün değildir. Bu ancak başka ellerin işin içine dâhil edilmesi ile olur. Eğer sen kendine faydalı olabilecek isimleri tayin ve tespitte zorlanıyorsan bırak onları biz senin için seçelim. Eğer bunu kabul edersen şu an donanmalar, kuvvetler, imparator ve bütün Fransa zafere ulaşman ve güzel bir hatıra bırakman için seninle dayanışma da senin arkanda ve seninle omuz omuzadır. Eğer bu teklifi kabul etmezsen korkarım ki artık çok geç olur. Gecikince de faydası olmaz." [s.151]

Bey de O'na imparatorun yardımından dolayı teşekkür etti ve "Ben geçici olan krallardan bir fayda ummuyorum. Allah ne takdir etmiş ise o olur." dedi. (Bundan sonra Bey'le Fransız konsolosluğu arasında gerginlik yaşandı.)

Mösyö Jöldi Lösbes Paris'te Bey'in vekili olarak bulunuyordu. Bu adam Tunus Beyi'nden kendisiyle konsolos arasındaki bu meseleden dolayı aracılık yapmasını istedi.

Tunus Beyi buna muvafakat etti. O da konsolosluğa gelerek konsolosla görüştü. Bey'e farklı bir tavırla dönerek konsolosun mektubunu ona utanarak iletti ve mümkün olduğu kadar da ortamı yumuşatmak için çaba sarf ederek dedi ki: "Benim görevim duyduğum şeyleri size iletmektir. Konsolosun azletmek istediği adamlar belirlendi. Ben bu değişikliğe karşı gelemem ama hepsinin yüzüne bakıyorum. Hepsi de benim dostlarım ancak; mesajın emaneti bunun acısına katlanmaktır. Bunlar vezir Mustafa Haznedar, Vezir Hayrettin, Belediye Meclisi Başkanı Hüseyin, Vezir Müsteşar Rüstem ve Vezir Ahmet bin Ebiddiaf'tır." Daha sonra utanarak sustu. [s.153]

5.8. İngiltere‘nin Anayasanın İptaline Tepkisi

169. Arap bedevilerin bütün meclislerin tamamıyla iptal edilmesi talebi yaygınlaşmaya başladığında her ne kadar uzak görülse bile kafalar bunu açıklamak için harekete geçti. [s.169]

Özellikle de evham akımı bayağı bir hareketli idi. Daha önce adını zikrettiğimiz Richard Wood talebini ısrarla dile getiriyordu. Özellikle de Tunus Beyi bu meclisleri durdurup da kendisi bizzat mahkemeye gelmeye başladığında ona bir yazı yazmıştır ve olurda akıl sahipleri bu yazıdan bir ders alır diye içeriğini sunmak istiyoruz. Bu yazışmalardan ilki 1864 yılını nisan ayında yapılmıştır ve şu şekildedir.

“Size takdim etmek istediğim konu siz ekselanslarının hürriyet üzerine kurulmuş olan bu kanuni düzenlemeleri ülkenizde durdurduktan sonra söylemiş olduğunuz husus konusunda sözü size hatırlatmak isterim. Biliyorsunuz ki, daha önce bu düzenlemelerle ilgili olarak sizlere tavsiyelerde bulunulmuştu. Bu düzenlemeler dost iki ülke olan İngiltere ve Fransa tarafından benimsenmiş ve cenaplarınızda o zaman düzenlemelerin ilelebet kalacağına ve bunların asla değiştirilmeyeceğine dair söz vermiştiniz. İmparatorun temsilcisi Senyör Rouche benimde devletimden izin aldığım gibi kendisi de aynı şekilde devletinden izin almıştı. Neden? Çünkü her iki ülkede ortak bir görüş etrafında birleşmişler ve farklı meclislerin suçlarla alakalı meseleler ticari meseleler ve diğer ticaret kanunu gerektiren farklı meselelere bakmak üzere bu meclislerin hızlı bir şekilde düzenlenip aktif hale gelmesi konusunda görüş birliğine varmıştık. 1857 yılında devletimizden almış olduğumuz yetkiyle yazmış olduğumuz yazı ki aynı zamanda Mösyö Roşta devletinden aynı metni içeren bir yazı getirmişti. Bu mektuplar halen mevcuttur.

Biliyorsunuz bu zikri geçen meseleleri ortak beyan etmiştik. Ondan dolayı her iki devletin temsilcileri de ortak tavır sergilemek zorundadırlar. Bundan dolayı sizden uzun zamandan beri ticari meselelere bakan, karma meclisin bir an önce görevine dönmesi için emir vermenizi şiddetle bekliyoruz. Söz konusu izin çerçevesinde Sayın Fransız genel konsolosunda bu işe ortak olmasını istedim. Şu anda benim, Mösyö de Buval ile yapmış olduğum yazışmanın bir nüshası da siz ekselanslarının elinizdedir.

İngiltere ve Fransa'ya sunulan bu vaadin yani sıra sizden kendi memleketinizde hoşgörü ve medenileşme mevzuunda bir takım uygulamalar yapacağınıza ve bunları koruyacağınıza dair söz almıştık. Bunları ülkenizde uygulayacaktınız. Biliyorsunuz ki siz İngiliz Devleti ile bir anlaşmaya varıp bu uygulamaların memleket içerisinde yaşayan İngiliz tebaasının haklarını koruyacak keyfiyette devam edeceğini vaat etmiştiniz. [s.170]

Her iki vaade istinaden ve devletin şu anki uygulamalarındaki değişikliklere bakarak, İngiliz ve Fransız devletlerine ne istediğinizi açıklamadan ve bir ön bildirimde bulunmadan eskiye döndüğünüzü göz önünde bulundurarak, buradaki olayın ve politikanın bize bağlı bir eksiklikten kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Ben inanıyorum ki her iki dost ülkeye karşı siz bu olayı yapmamışsınızdır. Böyle bir şeyin de zannedersem son zamanlarda Tunus Devleti'ne eman veren İngiliz Devletine yapılacağının da doğru olmadığına inanıyorum. Devletimin sizin devletinize olan sevgisi sizden şu zor dönemlerinizde ağır taleplerde bulunmamamı gerektirir. Görevimin sorumluluğu, sizden devletin temelini oluşturan meselelerde ihtimamlı ve görevinize devam etmenizi talep etmektir. Özellikle de bu temel prensiplerin devamı için ne tür bir seçim yapacağınızı size bırakıyorum. Belki de medeniyetleşmede aşama sarf etmiş olan ırklar bu konuda bir zorunluluk arz edebilirler. Bunu yaparken de kanunlarının temel aldığı meselelere değinmeden, farklı zamanlarda böyle bir girişimde bulunabilirler ve farklı bir şekilde bunu uygulayabilirler. Bu kapı her zaman için Tunus için açıktır. Çünkü her zaman için çözümü bulabilen, hikmeti mevcut olan Avrupa ülkelerine bu şekilde bağlı kalıp bu sorunu çözebilir. Bana göre bu basit bir meseledir. Çünkü şu anki mevcut durumdan hüküm verirken dava sürecini uzun tutmadaki şikâyetler geri eski haline dönülerek belki giderilebilir.

Aslında bu uygulamalardan kendine pay çıkaran halkın yüce ahlakının bir göstergesidir. Çünkü şu an olduğu gibi iktidar koltuğuyla ilgili meselelerde Tunus tarihinde böyle bir şey görülmemiştir. Çünkü bir konudan şikâyet ettiklerinde silahlanırlardı ve tepkilerini silahla ortaya koyarlardı. Ancak şu an silahlarına

sarılmıyorlar, aksine silahlarını sadece güç yetiremedikleri bir meselede sarılıyorlar. Allah'u Teala onların varlığını daim kılsın."

Bey bu mektuba sözlü olarak verdiği cevabında; "Ahdülemanın temelleri halen daha muteberdir" dedi ve bu konuda başka bir cevap yazdırmadı

Konsolosun yazmış olduğu bu mektuptan, başıboşluğun ve Arapların bu tavrını anlayabilirsin. Konsolos bunun üzerine ikinci bir mektup daha gönderdi. 1864 yılı, mayıs ayında bu mektubun içeriği şöyledir: "Aşağıda adı geçen kişi ve bu raporu düzenleyen kişi Tunus Devleti'nin başına gelen gelişmelerden ve ona olan sevgisinden ötürü mevcut ikili ilişkilerin aksine hareket etmeden şu hususu bildirmekten mutluluk duyar: [s.171]

Şimdiye kadar, siz ekselanslarının yüce makamından elimize bir bilgilendirme gelmemiştir. Bu bilgilendirme ile sorunu çözmek için uyguladığınız süreli gecikmenin keyfiyeti bize ulaşmamıştır ve aşağıda adı zikredilen kişi kendinde bunu açıklama zorunluluğu hissetmiştir. Tabi aynı zamanda bu mektupla büyük Britanya Devleti'yle Bey'in yapmış olduğu anlaşmadan doğan hakları koruma düşmektedir. Bu nedenle şu an geçici olarak durduğunuz uygulamaların ne tür bir etki yapacağını ve buna karşı ne tür bir koruma alınacağı konusunda sizlerden bir açıklama istemektedir. Aşağıda ismi belirtilen kişi, yüce ekselanslarına bu hakların temelini, kamu ve kamu inancının oluşturduğunu belirtir. Bu takririni dayanak olarak gösterdiği nedenlerle açıklamak zorunlu olmuştur. Bu da merhum Muhammed Paşa Bey ve siz ekselanslarının (Allah şerefinizi daim etsin) Ahdülemanı ortaya koyduklarında onlar, her ikisi ve bakanları ve müftüleri ve yargıçları, kadıları, şeri şerifin ulemaları hepsi yemin edip, yeminlerine yabancı ülkelerin temsilcilerini çağırıp şahit tutarak Ahdülemana vefakâr davranacaklarını ve tüm şartlarını uygulayacaklarını belirtmişlerdi. Ve demişlerdi ki: "Ahdülemanın kuralları İslam hukukunun şeraatının bir parçasıdır ve belirtilen büyük âlimlerle devlet adamları bu konuda niyetlerinin sağlam olduğunu ve Ahdülemanın da ortaya çıktığından beri sürekli olarak devam edeceğini Allah'ı şahit kılarak belirtmişlerdir.

Büyük Britanya Devleti de bu inanca dayanarak Ahdülemanı göz ardı etmesi mümkün olmaksızın bu inancıyla Tunus Beyi ile bir anlaşma yapıp bu anlaşmanın gerekleri konusunda ittifaka varmışlardır. Bunlarla ilgili daha önce açıklama yapılmıştır. Bundan anlaşılan İngiliz tebaasına sunulan haklar ve bu hakların doğurduğu diğer meseleler bu anlaşma gereğince temelinde Ahdülemanı ve ondan meydana gelen kanunları barındırmaktadır. Bu nedenle İngiliz Devleti'nin haklarından biri olan Ahduleman hakkında vuku bulan bu durumun gerçeğini sormak ve bilmektir. Acaba burada belirtilen tüm şartlar hayata geçirilmiş midir yoksa geçirilmemiş midir? Bunun yanı sıra Ahdüleman'la ortaya çıkan kanunların durdurulup durdurulamadığı, bunun süreklimi yoksa muvakkati bir zamanımı kapsadığı konularını bilmesi en doğal hakkıdır. Ayrıca kraliçenin devleti bu girişimiyle Tunus Devleti'nden, ileride İngilizlerin Tunus topraklarındaki emanları ve kazanımlarıyla ilgili belirtilen temeli koruyup korumama konusundaki niyetlerini bilmek istemektedir.

Aşağıda adı belirtilen kişi edep ve tevazu kuralına aykırı olmadan kendi içtihadıyla ve isteğiyle az önce belirtilen soruların cevaplarını istemekte ve bu soruların cevaplarını kendi ülkesine iletmeyi arzulamaktadır. Adı geçen kişi devleti adına onun hakkı olan şeyleri halen daha baki kabul edip korumakta [s.172]

tüm sunulan hakları ve hakların getirdiği diğer meseleleri ve İngilizlere verilen bu kefaletlerin korunmasını istemekte bunun da temeli yine adı geçen anlaşmaya dayanmaktadır. Ve belirtilmelidir ki bu anlaşma umumi bir anlaşmadır, hiçbir şekilde de iki taraftan muhalefet edilmesi aykırı davranılması mümkün değildir.

Bey bu mektuba da yazılı bir cevap vermedi. Yine sözlü olarak cevap verdi. Bunun üzerine tekrardan 22 Temmuz gününde bir yazı daha yazıldı. Bunun tercümesi şu şekildedir: "Büyük Britanya krallığının başkonsolosu ve devletin temsilcisi aşağıda adı geçen kişi 1864 tarihli mektubuyla cenap hazretlerine hitapta bulunmuştur. Yazısında beklenmedik bir şekilde meydana gelen hukuki uygulamalardaki geçici duraksamanın sebebi istenmiştir ve kendisi dahi devleti adına bu hakları muhafaza ve talep etmektedir. Bu haklar öyle haklardır ki hiçbir şekilde bunlarda ihtilafa düşmek mümkün değildir. Bunlar artık devlet katında sabit şeyler haline gelmiştir. Çünkü Tunus Beyi'nin zatı âlisi

ile sonuca varılmış bir anlaşma söz konusudur. Bunun da yine gerekçesinde Ahdüleman ve onun getirdiği kanunlar vardır ve bu hakların durdurulması demek söz konusu haklara zarar vermek demektir. Aşağıda adı geçen kişinin bu konuda hiçbir fikir beyan etmesi mümkün değildir. Çünkü geçen iki buçuk ay boyunca hiçbir şekilde yazısına cevap bulamamıştır. Tunus Devleti'ne olan saygısından dolayı görevi ile ilgili zorunlu olmayan her hangi bir muhalefette de bulunmamıştır. Ve adı geçen kişi yani konsolos devletinden aldığı izinle Ahdülemanın desteklenmesi konusunda çaba harcamaktadır. Çünkü büyük krallık devletine göre, mademki Ahdüleman temelinde şeriatı bulunduruyor, bu durumda şeriatın kendi kendine tezat oluşturması mümkün değildir.

Özellikle de bu devlet hiçbir zaman yüce müftülerin ve şeriat hocalarının Ahdülemana vefakâr davranacaklarına yemin ettikten sonra bu vefalarına şüphe düşürecek bir olayın etrafta yayılmasını kabul etmeyecekleri konusunda şüphesi yoktur ve onların vaatlerine bağlı kalacaklarından emindir. Buna rağmen yüce krallık devleti Tunus Devleti ile arasındaki umumi anlaşmanın üzerinde Tunus Beyi'nin doğru söylediğine onun samimiyetine ve ona olan sevgisine inanmaktadır. Bu da söz konusu anlaşmanın hakikatinde vardır. Bu nedenle konsolos sayın ekselanslarından mayıs ayındaki mektubundaki sorularına ikna edici cevaplar vermesini rica eder. [s.173]

Çünkü o aldığı bu cevapları ülkesine takdim edecektir." Bey kendi ırzını ve şerefini özellikle de âlimlerin şerefini ve onların diyanetlerini sorgulayan bu mektuba cevap verme mecburiyeti hissetti çünkü bu mektup aynı zamanda dinine de dokunmaktaydı bu mektup. Ve aşağıdaki şekilde ona cevap verdi.

"1864 Temmuzu tarihli mektubunuz elimize ulaştı. Yine 1864 Mayıs ve 1864 Nisan tarihli diğer bir mektubunuzdaki sorularınıza cevap vermek istemekteyiz. Bu mektuplarınızı okuduk ve anladık. Bunun cevabı: Ahdüleman bizim katımızda halen saygın ve muteber konumunu muhafaza etmektedir ve onun için memleketin politikasına uyacak şekilde bir düzenleme yapmayı arzu ediyoruz. Allah'a emanet olunuz." 8 Ağustos 1864 yılı.

Bu cevap konsolosa ulaştıktan sonra bunu kendine temel olarak aldı. Çünkü yapılabilecek her türlü uygulama sonuç itibarı ile Ahdüleman'ın ilk kuralı olan ve tüm diğer dinden olan insanlara dayanak teşkil eden açık ifadelerden farklı bir şey olmayacaktı. Bakınız bu millet kendi için sevdiğini diğerleri için seviyor ve bir başkasına zarar verecek bir konuyu bir çıkarı kendisine de kabul etmiyor. Bu çok güzel bir davranıştır. Ama bakınız şu konsolosa nasıl Ahdüleman konusunda öyle bir dille konuşuyor ki bundan ne bir müdahalesi ne de el koyması anlaşılıyor. Ve laflarında her zaman için söz konusu şartlara bağlı kalarak haklı talebi gözüküyor ve onların hakkı bu konudaki hakkı ülkedeki diğer halkların hakkı ile eşdeğerdir. Bu olgunun arkasında bu milletin (İngilizlerin) tabiatı olan adalet sevgisi yatmaktadır.

Peki ya bunun manasını anlamayan ve imanlı olduklarını iddia eden insanlar nerede. Onlar ki kendisi için istediğini başkası içinde istemesi gereken insanlardır. Kuranı okurlar ama Kuranı Kerim sadece dillerinde kalır ve insanlara nasılda azalarını ibadetle hareket ettirdiklerini, rükû ve secdede olduklarını gösterirler. Her zaman dillerini tesbihle, tehlille çenelerini açıp kapatırlar. Ahdüleman hakkındaki cehaletini her zaman gizlemeye çalışırlar, bunu yaparken de dünyadaki bir takım menfaatleri talep edip ahiretten gafil davranırlar. Onlar bunu yaparken aynı zamanda dini hükümlerin temellerine karşı çıktıklarının farkında değillerdir. Çünkü her zaman için şehveti hakka tercih ederler ve haktan geriye kalanın sadece dalalet olduğunu bilmezler.

Hakla mücadele eden yenilir. Bunların yenilgilerinden birçoğunu gördük. Rabbin hiç kimseye zulmetmez. [s.174]

İngiliz Konsolosu bu yazışmalardan sonra artık hiçbir ilim adamına itibar etmez, hiç birine saygı duymaz oldu. Aksine onlara hain hilekâr, düzenbaz gözü ile bakmaya başladı. Onlar ki Allah'a yemin ederler, söz verirler ve daha sonra da bunu çok ucuz bir paraya satıp giderler. Şer'i meclisteki tanıdıklarının bazılarına şöyle demiştir: "Sana yaptığım saygısızlıktan dolayı özür dilerim, kusura bakma. Ama ben senin ve senin gibilerin Allah'a ve kullarına samimi olduklarına inanmıyorum." Tabi karşıdaki

insanda buna cevap vermeye çalışır, ancak o hiç kulak asmadan Bardo'daki toplantıya katılır ve ondan uzaklaşırdı. [s.175]

5.9. Meclislerin Kapatılması

Ülkeyi barış konumundan savaş konumuna çeviren sebeplerin ortaya çıkması sonucu Tunus Beyi meclislerin kapatılmasını emretti. Bunun neticesi olarak işlerin tedviri için kendi özel meclisinden bazı insanları seçti. Bunlar bakanlığa nezaret eden bakanlar ve bakan olarak isimlendirilen bazı insanlardı. Bu tarihten önce bakan olan ve onların dışında kalan bu insanlara bir takım emirler yazarak bunları haftanın her cumartesi ve pazartesi günleri toplamaya başladı. Bey bu insanlarla istişarede bulunarak görüşlerinden bir şeyler çıkarmaya çalışıyordu. Çünkü istişare eden pişman olmazdı. Bu topluluk başkaları gibi meclislerin çalışmalarının durdurulduğunu ancak Ahdüleman'ın yürürlükte olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü Ahdüleman içerisinde, özellikle de birinci maddesi içerisinde, şer'i ve siyasi bir güç ihtiva ediyordu. Çünkü onun arkasında Tunus Beyi'nin bağlı kalacağına dair ettiği yemin [s.180]

ve bağlı kalacağına söz verdiği tüm hususlar vardı.

Beyin yanı sıra bu işte diğer devlet başkanları, ilim ve bilim adamları, ülkenin ileri gelenleri bulunmaktaydı ve hiçbir ihtilafı kabul etmeksizin bu antlaşma bu şekilde vuku bulmuştu. Hiç bir şekilde bu devlet başkanları kendilerine verilmiş bulunan yeminlerin, itibar görmemesi konusunda bir müsamaha göstermeleri mümkün değildi. Tunus Bey'i bunu İngiliz Konsolosuna hem sözlü olarak söyleyerek vurguladı ve 1864 yılındaki yazısında da bunu tekid ve teyit etti. Dedi ki: "Ahdüleman'ın kuralları halen daha muteber ve muhteremdir."

Bu bağlamda bu özel meclise seçilen insanlar Tunus Beyi'ne, ele geçirilen ve yenilgiye uğratılan kesimin kesinlikle cezalandırılmaması gerektiği konusunda görüş bildirdiler. Bu konuda ki hoşnutsuzluk onların yüz ifadelerinden okunuyordu. Öyle ki belediye meclisinin başkanı Emir-ül Umara Ebu Abdullah Hüseyin Bardo da bu bakanlarla beraberken Bey'e hitaben dedi ki: "Efendim, iç bölgelerdeki yerleşim yerlerinin halkı

ile sahil kesiminde yaşayan insanlar senin halkındır. Eğer bir hata yaptılarsa sizin yüce makamınızdan beklenen ve makamınıza yakışan şey onları affetmenizdir. Çünkü bu insanları kaybetmekle doğabilecek hasar sizin kendi hasarınız olacaktır. Çünkü reayanın kaybı yöneticinin hüsranıdır." Bu sözler üzerine Tunus Beyi'nin yüz ifadesi değişti ve onu daha fazla dinlemek istemedi. Hüseyin'e hiddetle kızarak ve kükreyerek: "O insanlar sadece benim ortadan kalkmamı, hanedanımın yıkılmasını, hepimizin en kötü durumlara düşerek memleket içerisine dağılmamızı ve en acınacak hale düşmemizi istiyorlar. Eğer ben sizin üzerinize izzetli davranmazsam, nefsime karşı yenilirim." Bu ve bunun gibi kızgınlık ifadesi içeren birçok sözler sarfetti. Hak edeni cezalandırmayan kişinin gücü zayi olur. Tunus Beyi kendi istekleriyle o şahısların istekleri arasında zıtlaşma olacağını hissettiği zaman onlara nasihat ederek onların muhalefetinin önüne geçmek istedi. Özellikle de din, Allah ve Resulü ve Müslümanlardan ileri gelenleri tarafından verilmesi gereken bir nasihattir.

Çünkü onlarda nasihat ediyorlardı. Çünkü bu durum, bu yeminin getirmiş olduğu Ahdüleman'la ilgili iyilikten kaynaklanıyordu. Bu durum karşısında artık Bey onlarla toplantıyı yavaş yavaş azaltmaya başladı. Öyle ki; artık sadece cumartesi ve pazartesi günleri geliyor ve Bey'in elini öpüyorlardı. Herkes elini öptükten sonra onlardan oturmalarını istiyor, daha sonra da hepsi ayrılıyordu. Bey davalara bakmak için yerinden kalkıyor, onların hiçbir şekilde görüşünü dinleyip, itibar etmiyor herhangi bir maslahat konusunda da herhangi bir işarette bulunmuyorlardı. Hatta bir gün kendisine bir konuda itiraz edip, sözünü kesen içişleri bakanı Ebu Ziya Rüstem'e dönerek, ben sana bunu yapmanı emrediyorum ve bana cevap vermeni emretmiyorum diyerek ona oldukça kızmıştı. Artık onlarla arasına mesafe koyuyor, kimseye güvenmiyordu. Bu da aslında Bey'in kontrolden çıktığını ortaya koyuyor ve artık dengelerin değiştiğini gösteriyordu.[s.181]

Ona nasihat edenleri umursamıyordu. Hanedanın kurucusu büyük dedesinden, kendisinden önce idarede bulunan kardeşine kadar geçmişlerinden sadır olmayan ve zamanın kanunlarına uymayan bu tip davranışları bu şekilde sürüp gitti. Bu yazdığımız kitapta bunların hepsini zikrettik ki hadiselere bakan kişi bu işlerin, vergilerin

artırılmasından sonra akıllı tedbirli galibin seçimi değil de müstebid mutlak bir melikin tasarrufu olduğunu görsün ve bilsin istedik.[s.182]

SONUÇ

Tanzimat döneminde Osmanlı sistemi içerisinde bağımsız Müslüman bir hükümetin Mısır'dan sonraki yegane numunesi Tunus'tur. Tunus aynı zamanda Fransa'yla komşu olan bir serhat ülkesidir. Mısır idarecilerinin Osmanlı Devletine olan zorunlu bağlılıklarının aksine Tunus, hiçbir zaman Osmanlı'ya karşı istiklal düşüncesiyle hareket etmeyen ve Tanzimatın başladığı 1839 yılında 124 yıllık devlet tecrübesine sahip Türk asıllı Hüseyni hanedanına mensup beyler tarafından yönetilen bir devlettir. Osmanlı yenileşmesi içerisinde genellikle Mısır'la Osmanlı İmparatorluğu mukayese edilirken Tanzimat'ın üçüncü sahnesi olan yarı bağımsız Tunus Beyliği nedense pek incelenme ihtiyacı hissedilmemiştir. Bu tez çalışmasında bu büyük reformun Tunus'taki uygulamasını ve bu uygulamaların getirdiği sonuçları inceleyerek Osmanlı yenileşmesine farklı bir cepheden bakılmaya çalışılmıştır. Ana kaynak olarak ta o dönemde Tunus yenileşmesinin en önemli aktörlerinden ve Tanzimat sürecinde yönetimde yer alan üç Tunus Beyinin en yakınında bulunmuş ve devlet yazışmalarını kaleme alan ve Tunus beyleri adına konuşma yetkisi dahi olan Ahmed bin Ebi Diyaf'ın "İthafu Ehl izzaman bi Ahbari Muluki Tunis" eseri ele alınmıştır. Ahmed İbni Ebi Diyaf incelediğimiz devrin ilk elden bir görgü tanığıdır ve saray tarihçilerinin bir çoğunun aksine hatalı gördüğü yerde kendisi dahil hiç kimseyi eleştirmekten çekinmeyen bir karakterdedir. Bu da ilgili eserin tek düze, yanlı ve sıradan bir eser olmaktan çıkıp hakkın ve adaletin temel ölçü olarak kabul edildiği, olayların haklar ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirildiği eleştirel bir eser olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu eser, Osmanlı yenileşme hareketine farklı bir bakış açısından yaklaşmaya çalıştığımız bu tez çalışması için oldukça faydalı bir kaynak olmuştur.

Ayrıca bu tez çalışması sırasında, İslam dünyasında bir ilk olarak Tunus'ta uygulamaya konulmuş Anayasa ve meclis çalışmaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu anayasa ve meclis çalışmalarının uygulamaya sokulması döneminin öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylar değerlendirilmiştir. Bu anayasanın yürürlükten kaldırılması amacıyla Fransa'nın yapmış olduğu baskılar ve bu baskılardan sonra İngiltere'nin bu anayasanın uygulamadan kaldırılmasına karşı çıkan tutumları ve dolayısıyla da Tunus üzerinde

cereyan eden farklı ulusların egemenlik ve güç mücadelesi ve o dönemde tamamen yıpratıcı bir güç fonksiyonu üstlenen diplomatik misyonların Tunus yönetimi üzerinde uyguladıkları çeşitli baskı metotları ve Tunus'u Osmanlı Devleti'nden koparma girişimleri yine Ahmed bin Ebi Diyaf'ın bakış açısıyla ele alınmıştır.

Buna göre, bu tez çalışmasına konu olan olaylar 1840-1864 yılları arasında cereyan etmiştir ve bu dönemde Tunus'ta üç farklı bey iş yönetime geçmiş ve devlet yapısı her bir beyin düşünce yapısına göre yeniden şekil almıştır. Tanzimatın ilanından önce Tunus devlet adamları iki farklı travmayla karşı karşıya gelmişlerdir. Bunlardan ilki Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali ve Fransa'nın Tunus'a komşu olup onun iç işlerini derinden etkileyecek bir konuma gelmesidir. İkincisi ise, yaklaşık bir asırdır Trablusgarp'ta yönetimde olan Karamanlı hanedanının hükümranlığına Osmanlı devleti tarafından son verilerek merkeze bağlanması hadisesidir. Böylelikle Tunus yönetimi hem Fransa'nın baskısı hem de Osmanlı devletinin kendi hükümdarlıklarını da yok etme girişiminde bulunma ihtimaliyle büyük bir travma yaşamıştır. Ve bu iki olay incelediğimiz süreçte çok bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Tanzimatın ilan edildiği dönemde Tunus yönetiminde olan Ahmed Bey'in iş başında olduğu müddetçe yani 1855 yılına kadar Tanzimatı Tunus'ta uygulatmama nedeni Karamanlı hanedanlığının sona erdirilmesi olayıdır. Ahmed Bey'in vefatından sonra yerine geçen Muhammed Bey dönemi ise (1855-1859) yaşanan bir olay neticesi Fransız donanmasının Tunus'a gelip baskı uygulayarak Ahdül Eman Fermanının ilanıyla tanzimatın Tunus'ta uygulanmasının hazırlandığı yıllar olmuştur.

Daha sonra iş başına geçen Muhammed Sadık Bey döneminde (1859-1881) ise ağabeyi Muhammed Bey'in Ahdül Eman Fermanıyla vermiş olduğu sözlere sadık kalınacağı ilan olunmuş ve Ahdül Eman Fermanı esas alınarak anayasa hazırlanmış ve bu anayasanın uygulanmasından ve korunmasından sorumlu meclisler kurularak yürütme ve yasama bu meclislere devredilmiştir. Ancak bu sürede meydana gelen iç karışıklıklar neticesinde Tunus'da devlet otoritesi başkent haricinde işlemez olmuş ve büyük devletler olaya müdahale etmiş Fransa donanmasını Tunus'a göndererek anayasanın iptali için gözdağı vermiştir. Bu dış baskıların sonucu olarak ta kurulan meclisler kapatılmış ve anayasa yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonraki dönemde ise

İngiltere'nin anayasanın tekrar yürürlüğe konulup meclislerin çalışması noktasında talepleri olmuştur. Ancak Fransa'nın ağır basan konumu ve Tunus'un anayasal döneminin iyi idare edilememiş olması sonucunda anayasa yeniden Tunus gündemine alınmamıştır. İbni Diyaf anayasanın kaldırılması ve tekrar keyfi yönetimin hükümran olmasından dolayı duyduğu ızdırap ve sıkıntıyı hatıralarında net bir şekilde işlemiştir.

BİBLİYOĞRAFYA

Armağan, Servet; İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1992.

Brown, Leon Carl; The Surest Path: The Polical Treatise of a Nineteenth-Century Muslim Statesman, Harvard University Press, Cambridge 1967.

Brown, Leon Carl; The Tunisia of Ahmad Bey 1837-1855, Princeton University Press, Princeton 1974.

Brunschvig, Robert; "Tunus", İslâm Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, 1974.

Brunschvig, Robert; "Tunus", İslam Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, 1988.

Çaycı, Abdurrahman; La Question Tunisienne et La Politique Ottoman (1881-1913), TTK Yayını, Ankara 1992.

Davison, Roderic H.; Reform in The Ottoman Empire 1856-1876, Princeton University Press, Princeton 1963.

De Constant, Estournalles; La Politique française en Tunusie, Paris 1891.

Emerit, Marcel; "La pénétration industrielle et commerciale en Tunisie et les origines du protectorat", Revue Africaine, S. 52, s.196-219.

Frank, Louis; "Tunis", L'Univers, Paris 1850.

Ganiage, Jean; Les Origines du Protectorat Français en Tunisie (1861-1881), Presses Universitaires de France, Paris 1959.

Gözler, Kemal; Hukuka Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Bursa 2003.

İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. I, Tunus 1999.

İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. II, Tunus 1999.

İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. IV, Tunus 1999.

İbn Ebi Diyâf; İthaf-u Ehli'z-Zeman Bi Ahbari Muluk-i Tunis ve Ahdi'l-Eman, C. V, Tunus 1999.

İlter, Aziz Samih; Şimali Afrika'da Türkler, Vakit Kütüphanesi, C. II, İstanbul 1937.

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C. V, TTK Yayını, Ankara 1947.

Kütükoğlu, Mübahat; "Ferman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

Lewis, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Doç. Dr. Metin Kıratlı, TTK Yayını, Ankara 1970.

Limam, Reşad; Siyasetu Hammuda Başa fi Tunis 1782-1814, Tunus 1980.

Maksudoğlu, Mehmet; "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. XIV, 1966, s.189-219.

Maksudoğlu, Mehmet; "Tunus'ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XV, 1967, s.173-186.

Mantran, Robert; “Documents Turcs relatifs a l’armé Tunisienne”, Cahier de Tunisie, S.15, Tunis 1956.

Mantran, Robert; “La titulature des beys de Tunis au XIXc siècle d’aprés des documents des Archives de turques du Dar el-Bey”, Cahier de Tunis, S. 19-20, Tunis 1957.

Mantran, Robert; “L’Evolution des relations entre la Tunisie et l’Empire Ottoman du XVI’ au XIX’siècle”, Cahiers de Tunisie, Nr. 26-27, Tunis 1959.

Mehmed Muhsin; Afrika Delili, Kahire, 1312.

Raid Tunusi Gazetesi, S. 25, Tunus, 4 Ekim 1874.

Raymond, Andre; “La France, La Grande Bretagne et le probleme de la reforme a Tunis (1855-57), Etudes Maghrebines: Melanges Charles-Andre Julien, Paris 1964, s.139-164.

Sertoğlu, Midhat; Osmanlı Tarih Lügatı, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986.

Shaw, Stanford J.; Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, İstanbul 1983.

Smida, Mongi; Khéréddine Ministre Reformateur 1873-1877, Maison Tuninienne, Tunis 1970.

Soyak, Zeki; İtikadi, Ameli, Ahlaki İslam Ahkamı, İlkadım, Nevşehir 2003.

Şamil İslam Ansiklopedisi, C. 2, Şamil Yayınları, İstanbul 1990.

TDV İslam Ansiklopedisi,“Ahmed Bey“, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

Tunuslu Hayreddin Paşa; En Emin Yol, Çev. Alev Alatlı-Şehabettin Yalçın, Ufuk Kitap, İstanbul 2004.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C. III, S. 2, Ankara 1954.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C. IV, S. 3, Ankara 1959.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseynî Ailesi", Belleten, C. XVIII, S.72, 1954, s.545-580.

Valenci, L.; "La conjoncture agraire en Tunisie aux XVIII' et XIX' siècles", Revue Historique, Nr. 494, April-June 1970.

Wersinck, A.J.; "Memlûk", İslam Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul 1988.

ÖZGEÇMİŞ

M. Alauddin İslamoğlu, 1975 yılında Kayseri'nin Develi ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Develi'deki çeşitli okullarda tamamladı. 1995 yılında Tunus Zeytune Üniversitesi İslam Medeniyeti Enstitüsü'nde üç yıl eğitim gördü. Daha sonra eğitimine Nahçivan Devlet Üniversitesi Tarih Filoloji Fakültesi Tarih Bölümü'nde devam etti ve bu bölümden 2003 yılında mezun oldu. 2006 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. Evli ve üç çocuk babası olan M. Alauddin İslamoğlu, iyi derecede Arapça ve İngilizce ve ayrıca başlangıç seviyesinde Rusça ve Farsça bilmektedir.

Tel : 0 352 225 35 09

GSM : 0 534 527 10 60

E-posta : alauddinali@yahoo.com

Adres : Battalgazi Mah. Yavuz Cad. Hikmet Sok. Koçoğlu Apt. No: 11 Kat: 5 Daire 14, Melikgazi / Kayseri